

KIRGIZ DESTANLARINDA İNANÇ VE İNANIŞLAR

**2021
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

Mehmet GÖKÇE

**Danışman
Doç. Dr. Mustafa KUNDAKCI**

KIRGIZ DESTANLARINDA İNANÇ VE İNANIŞLAR

Mehmet GÖKÇE

Danışman

Doç. Dr. Mustafa KUNDAKCI

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Ocak 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	5
DOĞRULUK BEYANI	6
ÖNSÖZ	7
ÖZ.....	9
ABSTRACT.....	10
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	11
ARCHIVE RECORD INFORMATION	12
KISALTMALAR	13
ARAŞTIRMANIN KONUSU	14
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	14
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	14
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	14
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	15
GİRİŞ.....	16
BİRİNCİ BÖLÜM	29
1.1. Kırgız Destancılık Geleneği.....	29
1.2. Kırgız Türklerinde Destan Anlatıcıları.....	35
1.2.1. Comokçu.....	35
1.2.2. Irçı.....	35
1.2.3. Akın.....	36
1.2.4. Manasçı.....	37
1.3. Kırgız Destanlarının Sınıflandırılması.....	38
İKİNCİ BÖLÜM.....	42
İNANÇ VE İNANIŞLAR	42
2.1. İnanç.....	42
2.2. İnanış	43
2.3. Kırgızlarda İnanç ve İnanışlar.....	45

2.4. Kırgızların İslamlaşma Süreci	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	52
3.1. Kırgız Destanlarında İnanç Motifleri.....	52
3.1.1. Abdest	52
3.1.2. Ahiret	53
3.1.3. Allah.....	57
3.1.4. Âmin	64
3.1.5. Ayet	65
3.1.6. Azrail	65
3.1.7. Bahaeddin Nakşibendi	65
3.1.8. Beddua.....	66
3.1.9. Bereket.....	66
3.1.10. Cenaze.....	66
3.1.11. Cennet/Cehennem	67
3.1.12. Cin.....	68
3.1.13. Derviş	69
3.1.14. Dua	69
3.1.15. Ecel.....	74
3.1.16. Evliya	79
3.1.17. Ezan	80
3.1.18. Günah	81
3.1.19. Haram.....	81
3.1.20. Helallik	82
3.1.21. Hızır	82
3.1.22. İman	83
3.1.23. Kader	83
3.1.24. Kadir Gecesi.....	85
3.1.25. Kâfir.....	85
3.1.26. Kefen.....	86
3.1.27. Kelime-i Şahadet.....	87
3.1.28. Keramet.....	87
3.1.29. Kible.....	87
3.1.30. Kıyamet	88

3.1.31. Kur'an-ı Kerim.....	89
3.1.32. Kurban	89
3.1.33. Kutsal Yerler.....	90
3.1.34. Kümbet.....	91
3.1.35. Mekke	92
3.1.36. Melek	92
3.1.37. Mezar	92
3.1.38. Minare	96
3.1.39. Müslüman.....	96
3.1.40. Namaz	96
3.1.41. Oruç	97
3.1.42. Ölüm	97
3.1.43. Peygamber.....	106
3.1.44. Rızık.....	108
3.1.45. Ruh.....	108
3.1.46. Sadaka	109
3.1.47. Selam Vermek.....	109
3.1.48. Sevap.....	110
3.1.49. Şehadet	110
3.1.50. Şeyh.....	111
3.1.51. Şeytan	112
3.1.52. Sure	112
3.1.53. Şükretmek	113
3.1.54. Tabut.....	113
3.1.55. Tevekkül.....	113
3.1.56. Tövbe	114
3.1.57. Türbe	114
3.1.58. Zekât.....	115
3.1.59. Zikir	115
3.2. Kırgız Destanlarında İnanış Motifleri.....	115
3.2.1. Ab-ı Hayat.....	116
3.2.2. Ağaç Kültü	116
3.2.3. Atkuyruğu bağlama	117

3.2.4. Büyü	117
3.2.5. Dağ Kültü	118
3.2.6. Ejderha	118
3.2.7. Fal	120
3.2.8. Kâhinlik	121
3.2.8. Kara Giysi	121
3.2.9. Kartal Kültü	121
3.2.10. Kurt Kültü	122
3.2.11. Kutsal Ruhlar	123
3.2.12. Kutsal Yerler	125
3.2.13. Muska	125
3.2.14. Peri	126
3.2.15. Put	127
3.2.16. Uğurlu Sayılar	127
3.2.17. Yada Taşı	131
SONUÇ	132
KAYNAKÇA	134
ÖZGEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

TEZ ONAY SAYFASI

Mehmet GÖKÇE tarafından hazırlanan “KIRGIZ DESTANLARINDA İNANÇ VE İNANIŞLAR” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Mustafa KUNDAKCI

.....

Tez Danışmanı, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 20/01/2021

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Enver KAPAĞAN (IBU)

.....

Üye : Doç. Dr. Mustafa KUNDAKCI (IBU)

.....

Üye : Doç. Dr. Cıldız İSMAİLOVA (KBU)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Mehmet GÖKÇE

İmza :

ÖNSÖZ

Destanlar, bir milletin geçmişi ve geleceği arasında bağlantı kurulmasını sağlayan hacimli eserlerden biri olarak sayılmaktadır. Destanlar yaşanıldığı dönemin sosyal, siyasal, ekonomik düzeylerini, inanç ve inanışlarını gibi toplumu ilgilendiren bütün meseleler hakkında bilgiler içermektedir.

Türk ulusları içerisinde önemli bir yere sahip olan ve destan denilince akla gelen milletlerden biri de Kırgızlardır. Sahip oldukları sözlü ve yazılı gelenek onları diğer milletlerden edebi olarak bir adım öne taşımaktadır. Kırgız Destanlarında İnanç ve İnanışlar adlı bu tez çalışmasında toplamda on sekiz tane destan inanç ve inanış motifleri dikkate alınarak incelenmiştir.

Giriş bölümünde destanın tanımı, Türk destanlarının teşekkülü ve sınıflandırılması hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde ise Kırgızların destancılık geleneği, destan anlatıcıları ve destanların sınıflandırılması meselesi hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde ise genelden özele gidilerek, genel olarak inanç ve inanış açıklanmış olup daha sonra ise Kırgız kültürüne ait inanç ve inanışlar açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde de tez çalışmasına kaynaklık sağlayan on sekiz tane destandaki inanç ve inanış motifleri tespit edilmiştir.

Sonuç bölümünde ise tespit edilen inanç ve inanış motiflerinden yola çıkılarak bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmamın başından sonuna kadar hiçbir zaman desteğini benden esirgemeyen bugünlere gelmemde en büyük paya sahip kıymetli ailem ve değerli dostlarıma sonsuz teşekkür ederim. Yine çalışmam sırasında yardımda bulunarak değerli görüş ve düşüncelerini paylaşan kıymetli hocam Doç. Dr. Enver KAPAĞAN'a ve çalışmamı başından sonuna kadar tecrübelerini ve değerli zamanını esirgemeyerek bana her

fırsatta yardımcı olan değerli tez danışmanı hocam Doç. Dr. Mustafa KUNDAKCI'ya teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZ

Türk kavimleri içerisinde sözlü ve yazılı gelenek bakımından oldukça zengin olan Kırgızların önemli sayılan destanlarını incelemek ve bu destanlardaki inanç ve inanış motiflerini belirlemektir. Böylece Kırgızların inanç ve inanışlarından yola çıkılarak düşünce yapılarını, mimarilerini, edebiyat ve sanat anlayışlarını, giyim ve kuşanmalarını, yeme ve içme adetleri gibi birçok konu hakkında bilgi toplamaktır. Tez çalışmasında toplam on sekiz adet Kırgızlara ait destan incelenmiştir. Bu destanlar Kırgızlar için önemli olduğu kadar Türk coğrafyası için de oldukça önemlidir.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde inanç ve inanış kavramları tanımlanıp, farklılıklar ortaya konularak birbirine karıştırılmaması dikkate alınmıştır. Kırgız destanlarında tespit ettiğimiz inanç motiflerinde İslam dinini net olarak yaşamın her alanında görmekte beraber, İslamiyet'ten önceki inanç sistemlerinin etkileri ve tesirleri de destanlarda görülmektedir. Özellikle Türklerin İslamiyet'ten önce kabul ettikleri inanç sistemlerinden olan kültler, kutsal ruhlar, Gök-Tanrı inancı gibi inanışlar kendilerini destanlarda göstermektedir.

“Kırgız Destanlarında İnanç ve İnanışlar” adlı bu çalışmada içerikler tek tek başlıklar halinde verilmiştir. İnanç ve inanış başlıkları ucu açık konular oldukları için bu başlıklarda kendi içlerinde alt başlıklara ayrılmıştır. Ayrılan bu başlıklara örnekler verilerek inanç ve inanış kavramları net bir şekilde açıklanmıştır. Sonuç olarak Kırgız destanlarındaki inanç ve inanışlar yaşadığı döneme ışık tutmakla beraber günümüz hatta gelecek ile bir köprü vazifesi üstlenerek Kırgız toplumunu anlama ve yorumlama konusunda bize kolaylık sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız, Destan, İnanç, İnanış, Kahramanlık.

ABSTRACT

The aim of this thesis is to examine the epics of the Kyrgyz, who are very rich in oral and written traditions among the Turkish peoples, and to determine the faith and belief motifs in these epics. Thus, based on the faith and beliefs of the Kyrgyz, it is to gather information about many subjects such as their mentality, architecture, understanding of literature and art, dressing and dressing, eating and drinking habits. In our thesis study, eighteen epics belonging to Kyrgyz were examined. Since these epics are thought to have an important place for the Kyrgyz, our findings are very important for the Turkish geography.

In the second part of this study, the concepts of faith and belief are defined and tried to avoid confusion by revealing the differences. Although Islam is clearly seen in every aspect of life in the belief motifs we have identified in the Kyrgyz epics, the effects and effects of the belief systems before Islam are also seen in the epics. Beliefs such as Cults, Holy Spirits, and the belief of the Sky-God, which are among the belief systems accepted by the Turks before Islam, show themselves in epics.

In this study named "Faith and Beliefs in the Kyrgyz Epics", the contents are given under headings one by one.. Since the titles of belief and belief are open-ended topics, these titles are divided into sub-titles. The concepts of faith and belief are clearly explained by giving examples to these titles. As a result, the faith and beliefs in the Kyrgyz epics shed light on the period in which they lived, and they serve as a bridge with the present and even the future, and will facilitate us to understand and interpret the Kyrgyz society.

Key Words: Kyrgyz, Epic, Faith, Belief, Heroism.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Kırgız Destanlarında İnanç ve İnanışlar
Tezin Yazarı	Mehmet GÖKÇE
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa KUNDAKCI
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	20.01.2021
Tezin Alanı	Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	138
Anahtar Kelimeler	Kırgız, Destan, İnanç, İnanış, Kahramanlık

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Faith and Beliefs in the Kyrgyz Epics
Author of the Thesis	Mehmet GÖKÇE
Advisor of the Thesis	Assoc. Prof. Dr. Mustafa KUNDAKCI
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	20.01.2021
Field of the Thesis	Department of Turkish Language and Literature
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	138
Keywords	Kyrgyz, Epic, Faith, Belief, Heroism

KISALTMALAR

C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğlerleri

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusu Kırgız edebiyatında var olan destanlardaki inanç ve inanış motifleridir. Sözlü olarak o dönemde ele alınan destanların, sahip oldukları kültür ile özdeşleşen inanç ve inanışlar, meydana gelen olaylar üzerinden araştırılmaktadır. Kırgız Destanlarında İnanç ve İnanışlar adlı yapılan bu çalışmadan önce de yapılan farklı çalışmalara konu olmakla beraber, farklı konulara başlık olacak şekilde ele alınıp incelenmiştir. Yapılan bu çalışmada Kırgız destanlarında günümüze kadar gelen inanç ve inanışlar örnekleri ile birlikte ele alınması amaçlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırma da Kırgız destanlarında yer alan inanç ve inanışlar o dönemin kültürüne ve yaşam biçimine ışık tutmakla birlikte o dönemde yaşayan insanların sahip olduğu gelenek ve göreneklerin yaşamlarında oynadığı rolün önemini ve hala günümüzde devam ettiği örnekler ile görülür. Bundan sebeple destanlarda sunulan inanç ve inanışlar, o dönemin yaşam biçimini anlamada önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu çalışmada Kırgızların inanç ve inanışlarındaki kültürel olarak arka planda yer alan geleneklerin incelenmesi amaçlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada araştırma konusu ile ilgili, kitap, tez, makale ve bildirileri inceleme, kütüphane araştırması yöntemlerine başvurulmuştur. Bununla beraber destanlarda karşılaştığımız inanç ve inanışların kültürel rolüne de değinilmiştir. Bu sebeple Kırgızların geçmişten günümüze inanç ve inanışların tarihsel ve kültürel arka planını oluşturmak için yazılı her türlü kaynaktan faydalanılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Bu çalışmada Kırgız sözlü edebiyatının önemli bir geleneği olan Kırgız destanlarında, inanç ve inanışlar ele alınmıştır. Sözlü gelenek olarak günümüze kadar gelen bu destanlarda inanç ve inanışlar ile o dönemin gelenek ve göreneklerini gözler önüne sermek ayrıca Kırgızların sahip olduğu kültür mirasını yeniden göstermek ve bu konuda yeni ufuklar açmak düşünülmüştür.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu çalışmada, kaynak temini konusunda bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. Ayrıca kütüphanelerde Kırgız edebiyatı ile alakalı kaynak yetersizliği de görülmüştür. Bu tezde Türkiye Türkçesi ile ele alınmış olan Kırgız destanlarındaki inanç ve inanışlar geniş kapsamlı bir şekilde taranmış olup bu konu ile sınırlandırılmıştır.

GİRİŞ

DESTAN

Destan Terimi ve Tanımı

Destan kelimesi dilimize Farsçadan gelmekle beraber “mesel, efsane ve hikâyet-i güzeştegan” gibi çeşitli anlamlarda kullanılarak çeşitli ses ve şekil olaylarıyla değişkenlik göstererek günümüze kadar bu şekilde gelmiştir. Bu kelimenin dilimize ne zaman girdiği bilinmemekle beraber İslamiyet’in kabulünden sonra dilimize yerleştiği düşünülmektedir (Çobanoğlu, 2003, s. 13).

Türkçe Sözlükte destan kavramı için; “*Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epope*”; “*Bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri*” ve “*Çağdaş Türk edebiyatında biçim ve içerik yönünden, geleneksel destanlardan ayrılık gösteren uzun kahramanlık şiiri*” olmak üzere üç farklı tanımı verilir (TDK, 2005, s. 510).

Destan kelimesi üzerine alanda uzman kişilerce birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlamalara genel olarak değinmek gerekirse:

Sözlük anlamı dışında destan, edebi bir kavram olarak sınırları aşan anlamları vardır. Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğünde destan: Bir ulusun duygu ve düşüncesini yansıtan ortak bir paydadır. Kahramanların olağanüstü serüvenlerini anlatmasının yanı sıra toplumu derinden etkileyen olayları da anlatır (Kaya, 2007, s. 220).

Destan, bir zümrenin, bir milletin ya da bir topluluğun yaşamında sanatsal bir yapı kazanmamış efsanelerden hemen sonra manzum olarak ortaya çıkan bir halk edebiyatı ürünüdür. Sözlü edebiyat çerçevesinde gelişen bu anonim ürünleri, çeşitli devirler geçirerek içinde bulunduğu zümrenin düşüncesini elinde bulundurarak kahraman ve bilgin kişilerin yaşamları çerçevesinde meydana gelmiş uzun, öğretici eserlerdir. Tarih çerçevesine bağlı kalmakla beraber, tarihi bir belge sayılmayan halk ozanlarının kopuzlarına vurarak söylediği; ait olduğu topluluğun ortak dünya görüşü ve yaşayış biçimini içinde bulundurur. Bu eserlerin ortaya çıkabilmesi için toplumu

derinden etkileyen savaşlar, dini olaylar, göç, salgın hastalıklar, doğa olayları vb. gibi büyük olayların toplumların içinde bazı olaylar uyandırması lazımdır (Elçin, 2019, s. 72).

Destanlar bir toplumun sıkıntılarını, kahramanlıklarını, mutluluklarının yanı sıra her türlü değer ve düşünce yargılarını anlatan eserlerdir. Milletlerin millet olabilmesi yolundaki gayret ve uğraş çabalarını ve geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi üstlenir. Bundan dolayı destanlar, toplumların geçmişte yaşanan olayları taze tutmasının yanı sıra gelecekle de bağlantı kurması bakımından oldukça önem arz etmektedir (Sepetçioğlu, 1995, s. 7).

Farsçada “destan” diye nitelendirilen Epik temalı anlatılar, Türkçede de “destan”, “epope” ve “epik” kelimeleri ile adlandırılır. Epope edebiyatın bir dalı olarak büyük bir vaka veya bir kahramanın başından geçen doğaüstü motiflerle süslenen uzun manzumelerdir. Epope’nin Fransızcadaki anlamlarında “kurmaca”, “anlatı”, “uzun şiir”, “kahramanlık” vb. gibi adlarla da geçmektedir. Epopedede yazar arka plandadır, kahramanlar ve onların geçtiği olağanüstü olaylar ön plandadır (Oğuz, 2004, s. 6).

Destan kavramı, diğer Türk lehçelerinde “dastan”, “epos”, “cır”, “comok”, “alıptığ nımah”, “olongho”, “kay şörcek” gibi farklı adlarla nitelendirilmektedir. Türkiye sahasında “destan” ismiyle yapı bakımından nazım ve nesir tarihi-menkıbevi destanlarla klasik edebiyatın genellikle mesnevi tarzda yazılmış ürünleri akla gelir. Türkiye coğrafyasında âşık ya da âşıklara has evlilik temasını konu alan nazım-nesir harmanı halk hikâyeleri bu kavramların dışında tutulur, diğer Türk kavimleri arasında destan ve diğer adlarla aşk ve kahramanlık temalı eserlerin tamamı bahsedilmektedir. Ek olarak yaratılışlar, doğa olayları ve kıyameti anlatan metinler de destan kavramının içinde düşünülmektedir. Türkiye Türkçesinde bazı Türk şivelerinde destan kelimesinin yanında ek olarak Farsçadaki “name” kavramı da mensur destanların adlandırılması için de kullanılmaktadır. Örneğin: Battalname, Danişmendname, Saltukname gibi mensur destanlar “name” terimiyle adlandırılır (Elçin, 1988, s. 33-41).

Destan en genel bir tanımla; ”Bir ulusun ya da zümrenin yaşamlarında kalıcı izler bırakmış vakalardan kaynaklanan; genellikle manzum bazen de manzum-mensur karışık; birden çok olayın içinde geçtiği; işin ehli tarafından anlatılan ya da ustalardan öğrendiğini aktaran bir çırak tarafından, bir topluluk önünde kopuz eşliğinde ya da

sanatsal bir şekilde anlatılan ve bu anlatılanların birçoğu yazıya geçirilmiş; bir ulusun veya ait olduğu zümrenin sonuçlarını ilgilendiren, epik konulara sahip dinlendiğinden milli şuuru her şeyin üstünde tutmayı öngören sözlü veya yazılı eserlerdir” (Ekici, 2002).

Destanın temeli, tarih ve tarihi olaylardır, zamanla halk tarafından çeşitli ilaveler yapılır. Bu ilaveler insanın bulunduğu konum, doğa, yaşam gibi geri planda kalan olaylar olabileceği gibi kahramanlık, zaman ve mekan gibi temel unsurlarda da görülebilir. Anlatının şekillenmesi esnasında oluşabilen farklılıklar ulusal ve uluslar arası seviyede olabilir ve bu da varyant ve versiyon durumlarını ortaya çıkarır (Ekici, 2005, s. 72-73).

Önemli olarak görülen sözlü kültür ürünlerinden sayılan destanlar, diğer sözlü ürünlerle aynı olmakla beraber içinde bulundukları zümrenin sosyal ve kültürel unsurları çerçevesinde değişen ve zamanla gelişen bir türdür. İlk dönemde öğretici bir fonksiyonu bulunan destanlar daha sonraki devirlerde öğretmenin yanı sıra, maddi ve manevi değerlerin bir sonraki nesillere ulaşması işlevinde de bulunmaktadır. Belli dönemlerde destanların yapısında meydana gelen değişimler birbirlerinden değişik konulu destanların oluşmasına zemin oluşturmuştur (Fedakar, 2005, s. 216-228).

Destanların özellikleri tarihte meydana gelen değişimler: sosyal olaylar, ekonomik değişimler, kültürel değişimlere bağlı olarak destanın kendisini de, destanı icra eden kişilerde ve dinleyicilerde de birtakım değişimler ortaya çıkarmıştır. Milletlerdeki birtakım değişimler, destanın dinleyici kitlesinin istek ve talepleri doğrultusunda değişmektedir. Dinleyicinin talepleri doğrultusunda anlatıcı ya metinde bazı değişikliklere gider ya da farklı ve yeni metinler oluşturur. Toplumdaki bazı değişiklikler, dolaylı olarak destanın konularına da etki etmektedir (Fedakar, 2005, s. 216-218).

Türk dili ve edebiyatı alanında destanı tanımlamak için çeşitli dönemlerde birbirinden ayrı kelimeler seçilmiştir. Bunların aralarında yabancı kökenli kelimeler bulunmasına rağmen en çok tercih edilen kavram “destan” kelimesidir (Elçin, 1968, s. 41-23).

Saim Sakaoğlu’na göre: Destan, alanları geniş, tanımı zor açıklanabilen bir kelime olup, Türkçeye girdiğinden beri çok fazla anlamlarda kullanılmıştır. Günümüzde kullanılan en yaygın karşılıkları; ulusların en büyük epik hikâyeleri anlatan kahramanlık

hikâyeleridir. Halkbilimciler, Türklerin çok fazla destana sahip olduklarını söyleyerek bu konuda farklı listeler sunarlar (Sakaoğlu & Duymaz, 2018, s. 63).

Destan tamamen tarihi bir belge olmamakla beraber tarih çerçevesinde gelişen ve tarihle beslenen bir halk edebiyatı ürünüdür. Bir başka deyişle destanlar halkın gözüyle görünen ve halkın ruhunu yansıtan, halkın zamanla masallaştırdığı tarihsel eserlerdir (Banarlı, 1998, s. 2).

Türk Destanlarının Teşekkülü

Türk destanlarının oluşumu hakkında birçok görüş vardır. Destan türü hakkında araştırmacıların görüşleri şöyledir:

Milli Destan'ın oluşabilmesi için bir ulusun medeniyet bakımından aşağı bir düzeyde olması ve yaşamlarında çok önemli olayların vuku bulması gerekir. Böylece o milletin içinde bulunan halk ozanları bu olayları parçalar halinde söylemeye başlarlar. Sonra bu ulus, medeniyet bakımından yukarıya çıkarak çeşitli olayların tesiriyle siyasi ve dâhili birlik ihtiyacı duyulduğu zaman “Destani” bir ruha sahip olan halk ozanı bu dağılmış parçaları yekpare şeklinde toplar; bu topladıklarını da birbirine yakınlıştırarak “Milli Destan'ı” ortaya çıkartmış olur. Böylece ulus destan dönemini aştıktan sonra kısmen halk içinde yaşamış ve yaşandıktan sonra kitaplara girmiş olan kısımları harmanlayarak birleştirir (Köprülü, 2014, s. 41-42).

Eski Türklere ait hacimli bir destanın varlığına şüphe bulunmamaktadır. Orhun Abideleri asırlar boyunca Türklerin milli destanının varlığına birer kanıttır. Kaşgarlı Mahmud'un “Divanü Lügat-it Türk” ündeki kahramanlar hakkında dile getirdikleri bilgi Alp Er Tonga destanının XI. Yüzyılda Türkler tarafından benimsendiğinin kanıtıdır. Kaşgarlının dile getirdikleri ağıtlar hiç kuşkusuz Alp Er Tunga destanının içindeki bir bölümdür. Alp Er Tunga ağıtından başka birçok bölümde de Karahanlıların Müslüman olduktan sonra gayrimüslimlerle olan mücadeleleri anlatılmaktadır (İnan, 1954, s. 189).

Hüseyin Nihal Atsız'a göre: Türk edebiyatı destanlarla başlar. Destan, bir ulusun geçmiş dönemlerde başından geçen büyük olaylar halk arasında sanatsal bir hüviyet kazanmasıdır. Bir ulus daha yazıyı kullanmadan yaptığı savaşlar ve bu savaşlarda ünlenen kahramanlar bütün halkça tanınırdı. Sonrasında bunlar nesilden nesile aktararak çeşitli eklemeler yapılarak büyümeye başlar. İçine manzum ve hayal ürünleri

de karışır. Birkaç dönem sonrasında destan bütün bir ulusun ürünü olur. Böylece her dönem sonra az değişime uğrayan destan yazının icat edilmesi ile birlikte değişmez bir hal alır. Ancak geçirdiği bazı değişimlere rağmen oluşturulduğu dönemin karakteri hakkında bilgi verir. Destanlar nesilden nesile aktarılır zamanla o ulusun istek ve arzularına, hedeflerine ait unsurlarla şekillenir. Böylece edebi değeri artan destan birçok neslin ortak bir edebi ürünü olur. Bir destan her ne kadar ortaya çıktığı dönemden sonra kaleme alınırsa alınsın söylendiği dönemin bir edebi ürünü olarak sayılır. Çünkü onun zemini, verdiği mesajlar söylendiği döneme aittir.

Aradan geçen yüzyıllar o destanın konusunda yapısında çok geniş değişiklikler oluştursa bile bunlar yüzeyseldir. Bir ulus yazıdan sonra bile yeni destanlar oluşturabilir. Çünkü asıl halk daha okuma ve yazmayı öğrenmemiştir ve sanatsal zevklerini özellikle destanla besleyecek seviyededir. Netice de kurtuluş savaşlarına ait destanlar dahi yeni yeni ortaya çıkmaya başlamıştır (Sakaoğlu & Duymaz, 2018, s. 53).

Destanlar, tarihten önce veya tarihin başlangıcı esnasında meydana gelirler ve her ulusun başından geçen olayları, içlerinden çıkan kahramanları, tabiat, dünya ve toplumsal konular hakkında fikirlerini, bunlar karşısında aldığı durumları anlatan din ve kahramanlık konularını anlatan eserlerdir (Timurtaş, 1981, s. 3).

Destanlar, ulusların büyük başarılarına zemin oluşturmak için kendilerine inanmak için çeşitli sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı ayrıldıkları milli konulardan; tekrardan büyük ulus olmak, istiklal ve istikballerini muhafaza etmek için birer merdiven basamağı görmüştür (Banarlı, 1998, s. 5).

Çiğdem Akyüz Öztokmak ise destanın teşekkül aşamalarını: Tarihsel Vaka, Çeşitlenme, Derlenme olarak üçe ayırmıştır:

a) Tarihsel Vaka

Destan her zaman tek bir olay ve zamana bağlı kalmaz. Toplumsal bellekte muhafaza edilen, net olmayan veya parçalı olan veriler, bazen kurgulanarak tamamlanır bazen de birden fazla olayın harmanlanmasından yeni bir olay ortaya çıkar. Tarihsel vaka, halk içinde meydana gelecek olan anlatımın zeminini oluşturur.

b) eşitlenme

Destanla beraber temellenen tarihsel hadiseler/ olaylar, zamanla halk içinde anlatılırken belli eklemeler ya da eksiltilmelere maruz kalır. Bu değişimler coğrafi konum, iklim, sosyal çevre gibi arka planda kalan olaylar olabileceği gibi kahraman, zaman ve mekân gibi ana unsurlarda olabilir. eşitlenmenin bölümlerinde değişmemesi gereken en temel yapı, olaydır.

c) Derlenme

Halk arasında anlatımı genişleyen ve çeşitlenen, destanın yanında oluşturulan türkölü bölümler, anlatıya ilave edilerek bir usta tarafından derlenir, ezberlenir ve anlatılır. Derlenme aşaması, destanın son halini aldığı aşama gibi görünse de bu aşamada araya giren anlatıcı kendisine has üslubuyla destanı yeniler ve destana sanatsal bir yapı kazandırır. Anlatıcı tarafından derlenen destan hitap edilen bir topluluk ve anlatıcı ve dinleyici arasında verilmek istenen mesaja vasıta eden ortak bir dil ve kültür, destana ait bir güzel sözler söylenmesine zemin oluşturur (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 18,19).

Destanın teşekkölü, gelişimi ve günümüze kadar gelişimini Öcal Oğuz şöyle izah etmiştir; “Türk sözlü geleneğinin önemli bir kısmını oluşturan destanların teşekkölü ve günümüze kadar gelebilmesi için çeşitli evrelerden geçmesi gerektirdiğini elimizdeki mevcut destanlar incelendiğinde çok rahat bir şekilde görmekteyiz. Destanların teşekkölü hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde bu bölümleri şartları beş temel başlık altında toplamak mümkündür.

Birinci olarak, destanı oluşturan zümrenin ‘destan devri’ olarak adlandırılan bir dönemde yaşaması lazımdır. Türkler için bu devir, mitolojik unsurların insan hayatında tesirini çok net bir şekilde devam ettiğini, Bozkır kültürünün oluşturduğu ‘Alp tipi’nin toplum yaşamını şekillendirdiği bir dönemdir. Mitolojiden beslenen olağandışılıklar ulusların yaşamında eski önemini kayıp ettikçe, kahramanlığın yerini, yerleşik hayatı benimseyen değerlere dayalı unsurlar aldıkça, ‘destan devri’ durağanlaşmakta ve yerini ‘hikâye devri’ olarak tanımlayacağımız bir devire bırakmaktadır.

İkincil olarak, destanı oluşturan zümrenin sözlü gelenek kültürüne sahip olması lazımdır. Kültür parçalarını, edebi eserlerin nesilden nesile aktarıldığı, sağlam bir sözlü geleneğin bulunması, destanın gelişimini sağlamasında önemli bir unsurdur.

Üçüncü olarak, destanın oluşumuna kaynaklık eden bir yapı ‘vak’a’ nın olması gerekmektedir. Toplumu sarsan bir olayı veya tasarlandıktan sonra toplumda derin bir merak uyandıran bu olay, sözlü gelenek ortamında yayılarak genişler.

Dördüncü olarak, bu olay bir ozan tarafında sanatsal bir metin haline dönüştürülmesi lazımdır. Bu metin ozandan ozana, nesilden nesile ulaşarak sözlü gelenek ortamında varlığını yaşatması gerekir.

Beşinci olarak, toplum ‘destan devri’ olarak isimlendirdiği zaman evresini tamamlamadan sözlü gelenekte yaşamış bu metin tespit edilmesi gerekir. Destan devri sürecini tamamlayan uluslarda, tespit edilen yani yazıya aktarılan metinlerin, ulusların içinde bulunduğu zamanın malzemesi olacağını kabul etmemiz gerekir (Oğuz, 2000, s. 51,52).

Destanlarla ilgili diğer bir önemli araştırma ise Naciye Yıldız’ın on maddelik tespitidir:

Birinci olarak, Destanlar, direkt olarak tarihi bir belge olmamakla beraber tarihle bağlantılı yönleri vardır. Sözlü eserlerde, yaşanan gerçek hayatı tespit etmek mümkündür. Bu husus, destanın varoluşunda etkili olan vaka ve kabullerden kaynaklanmaktadır. Yaşanılan her olay anlatıcının süzgecinden geçirilerek anlatılır. Her eseri yazıldığı dönemin kabul ve algılarına göre değerlendirilmesi gerekir.

Batı da destan çalışmaları ve özellikleri Yunan destanlarına göre tespit edilmiştir. Türkiye’de ve dünyada daha sonraki araştırma ve değerlendirmelerde Yunan destanları temel alınarak görece yapılmış çalışmalardır. Mitoloji ile benzer noktalar olmakla beraber, her ulusun mitolojisi önce bireysel olarak incelenmeli sonra mitoloji ile mukayese çalışmaları başlanmalıdır.

İkinci olarak, Destanlarda kahramanlık unsuru ön planda olmak zorundadır. Kahramanlık tipi içe değil dışa dönüktür. Türk destanlarında kahramanlar kendileri için değil; ulusları için, devletleri için, dinleri için mücadele ederler. Bu mücadeleden zafer ile çıkmak için sadece fiziki güç değil akla ve bilgiye de ihtiyaçları vardır.

Üçüncü olarak, Destadaki olaylar bir şahsın etrafında toplanır. Bu kişi tarihte yaşamış biri olacağı gibi bir ulusun hafızasında tasarladığı ve o ulusun ortak ülkülerine

hizmet eden bir hayali kahraman olabilir. Bu kahraman sürekli hareket halindedir. Kahramanın sahip olduğu özellikler olağandışıdır.

Dördüncü olarak, Destanlar ulusaldır. Destan anlatıcısı ulusun ortak değeri ve isteklerini dile getirir. Farklı uluslara ait destanlardaki değeri ve motifler, insanların benzer durumlar karşısındaki tepkilerini gösterir.

Beşinci olarak, Türk destanları, Türk tarihindeki önemli olayların birer yansıması olduğundan dolayı doğuşları bu olaylara bağlanmıştır. Bu devirde toplum ile bireyler arasında bir bütünlük vardır. Bu bütünlük toplumda hâkim olan ortak hayattan kaynaklıdır. Toplumdaki ortak görüş bireyselliği döndükçe, destanlar kaybolmaya başlamıştır.

Altıncı olarak, Destanlar genellikle manzum olarak bilinir. Destancı, macerayı toplum tarafından benimsenen bir tarzda anlatır. Manzum sözler her zaman insanlar üzerinde daha etkilidir. Manzum tarzın bozulması genellikle destandan hikâyeye geçiş olarak algılanır.

Yedinci olarak, Destanlar musikiyle birlikte icra edilir. Bu destanın düz veya manzum olmasına göre farklılık göstermez. Mensur destanları da anlatıcı bir müzik eşliğinde dile getirir.

Sekizinci olarak, Destanlar çok uzun zamandır kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılmış, anlatıldığı her neslin kabullerinde unsurlar alıp varyantlar ve daireler halinde gelişmişlerdir.

Dokuzuncu olarak, Destanlarda zümrelerin dini inancını yansıtan ifadeler olmamakla beraber destanlar dini hikâyeler değildir. Din kavramı bazen uğruna savaşılan, bazen bir inanç bazen de bir pratik olarak görülür. Din olgusu kahramanların ve ulusların şekillenmesinde önemli bir unsurdur. Türk destanlarında, Türklerin tarihin farklı devirlerinde etkilendikleri çeşitli dinlerin tesirlerini görmek mümkündür.

Onuncu olarak, Destan türü folklorun özelliği olan otomatiklik, yani kendi kendine tabii olarak oluşma özelliğine sahiptir. Yani ulusların ortak değerlerinde, benliklerinde yer alan gerçek olaylar toplumun ortak istek ve arzuları ile zenginleşerek

ortaya çıkarlar, zenginleşerek yaşarlar ve toplumun istek ve arzuları değiştikçe yozlaşır ve sonunda unutulur ve kaybolurlar (Yıldız, 1995, s. 5-8).

Türk Destanlarının Sınıflandırılması

Türk Destanlarının sınıflandırılması, 1990'ların başlarında Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve öteki Türk ulusların destan ve destancılık geleneklerinin öğrenilmesiyle daha da zorlaşmış, özellikle de müşterek dönemin müşterek destanlarının haricinde kalanların günümüze kadar yapılan tasniflere dâhil edilmesiyle daha da yeni tasniflerin oluşturulması gerekliliği ihtiyacını doğurmuştur (Oğuz vd. 2014, s.165).

Türkiye sahasında günümüze kadar yapılan birçok tasnif vardır. Yapılan bu tasnifler her araştırmacının önemli gördüğü hususlara göre yapılmıştır. Türk sahasında önemli gördüğümüz tasnifler şunlardır:

M. Fuad Köprülü, Türk destanlarını iki ana hususa göre sınıflandırmıştır. Bunlardan birincisi “Türk Destanlarının Coğrafi Sahalara Taksimi” diğeri ise “Türk Destanın Tarihi ve Kavmi Dairelere Taksimi” olmak üzere iki gruba ayırmıştır:

Köprülü'nün coğrafi sahalara göre tasnifi şöyledir:

1. *Altay-Yenisey sahalalarında meydana gelen ürünler*
2. *Bozkırlar sahasında meydana gelen ürünler*
3. *Tarım-Sır-Derya sahasında meydana gelen ürünler* (Köprülü, 2014, s. 42-44).

Köprülü Türk destanlarını Tarihi devirler ve ait oldukları Türk kavmine veya devletlerine göre de şu şekilde tasnif etmiştir:

1. *Eski Türk veya “Hiyung-Nu” dairesi*
2. *Gök Türk veya Tu-kiie dairesi*
3. *Uygur dairesi* (Köprülü, 2014, s. 44-63).

Abdülkadir İnan, 1987'e göre: Destanların gruplandırılması konusunda fikir ileri sürerken, Eski Türklerde, ortak bir destanın varlığının şüphesiz olduğunu söylemektedir. Bu ortak destandan sonra oluşan Alp Er Tonga, Oğuz, Çingizname, Bozkurt, Ergenekon, Manas gibi destanlar halkın büyük ilgisini çekmiştir. Ayrıca Karakalpak, Kazak-Kırgız,

Başkurt, Sibiryâ-Tobol ve Baraba Türklerine ait Aksak Timur, Edige ve Toktamış, Ertargın, Kara Kıpçak, Koblandı Batır, Ortak Mamay, Çora Batır, Adil Sultan gibi destanlarda büyük tarihi olaylar terennüm edilmektedir” şeklinde belirtmiştir (Yıldız, 1995, s. 14,15).

Hüseyin Nihal Atsız, Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde Türk destanlarını ait oldukları boylara göre altı bölüme ayırmıştır:

1. *Yaratılış Destanı*
2. *Saka Destanı*
3. *Kun-Oğuz Destanı*
4. *Siyenpi Destanı*
5. *Kök Türk Destanı*
6. *Dokuz Oğuz-Uygur Destanı*

Şükrü Elçin, Halk Edebiyatına Giriş adlı eserinde Türk destanlarını eski destanlar ve İslamiyet’ten sonraki destanlar olmak üzere ikiye ayırmıştır:

1. *Eski Destanlar*
 - a) *Alp Er Tonga Destanı*
 - b) *Şu Destanı*
 - c) *Hun-Oğuz Destanı*
 - d) *Göktürk Destanı*
 - e) *Ergenekon Destanı*
 - f) *Dokuz Oğuz-Uygur Destanı*

2. İslamiyet’ten Sonraki Destanlar

Müslüman Türkler ile Budist Uygurlar arasındaki mücadele, Karahanlıların İslamiyet çatısı altına girişinin doğurduğu Manas Destanı, Cengizname, İslam-Bizans mücadelelerinin eserleri: Battalname ve onun devamı Danişmendname; Timur ve İdige gibi büyük mahsullerin yanı başında ve ardından gelen ortalama 3-75 dörtlüğe kadar uzayan destanlar, bu sınıflandırmaya girmektedir.

Hüseyin Namık Orkun, Türk Efsaneleri adlı eserinde Türk destanlarını dört gruba ayırır:

1. *Hun Destanları*
2. *Köktürk Destanları*
3. *Uygur Destanları*
4. *Diğer Türk Boylarının Efsaneleri* (Orkun, 1943, s. 3).

Faruk Kadri Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı* adlı eserinde Türk destanlarını, İslamiyet'ten Önceki Türk Destanları ve İslamiyet'ten Sonraki Destanlar olmak üzere iki başlık altında toplamıştır:

I. İslamiyet'ten Önceki Türk Destanları

1. *Yaratılış Destanı*
2. *Saka Destanları:*
 - a) *Alp Er Tunga Destanı*
 - b) *Şu Destanı*
3. *Kun-Oğuz Destanları*
4. *Kök Türk Destanları:*
 - a) *Bozkurt Destanı*
 - b) *Ergenekon Destanı*
 - c) *Koroğlu Destanı*
5. *Siyenpi Destanı*
6. *Uygur Destanları*
 - a) *Türeyiş Destanı*
 - b) *Mani Dininin Kabulü Destanı*
 - c) *Göç Destanı*

II. İslamiyet'ten Sonraki Destanlar

1. *Manas Destanı*
2. *Cengiz Han Destanı*
3. *Timur Destanı*
4. *Seyyid Battal Gazi Destanı*
5. *Danişmend Gazi Destanı* (Timurtaş, 1981, s. 33).

Ali Öztürk, 1983'e göre "Türk destanların gruplandırılması konusuna Türk tarihinin siyasi karakterine göre bakmaktadır:

1. *Şamanist devlet erkinden kaynaklanan destanlar:*
 - a) *Alp Er Tunga Destanı*
 - b) *Saka-Şu Destanı*
 - c) *Oğuz Kağan Destanı*
 - d) *Kök-Türk Destanları (Bozkurt-Ergenekon)*
 - e) *Uygur Destanları (Türeyiş, Mani Dinin Kabulü, Göç)*
 - f) *Dede Korkud Destanları (Oğuz Boy Destanları)*
 - g) *Kırgız-Manas Destanı*
 - h) *Köroğlu Destanı*
2. *İslam Çağı Türk Destanları-İdeolojik Destanlar:*
 - a) *Battal Gazi Destanı*
 - b) *Danışmend Gazi Destanı*
 - c) *Saltuk Buğra Destanı*
 - d) *Saru Saltuk Baba Destanı*
3. *Milli ve Siyasi varlığa yönelik mücadelelerin destanı:*
 - a) *Kırım Destanları (Adil Sultan Destanı)*
 - b) *Edige Destanı*
 - c) *Nazigim- Kalmuk Mücadelesi- Destanı*
 - d) *Şeyh Şamil Destanı*
4. *Yerel ve Kişisel davranışları sergileyen destanlar:*
 - a) *Genç Osman Destanı 'ndan rivayetleşen destanlar*
 - b) *Grijgal (Başını Vermeyen Şehit) Destanı*
 - c) *Zağra Göç Destanı*
 - d) *Çanakkale Destanı (Yıldız, 1995, s. 18,19).*

Erman Artun, *Türk Halk Edebiyatına Giriş* adlı eserinde destanları Doğal ve Yapma destanlar olarak ikiye ayırmıştır:

1. Doğal Destanlar: Milletlerin yazılı geleneklerinin bulunmadığı dönemde oluşturulmuş destanlardır.
2. Yapma Destanlar: Özel anlamı ile kişilerin oluşturduğu edebiyat eseri olan destanlardır (Artun,2014, s.84).

Zeki Velidi Togan, 1931'e göre: "Destanlarının oluşum aşamasını üç başlık altında toplamıştır:

1. Toplumun tamamını etkileyen bir vakanın bulunması
2. Söz konusu çekirdek olayın başka vakalar ve kahramanlarla beslenerek genişlemesi
3. Anlatının tespit edilmesi" (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 19).

Türk destanlarının sınıflandırılması konusunda birçok araştırmacı kendi kriterlerine göre tasnifler ortaya atmıştır. Türk destanlarının ortaya çıkışı hakkında ortaya atılan görüşlerin çoğunluğu eski Türk inanç sisteminin baskın olduğu devirlere odaklıdır. Türklerde destanların başlangıcı ve beslendiği kaynak: kültler ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan kutsal ruhlara tapınma dönemlerine kadar dayanır. Birçok araştırmacı destanları İslamiyet Öncesi ve İslamiyet Sonrası olmak üzere iki gruba toplaması inanç kavramının ne kadar önemli ve baskın bir unsur olduğunu göstermektedir. Diğer bir önemli husus ise Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte gözler Türki cumhuriyetlere çevrilmiş ve bu Türki cumhuriyetlere ait destanlar hakkında araştırmalar yapılma ihtiyacı duyulmuştur. Türk destanları hakkında yapılan çalışmalar tabi ki bunlarla sınırlı değildir. Biz bu çalışmada Türk edebiyatında söz sahibi önemli kişilerin tasnifleri üzerinde durularak, destan tasnifi hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Kırgız Destancılık Geleneği

Kırgız destanlarına baktığımızda içlerinde gelenek, görenek, inanç, kahramanlıkları, geçim kaynakları gibi içinde birçok unsuru bulunduran yani halkın milli ülkülerini ayakta tutan çok katmanlı eserlerdir. Destanlar zamanla rivayetleşerek kurgulanıp sanatsal bir yapı kazanarak söylenen bu eserler halkın hayat görüşünü yansıtan ve kahramanlık yapısına bürünerek icra edilen eserlerdir. Kırgız destanları konu ve içerik olarak diğer Türk destanlarıyla benzerlik gösterir.

Kırgızlar, geçmiş en eski olan Türk kavimlerinden biridir. Derin bir tarihi olan Kırgız milleti, çok büyük bir coğrafyaya yayılarak, çok fazla ulus ile temas halinde olmuşlardır. Geçmişten bugüne çok fazla devlet ve hanlık kurarak birçok ulusu boyundurukları altına almışlardır. Özetle savaş ve kahramanlık ile dolu bir geçmişe sahiptirler. Bundan dolayı da en iyi tesirleri de edebi sahasında olmuştur. Geçmişten gelen birikimle çok büyük bir sözlü geleneğe sahip olan Kırgız edebiyatında da destanın yeri çok farklıdır (Türker, 2010, s. 15).

Kırgız sözlü geleneğinin ne zaman nasıl ortaya çıktığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Kırgız sözlü geleneği eserlerinin kayda geçirilme işi 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar yapılmamıştır. V.V. Radlof, Ç. Valihanov gibi bilim insanları, Kırgız sözlü gelenek eserlerini araştırma, derleme ve yayımlama işlerini öncülük etmişlerdir. Bu araştırmalardan sonra da yerli araştırmacılar da bu işe devam ederek, Kırgız sözlü kültürünün tüm zenginliklerini derlemişlerdir. İlk araştırmacılar, Kırgız sözlü geleneğinde kahramanlık destanlarının hayli geliştiği yönünde hem fikirlerdir (Kayıpov, 2005, s. 3).

Kırgızlar, destan türü denilince akla gelen ilk Türk boylarından biridir. Kırgız destancılık geleneği konu bakımından Arap ve Fars edebiyatlarından alan, kahramanlık ve dini temalı eserler de bulunmaktadır. Kırgız destanları, tarihlerine, milli ülkülerine, dünyaya bakışlarına hatta inanç ve inanışlarını yansıtan en önemli sözlü geleneklerinde biridir (Türker, 2010, s. 15).

Türk destancılık geleneğinden önemli bir paya sahip olan Kırgız Türklerinin, başta Manas destanı olmak üzere, her destanında kahramanların verdiği mücadeleler aktarılmıştır. Kırgız destanlarının konuları güçlü bir babanın mücadelesini, güçlü bir oğlu veya güçlü bir kızı sürdürerek yurdunu düşmanlardan muhafaza etmektir. Böylece destan, birden fazla kısımdan oluşur. Bu tür destanların başında kuşkusuz Manas destanı gelmektedir (Alimova, 2017, s. 13).

Kırgızlar, sözlü gelenek bakımından çok geniş bir birikime sahiptirler. Bu ürünler bize Kırgız, gelenek, görenek, kültür, siyasi, ekonomi, edebi gibi birçok konu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Kırgızların küçük destanlar tarzında sözlü gelenekten alınarak derlenip yazıya aktarılmış kahramanlık konulu eserleri vardır. Bu tarz destanlar sadece uzunluk bakımından değişiklik gösterirler. Küçük destanlar içeriklerine ve karakterlerine göre de kahramanlık ve sosyal konu destanlar olarak kendi içinde de ikiye ayrılır. Bilindiği üzere sosyal içerikli destanlarda savaş konuları güncel hayata göre daha az alan kaplar. Bu şekildeki destanlarda hikâyeleme, karşılıklı diyalog, monolog gibi birçok anlatım teknikleri kullanılmıştır. Bunun yanı sıra farklı kafiyelerin yer alması küçük destan metinlerinin kopuz eşliğinde söylenmesiyle daha kalıcı hale gelir. Bu destanın çekiciliğini, kulağa daha iyi gelmesini sağlayarak destanın vermek istediği fikri ve sanatsal seviyesini artırır (Özgün Öztürk, 2009, s. 13).

Kırgız sözlü geleneğinde epikalık ır (epik şiir) yani comoktor (destanlar) dikkatli bir şekilde derlenerek araştırılan bir türdür. Başta Manas destanı olmak üzere Kırgız sözlü geleneğinde destan dünyaya ilk olarak tanıtan türdür. Kırgız sözlü geleneği 20. Yüzyılın 20’li yıllarından itibaren derlenip, araştırılmaya başlanılmıştır (Kayıpov, 2005, s. 4).

Kırgızlar, epik eserlerine “comok” adını koyuşlardır. “Epos” terimi sözlü edebiyatlarına 1930 yılından sonra girmiştir. Kırgızlar, destanla alakalı olarak iki kelimeyi tercih etmişlerdir; “Comok” ve “cöö comok”.

Comok: Manas, Semetey, Seytek, Canılmırza, Er Botom, Er Eşim, Er Soltanay, Er Tabıldı, Er Toltoy, Er Töştük, Kurmanbek vb. gibi hacim, muhteva ve estetik değer olarak üst seviyede, büyük kahramanlık destanlarını anlatmak için kullanılır. Bazen de masal içinde tercih edildiği olmuştur. Kırgız kültüründe destan terimi haricinde

“baatırdık epos”, “baatırdık comok”, “miftik köönö”, “baatırdık epos”, “arhaik epos” gibi terimlerde tercih edilmiştir. Destanı icra edene ise “comokçu” adı verilmiştir.

Cöö comok: Comok’a göre uzunluk bakımından kısa ve genel olarak nesir tarzında söylenen masallardır. Cöö comok’ları sıradan insanlar da icra edebilir. Ek olarak destancılar için “Manasçı”, “ırçı” ve “akın” gibi isimlerinde verildiği görülmektedir. Manas-Semetey-Seytek üçlüsünü anlatan kişilere “Manasçı” denilirken, bu üçlemeden herhangi bir bölümünü anlatan kişiye de “ırçı” denilmektedir (Kaya, 2015, s. 10).

Türk ulusları arasında zengin bir destan geleneğine sahip olan Kırgızlarda Manas çok önemli bir yer tutmaktadır. Hacmi ve uzunluk bakımından Kırgız destanları, dünya destanlarını geride bırakacak bir yapıya sahiptirler (Jirmunskiy, 2018, s. 31).

“Kırgız destanları hem sayı hem de hacim bakımından Türk dünyasının en zengin destancılık geleneğini oluşturmakta ve Kırgız dilinde destan karşılığı olarak comok, dastan, epos terimleri kullanılmaktadır” (Yıldız, 2015, s. 40).

Kırgız destanları büyüklüklerine göre epos veya kence kelimeleri kullanılır. Epos daha çok büyük kahramanlık destanları için kullanılır. Manas destanı haricinde olanlar için dastan veya comok kelimeleri tercih edilir. Manas üçlemesi olarak bilinen Manas, Semetey, Seytek gibi destanlar Kırgızlar tarafından Çon epos, diğer kahramanlık destanları ise kence epos adı verilmiştir. Manas üçlemesini icra edenlere Manasçı, Çon Comokçu, Çon Manasçı, Semeteyci, Seytekçi gibi destanın adını çağırıştıran adlar verilir. Kence destanlarını söyleyenlere ise akın-comokçu veya comokçu-akın adları kullanılır (Çeribaş , 2019, s. 11).

Doğan Kaya, Kırgız Destanları adlı eserinde destanın özelliklerini beş madde altında toplamıştır:

1. Ağırlıklı olarak çoğu destanda uluslar, vatanını düşman işgalinden korumak ister. Olaylar tarihi gerçeklik çerçevesinde anlatılır. Bunlara Tarihiy-Baatırdık Comoktor “Tarihi Kahramanlık Destanları” denilir (*Bagış, Canış-Bayış, Er Tabıldı, Kurmanbek, Seyitbek, Toltoy*).

2. Tarihi Destanlar “Tarihiy Comoktor” olarak adlandırılan birçok destanlar tarihi olayları içine alırlar (*Canıl-Mırza, Mendirman, Narikbay, Şırdakbek*).
3. Arkaik-Kahramanlık Destanları (Arkaik-Baatırdık Comoktor) olarak isimlendirilen bir kısım destanlar çoğu zaman kozmik dünyayı ve aile veya sosyal olayları içine alır (*Er Töştük, Kocacaş, Karaç, Kökül Bayanı, Boston, Coodareşim*).
4. Bir kısım destanlar ise aşk konulu eserlerdir. Liro-Romantik Comoktor “Lirik Roamntik Destanlar” olarak isimlendirilen bu destanlarda gerçeklere ve Kırgız hayatına değinilir (*Ak Möör, Gülgaakı, Közölşaa, Olcobay menen Kişimcan, Sarinci Bököy*).
5. Bir kısım destanlar ise sosyal ve dini içerikli destanlardır. Bunlar Diniy, Sotsyaldık-Turmuştuk Comoktor “Dini ve Sosyal Konulu Destanlar” dır (*Kedeykan, Kız Darıyka, Munduk, Zarlık*) (Kaya, 2015, s. 37).

Kırgız Destancılık geleneği içerisinde olan “Kız Darıyka” destanı ve bunun gibi birçok destan, Türk kavimlerine Arap ve Fars edebiyatlarından gelen *Şehname, Bozyiğit, Ferhat ile Şirin* gibi özü klasik konulara kaynaklık eden eserlerdendir. Azeri, Türkmen, Özbek, Karakalpak, Tatar, Kazak gibi diğer Türk kavimlerindeki bu eserler, “destan”, “kıssa”, “hikâye” adlarıyla yaygınlık gösterir. Arap ve Fars edebiyatlarında gelen bu eserler diğer Türk kavimlerine göre Kırgızlarda daha geç yaygınlık göstermiştir. Kırgız destancılık geleneği daha canlı tutulmasının en temel nedeni konar, göçer hayatı benimsemeleri ve İslamiyet’in yarattığı etkiler olarak sıralanabilir. Bu tür eserler, Kırgız edebiyatına daha sonra girmesi, diğer Türk kavimlerindeki kadar yayılma ve yerleşme imkânı bulamamasına neden olmuştur (Türker, 2010, s. 13).

N. Yıldız, “*Büyük bir hacme sahip olan Türk dünyası destancılık geleneğinde geleneğin oluşumu, icrası, icra edenler bakımından büyük ölçüde ortaklıklar vardır. Bunun yanı sıra her geleneğinde kendi içinde özgün bir yapısı ve bu yapıyla ilgili adlandırmalar bulunmaktadır*” der (Yıldız, 2015, s. 19).

Türkiye Türkçesinde destan kavramı kapsamı Türk dünyasındaki anlamından farklı ve geniş bir anlama sahiptirler. Halk edebiyatında bir nazım türü olan ve geçmiş zamanlarda kaleme alınan tarihi kitapları, anonim destanlar, çağdaş şiirlerde destan diye

nitelendirilir. Buna ek olarak Türk coğrafyasında destan olarak adlandırılan eserler Türkiye Türkçesinde halk hikâyesi diye bilinmektedir (Yıldız, 2015, s. 14).

Kırgız Adabiyatı adlı ansiklopedik sözlükte destan, “*Şifahi edebiyatta yaygın olarak bilinen, genellikle hayal ürünü, vakaları abartmaya dayalı, fanteziye bağlı, muhtevası insana hoş gelen, anlatı türündeki eser.*” (Çeribaş, 2010, s. 142). Sovyettik Ansiklopedik Sözlük’te ise destan, “*Folklordaki temel terimlerden biri. Destansı, çoğunlukla nesir şeklinde söylenen ve hayali olan eserler*” olarak tanımlanmaktadır.” (Çeribaş, 2010, s. 142).

Kırgızlar da destan kavramı çok eski zamanlara dayandığı için bu kavramla ilgili birden fazla adlandırılma vardır. Bu farklı adlandırılma tarihi zenginlik kadar yaşanan dönemin görüş, düşünce ve dış olayları da hesaba katılarak geçmişten günümüze kadar farklı isimler almıştır:

Comok

Kırgız Türklerinde destanla birlikte kullanılan en eski kavramlardan biri de “comok” tur. Bu terim Kırgız sözlü geleneğinde farklı şekillerde nitelendirilmiştir. Comok, kahramanlık destanlarını anlatmak için kullanılırken Cöö Comok ise masal olarak geçer. Kırgız Adabiyatı Terimlerini Tüştürmө Sözdüğün’nde nesir olarak söylenen destanlara “cöö comok” denildiği görülmüştür. Sovyetik Ansiklopedik Sözlük’te comok “folklordaki temel terimlerden biri Destansı, çoğunlukla nesir şeklinde söylenen ve hayali olan eserler” şeklinde nitelendirilmiştir. Kırgız edebiyatında “comok” terimi hem destanları adlandırmak için hem de masal anlamına gelmekle beraber masal için “cöö comok” teriminin de kullanıldığı görülmüştür. Kırgız edebiyatında 1930’lara kadar epos teriminin olmayışından dolayı epik eserlerin tümüne “comok” diye nitelendirilmiştir. Comok terimi denilince Kırgızlar ’da akla büyük kahramanlık olaylarının iç içe geçmiş olaylarının anlatıldığı büyük hacimli eserlerdir.

Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçlığının Tarihinin Oçerki adlı çalışmada “comok” denildiğinde akla birçok anlamın geldiği ama comok kavramıyla anlatılmak istenenin kahramanlıklarla ilgili, büyük olaylara paralel olarak anlatılmak istenen büyük fikirlerin ve ideallerin işlendiği sanatsal olarak da güçlü olan eserler olarak tanımlanır. Hacim olarak küçük ve düz yazı şeklinde olan ve olağanüstü olayların hâkim olduğu türün ise

“cöö comok” olarak nitelendirilir. Kırgız edebiyatında birçok kaynakta ise destanları anlatan kişiler için “comokçu” denildiği görülmektedir. (Çeribaş, 2010, s. 141-143).

Dastan

“Türk edebiyatında kullanılan destan kavramı Kırgız Türklerinde “dastan” şeklinde olup bizim anladığımız manadan daha farklıdır. Dastan kavramı Kırgız-Sovet Ansiklopedisi’nde “Dastan, Orta Asya”da çok yaygın olan bir epik türdür. Bu tür, şifahi lirik şiirlerden veya nesir türündeki romantik, kahramanlık-fantastik konularını içeren masal, ulama, şecerelerden oluşur” (Çeribaş, 2010, s. 146).

Türk sahasında destanlara “Oğuzname” de denildiği görülmektedir. Kırgız edebiyatında destan türü 16. ve 17. Yüzyıllarda girmiştir. Oğuz, Özbek, Karakalpak, Kırgız gibi Türk kavimlerinde destan oldukça fazladır.

Epos

Kırgız edebiyatında destan kelimesi yerine kullanılan ve dünya edebiyatında da kullanımı yaygın olan kelimelerden biri de “epos”tur. Bu terim Kırgız edebiyatına 1930’lardan sonra girmiştir. Epos Kırgız edebiyatında en çok tercih edilen biri olmakla beraber zaman içerisinde comok, cöö comok ve dastan gibi terimleri unutturmuştur. Kırgız Türkçesiyle yazılmış birçok eserde epos, Türkiye Türkçesindeki destan anlamını karşılamaktadır. Epos, sosyal ve kültürel hayatın karışık olduğu geçmiş dönemlerdeki kölelik ve küçük beylikler döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır. Eposlar mensup olduğu milletin geçmişini, yaşam biçimini, örf, adet, sosyal ve kültürel gibi birçok konu hakkında da bilgi vermektedir. Eposlar dünyanın birçok yerinde bulunsa bile Kırgız edebiyatında yeri çok farklıdır. Çünkü Kırgızlarda eposlar büyüklüklerine ve konularına göre ikiye ayrılır: Uluu (Büyük) ve Kence(Küçük). Aynı şekilde de eposlar yine konularına göre de ikiye ayrılır: Turmuştuk (Sosyal hayatı anlatan destanlar) ve Baatırdık (Kahramanlık konulu destanlar) olmak üzere... Günümüzde epos, nesir tarzında olup konu olarak da halktan beslenen hacimli eserler olarak nitelendirilir. Kırgız edebiyatında bugün destana karşılık olarak “epos” kavramı masal için de “comok” kavramı kullanılır (Çeribaş, 2010, s. 147-149).

Kırgız destanlarını konu ve şekil özellikleri bakımından iki gruba ayırabiliriz: Kence Epostor (küçük destanlar) ve Çon epostor (büyük destanlar) olarak ayrılır. Büyük

destanlar Manas, Semetey, Seytek bunlar haricinde kalan destanlar ise küçük destanlar olarak nitelendirilir (Kayıpov, 2005, s. 4).

1.2. Kırgız Türklerinde Destan Anlatıcıları

Geçmişten günümüze Kırgız Türklerinde destan anlatıcıları farklı adlarla anılmıştır. Bunun temel nedeni tarihsel süreç olarak gözüktse de en büyük nedeni destanların hacim olarak büyüklüğü veya küçüklüğüdür. Büyüklüğüne ve küçüklüğüne göre destan anlatıcıları aşağıdaki gibidir:

1.2.1. Comokçu

Kırgız Türklerinde destan anlatıcıları için kullanılan en eski kavram “comokçu” olmakla beraber bu terime yakın olan “ırçı, akın, manasçı”dır. Bunların hepsini içine alacak kavram ise “aytuuçu”dur. Manasçı, terime ise çok yeni olmakla beraber Kırgız edebiyat terminolojisine 20. Yüzyılda girmiştir (Çeribaş, 2010, s. 149).

Comokçu terimi, destanı icra eden, destanı ilginç bir şekilde halka ulaştıran kişidir. Bunlar genel olarak Kırgız halk destanlarını söyleyen kişiler olarak karşımıza çıkar. Manasçılar da bu gruba girer (Asanov & Akmataliyev, 2004, s. 144).

Comok’u comokçular söylerken cöö comok’u sıradan insanlar icra edebilir. Destancılar için “Manasçı”, “ırçı” ve “akın” terimleri de kullanıldığı görülmektedir. Destanı icra etmek için “comokto” filli kullanılmaktadır. Manas-Semetey-Seytek üçlüsünü tam olarak icra eden kişilere “Manasçı” denilir. Bu üçlünün bir bölümünü anlatan kişiye ise “ırçı” denilir (Kaya, 2015, s. 16). Comokçu terimi, hem destam hem de masalları icra eden kişiler için kullanılırken, Türk edebiyatında şair anlamına gelen “ırçılar ve akınlar” da destanları icra eden kişiler için de kullanılır. Irçı, Kırgız edebiyatında “şair, âşık” anlamlarına gelmekle beraber manzum destanları icra edenler için de kullanılır. Yine yukardaki tanımlardan yola çıkılacağı üzere Comokçunun, akın anlamında da kullanıldığını söyleyebiliriz (Çeribaş, 2010, s. 151).

1.2.2. Irçı

Kırgız edebiyatının büyük kısmını türkülerden oluşmaktadır. Bu türkülere genel olarak “ır”; türküyü icra eden kişilere de “ırçı” denilmekle birlikte bu terim aynı

zamanda “halk şairi” anlamında da kullanılmaktadır (Abalı, 2015, s. 6). Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lugat-it Türk’te bu terimi “ır” ve “yır” olarak kabul eder. *Yır yırladı sözüklerini “o bir şarkı söyledi”* şeklinde izah eder (Atalay, 1999, s. 3). Kırgız edebiyatında ırçı kavramı hem âşık hem de Türk edebiyatındaki karşılığı olan destancı kavramlarını karşılamaktadır. Irçı, Kırgız edebiyatında “akın” terimleri ile eş anlamlıdır. Bunun yanı sıra ırçı, “şarkı, türkü” icra eden kişi anlamına geldiği gibi “halk sanatçısı” anlamını da karşılamaktadır. Ir ve ırçı terimleri Kırgız edebiyatında en eski kelimelerden biridir. Bu terimler şair, âşık, anlamlarına gelmekle beraber Türk edebiyatında da âşık anlamına gelmektedir. Irçı, Kırgız halk kültüründe destancı anlamına gelmektedir (Çeribaş, 2010, s. 152-154).

1.2.3. Akın

Kırgız sözlü geleneğinde destan anlatıcısı olarak kullanılan ama manasçı anlamına gelmeyen bir diğer kavram da “akın”dır. Kırgız sözlü geleneğinde akın ile ırçı kavramları eş anlamlıdır. Irçı ile kast edilen şair, âşık gibi anlamlarının yanı sıra “halk artisti”, “sanatçı” anlamlarına da gelmektedir. Kırgız edebiyatında akın, destanı söyleyen kişi olarak nitelendirilse de ırçı gibi her zaman manasçı anlamına gelmemektedir. Akınlar daha çok şair anlamına gelmekle beraber kısmi olarak ta destanları icra eden kişiler olarak ta geçmektedir (Çeribaş, 2010, s. 160-162).

Kırgız şiiri, temeli sağlam bir sözlü gelenekten beslenmektedir. Kırgızların en önemli kültürel mirası olan sözlü gelenek 19. Yüzyılın ortalarından başlayarak yazılı bir edebiyat haline girmeye başlamıştır Daha eskiden “tökmö akın” adı verilen halk şairleri tarafından “komuz” eşliğinden söylenen şiirlerdir (Cicioğlu, 2015, s. 126).

Kasapoğlu Çengel, 1998’e göre: zengin bir kahramanlık şiir geleneğine sahip olan Kırgız sözlü geleneğinde, şiirlerini komuz ya da kıyak eşliğinde icra eden akınlar, üçe ayrılır:

- a) İrticalci (camakçı): Medhiye ve hiciv okuyanlar
- b) Destancı (comokçu): Epik şiirleri okuyanlar
- c) Nasihatçi (nuskooçu): Nasihat şiirleri söyleyenler (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 22).

1.2.4. Manasçı

Kırgız sözlü geleneğinde Manas destanını bir iş olarak gören kişiler “Manasçı” denilir. Kırgız edebiyatında Manas destanını oluşturan, geliştiren ve halkın içinden usta çırak ilişkisi çerçevesinden nesilden nesile aktaran kişiler Manasçı olarak nitelendirilir. *“Manas-Semetey- Seytek üçlemesini tam olarak anlatan kişiye “Manasçı” denir. Bu üçlemenin bir bölümünü anlatan ödestancıya da “ırçı” denilir”* (Kaya, 2015, s. 10).

Çınar, 1998’e göre: Kırgızların en büyük destanı olan Manas destanını söyleyenlere Manasçı, söz konusu destanın bir kısmını söyleyenlere ise şala (yarı) Manasçı denilmektedir (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 22). Kırgız Adabiyatı, Terimderdin Tüshündürmö Sözdüğünde ise Manas akınları ikiye ayrılır:

1. Comokçu: Manas destanını yaşadığı çağdaki akın(şairler) den duyan ve kendi süzgecinden geçirerek yorumlayan kişidir.
2. Camakçı: Manas destanının bazı bölümlerini büyük comokçulardan duyduktan sonra ezberliyerek kendi süzgecinden geçirerek eklemeler veya çıkartmalar yapan kişiye denir (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 22).

Kırgız, destancıları Manas destanını herhangi bir kısmını bir müzik aleti olmadan çeşitli ses tonları oluşturarak icra ederler. Manasçılar, destanı okuma yeteneklerine göre dörde ayrılır:

1. Çon Manasçı (Büyük Manasçı): Manas destanındaki tüm vakaları tam bir biçimde icra edebilen, gerçek konudan ayrılmadan destana yeni durumlar ekleyebilen yetenekli manasçılardır.
2. Çınıgı Manasçı (Gerçek Manasçı): Manas destanında geçen olaylara hâkim olan kişilerdir.
3. Camakçı Manasçı (Vasat Manasçı): Destanın belli bölümlerini okuyan ve destana herhangi bir ekleme yapmayan kişilerdir.
4. Üyrönçök Manasçı (Çırak Manasçı): Manas destanını icra etmeye hevesli olan ve yetişme çağındaki genç kişilerdir (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 22,23).

1.3. Kırgız Destanlarının Sınıflandırılması

Kırgız destanları, çeşitli araştırmacılar tarafından konularına ve hacimlerine göre tasnifleri yapılmıştır. Bunlar içerisinde kabul gören tasnifler şunlardır:

Akmataliyev ile Musayev, 1996'a göre Kırgız destanları ikiye ayrılır:

1. Uluu (Büyük) Destanlar
2. Kence (Küçük) Destanlar

Manas, Semetey ve Seytek üçlemesini konu alan destanlara büyük destanlar denir. Kocacaş, Sarinci, Bököy, Er Töştük, Kurmanbek, Canış Bayış gibi destanlara ise küçük destanlar denir (Akmataliyev & S., 1996, s. 15,16).

Zakirov, 1960'a göre, destanlar konularına göre kahramanlık ve aşk temalı olmak üzere ikiye ayrılır. Yine bu tasnifle beraber Kırgız destanları, mitolojik ve tarihi destanlar olmak üzere kendi içlerinde de konularına göre gruplara ayrılır (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 21).

Akmataliyev ve Musayev, Kırgız destanlarını oluşum dönemlerine göre üçe ayırmıştır:

1. *Arkaik Destanlar: Kococaş, Er Töştük'ün de içinde olduğu bu gruptaki destanlar en eski zamanlarda ortaya çıkan ve Kırgızların avcılık, atıcılık, çobanlıkla geçindikleri hayatlarından izler taşıyan destanlardır.*
2. *Feodal Döneme Ait Destanlar: Bu gruptaki destanlar XIV-XIX. yy.da teşekkül etmişler ve Kurmanbek, Er Tabıldı, Canış, Bayış gibi destanlar başta olmak üzere bu tür destanlarda Kırgız-Kalmuk savaşları ön planda olmuştur. Kedeykan, Olcobay menen Kişimcan, Sarinci Bököy gibi destanlarda da aile meseleleri işlenmiştir.*
3. *Son Dönemde Meydana Gelen Destanlar: Daha çok aşk konusunun işlendiği Ak Möör, Calayır Calgız gibi destanlar bu gruba dâhil olmaktadır* (Akmataliyev & S., 1996, s. 15,16).

Bir diğer önemli tasnif ise Süleyman Kayıpov'un, Kırgız destanlarını içerik ve hacim bakımından hareketle yapmış olduğu tasniftir:

1. Baatırdık-Arhaikalık Comoktor (Arkaik Kahramanlık Destanları): Epik ve milli meselelerle birlikte aile hayatının anlatıldığı eserlerdir. Bu tür destanlarda anlatılan olaylar gerçek hayatta karşımıza çıkamayacak olaylardır. Örneğin; Er Töştük, Kocacaş gibi destanlar bu kategoriye girebilir.
2. Tarihiy Baatırdık Comoktor (Tarihi Kahramanlık Destanları): Bu destanlar Kırgız sözlü geleneğinde en yaygın destan türleridir. Bu türdeki en önemli destan ise Manas destanıdır.
3. Tarihiy Comoktor (Tarihi Destanlar): Kırgız tarihindeki olaylara hiçbir ekleme veya çıkartma yapmadan olduğu gibi aktarılan destan türleridir. Mendirman, Narikbay, Şırdakbek gibi destanlar örnek verebilir.
4. Liro-Romantiklik Comoktor (Lirik-Romantik Destanlar): Ana tema aşk olmakla beraber, tarihi olaylar eklenerek anlatılan destanlardır. Bu destanlarda olaylar tamamen Kırgızların kendi hayatlarından alınan olaylar çerçevesinde anlatılır. Olcobay menen Kişimcan, Sarinci gibi destanlar bu destan türüne örnek verilebilir.
5. Dininy, Sotsyaldık-Tırmuşuk Comoktor (Dini ve Sosyal Konulu Destanlar): Bu destanlar doğu halklarının sözlü geleneğinden beslenerek büyüyen destan türleridir. Örneğin; Kız Daryka, Munduk Zarlık ve Kedeykan gibi destanlar bu kategoriye girmektedir (Kayıpov, 2005).

Naciye Yıldız, “Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar” adlı eserinde Kırgız Destanlarını şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Kahramanlık destanları:

A. Mitolojik motifler içeren kahramanlık destanları: Er Töştük, Boston vd.

B. Tarihi kahramanlık destanları: Manas, Semetey, Seytek, Canıl Mirza vd.

2. Aşk destanları: Olcobay menen kişimcan, Ak Möör vd.

3. Sosyal konulu destanlar:

A. Dini konulu destanlar: Kız Daryka, Gülgaaki vd.

B. Gelenek – görenekler ve sosyal hayatla ilgili destanlar: Eşimkul menen Zuura vd. (Yıldız, 2015, s. 41,42).

Doğan Kaya, “Kırgız Destanları” adlı eserinde destanları şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Köönü Epos, Baatırlık Epos, Baatırlık Comok (Kahramanlık destanları): Kahramanlığın ön planda olduğu destanlardır. Manas, Canış-Bayış, Kurmanbek, Er Tabıldı gibi destanlar bu başlık altındadır. Kahramanlığa ek olarak aşk ve evlenme gibi konularda içerir.
2. Sotsialdik-Turmuştuk Eposlar: Kahramanlığa ek olarak, Kırgız halkının yaşamış olduğu sosyal konuları da içinde barındırır. Kocacaş, Kedeykan, Olcobay menen Kişimcan gibi destanlar örnek verilebilir.
3. Yazılı Eserler: Kırgız halkının yazma halinde yayılmış olan Munduk Zarlık, Bozcigt, Cum-Cuma, Sal-Sal gibi eserlerdir.

Bunlara ek olarak *Kırgız destanları ulu epos (Manas) ve kence epos (Töştük, Er Tabıldı, Kocacaş, Canış Bayış, Canıl Mırza, Olcobay menen Kişimcan, Şırdakbek, Sarinci Bököy, Mendirman...)* diye de grublandırılır (Kaya, 2015, s. 11,12).

Kırgız destanları üzerinde geniş bir çalışma yaparak, detaylı bir sınıflandırma yapan Mehmet Çeribaş; Kırgız destanlarını içerik, bulunduğu dönem, hacim ve etkileri dikkate alınarak sınıflandırmada bulunmuştur. Bu sınıflandırılmaya göre Kırgız destanları şu şekildedir:

A. Konularına Göre

1. Mitik Destanlar: *Er Töştük, Kococaş, Coodarbeşim* gibi.
2. Mitik-Kahramanlık Destanlar: *Kococaş, Er Töştük, Boston, Coodarbeşim* gibi.
3. Tarihî-Kahramanlık Destanlar: *Manas, Semetey, Seytek, Mendirman, Er Tabıldı, Er Soltonoy, Kurmanbek, Şırdakbek, Canış-Bayış* gibi.
4. Sosyal İçerikli Destanlar: *Kız Darıyka, Kedeykan, Muñduk-Zardık* gibi.
5. Lirik-Romantik Destanlar: *Sarinci-Bököy, Gülgaakı, Ak Möör, Olcobay menen Kişimcan, Közölşaa* gibi.

B. Dönemlerine Göre

1. Eski Destanlar: *Er Töştük, Kococaş, Boston, Coodarbeşim*
2. Tarihî Dönemi Ele Alan Destanlar: *Manas, Kurmabek, Er Tabıldı, Er Soltonoy, Şırdakbek, Mendirman, Seyitbek* vb.

C. Yapılarına Göre

1. *Manzum Destanlar: Manas, Kococaş, Er Töştük, Coodarbeşim, Cañıl Mırza, Boston, Mendirman, Bağış, Kurmanbek (Moldobasan Musulmankulov rivayeti) gibi.*
2. *Manzum-Mensur Karışık Destanlar: Canış-Bayış, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Kurmanbek (Kalık Akiyev rivayeti), Seyitbek Destanı (Orozbay Urmambetov rivayeti) gibi.*

D. Etki Sahası Bakımından

1. *Daire Oluşturmuş (Kollaşmış) Destanlar: Manas (Semetey, Seytek, Toltoy, Coloy Han, Kökötöy Han, Kenen Sarık, Kulan Sarık, Kız Saykal gibi kollar) Kurmanbek (Seyitbek), Er Töştük (Coodarbeşim Destanı).*
2. *Daire (Kol) Oluşturamamış Olanlar: Üç destan dışında kalanlar (Çeribaş , 2019, s. 58,59).*

Buraya kadar verdiğimiz çeşitli tasnifler de görülüyor ki destanlar; konuları ve hacimlerine göre çeşitli sınıflandırılmalara tabi tutulmuştur. Özellikle destanların hacimleri yani uzunlukları destanları sınıflandırmada temel yapı taşı olmuştur. Bundan dolayı da Kırgız destanları temel de büyük ve küçük destanlar olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmanın doğmasında en önemli neden Manas destanıdır. Çünkü Manas, gerek hacmi gerekse konusu bakımından gözle görülebilecek şekilde derin ve geniş bir yelpazeye sahiptir. Dolayısıyla Kırgız destanları sınıflandırılırken ya Manas destanı ekseninde sınıflandırılma yapılır ya da Manas destanı ayrı tutularak bir sınıflandırma yapılır.

İKİNCİ BÖLÜM

İNANÇ VE İNANIŞLAR

2.1. İnanç

“İnanç, sözlük anlamı ile “kişice ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi” demektir” (Boratav,1999, s. 19). “Bir düşünceye, bir kanıya bağlı bulunma ya da bağlı bulunulan düşünce, itikat” (TDK, 1974, s. 410). “Bir düşünceye gönülden bağlı bulunma, inanma. Tanrı’ya, bir dine inanma, iman getirme, itikat. Birine duyulan güven, inanma duygusu. İnanılan şey, görüş, öğretisi” (Parlatır, 2012, s. 737)

Varlıkların, doğuş biçimi veya doğuş biçimlerine ilişkin temel dayanaklar. İfadelerin veya önermelerin doğruluk veya yanlışlıklarını kaide alarak gösterilen kabullenici veya reddedici ön tavırlardır. Bir şeyin o olduğunu belli nedenlere dayatmadan, sorgulamadan kabullenme biçimidir (Demir & Acar, 1997, s. 115).

Bir şeyi güven içerisinde doğru sayma eylemidir. Yeterince gerekçesi bulunmayan, net olmayan bir şeyi doğru olarak benimseme; akıl süzgecinden geçirmeden bir şeyi doğrulama, başkasının benimsemiş olduğu kanıtları hiçbir kuşku duymadan benimsemedir. Bütün yaptıklarımızın temelinde olan ve yaşamış olduğumuz güçlükleri dış dünyanın (*nesnelerin, başka benlerin, Tanrının*) var olduğunu kabullenme, bilim, ahlak, sanatsal ve fiziksel kuralların ötesinde açıklamaları ve önermeleri doğru saymadır (Akarsu, 1998, s. 104).

“Bir şeyin doğruluğuna inanma edinimi. Bir önermenin onanmasıdır. Doğaüstü gizlere inanma anlamında “inan”ın eş anlamlısı. İnanç, en genel anlamında kesinliklerden çok olasılıklara yatkın düşüncedir. Tam olarak doğrulanmış yani kesinleştirilmiş düşünce hiçbir zaman inanç diye nitelendirilmeyecektir. Dinsel çerçevede inanç akılcılıktan çok gönülle ilgilidir, bir görüş olmaktan çok çok bir bağlantıdır, bir duygusal onamadır. İnançla ilgili felsefi görüşler oldukça değişiktir. Kant için inanç bir bilgi biçimi değildir. Oysa Jacobi için inanç insanı sonsuza açan tek kaynaktır, gerçekliğin duygusunu sağlar. Marx inancı bir yanılsama sayar, ona göre inanç zavallı insanların kurtuluş dilekleriyle ya da öbür dünya düşleriyle ilgilidir. İnanç

her durumda kuşkuculuğun karşıtı gibidir, bu yüzden tartışmacılıktan çok benimseyiciliğe eğilimlidir. İnanç belirlemeyi ve onamayı sever, kanıtlamayı sevmez; zaten o daha çok kanıtların geçerli olmadığı alanlara yönelir. İnanan kişi düşüncesini belli bir düşünce biçimie ulamıştır ya da belli bir öğretinin altına koymuştur. Her inanç sağlam bir güven duygusuna dayanır” (Timuçin, 2002, s. 280,281).

Dini anlamda Allah’ı ve onun vahiy yoluyla bildirdiklerini kabullenme; onlara bağlanarak Allah’ın güvencesi altına girerek emniyete girme duygusu. Bunlara bağlı olarak dünyanın tesadüfen oluşmadığını ve evrenini bilinçli bir irade çerçevesinde yaratıldığına inanan kişi, dünyanın kendiliğinden yok olmayacağına ve buna bağlı olarak da Allah’tan başka hiçbir iradenin onu yok edemeyeceğine, onun güvencesi altına girdiğine inanma duygusudur. Manevi âleme, denemelerin ötesinde olan, geleceğe, görünmeyen dünya olan ahirete bağlanma, şahsi inanmanın içerdiği, doğruluğuna inanılan her şey. İman, genel manada bilgisel bir yönü içine alır; dini vecibelerin doğruluğuna inanmayı gerektirmektedir. Bu durum da belli bir bilgi birikimine bağlıdır. İmanın iradeyle ilişkisi de vardır. İman, teslimiyet ve Allah’ın emirlerine bağlı kalma iradeye bağlıdır. Bunun hayata geçirilmesi de mümkündür; o da ibadet tarafıdır. Bu aynı zamanda ahlaki yönüdür (Balay, 1999, s. 217).

Bir sanı veya kanıya dayanarak benimseme... İnan kelimesi inanç kelimesini içerir ama inanç kavramı inan kavramından daha geniştir. İnanç, bilginin bittiği yerde başlar ve inanç kavramı bilgi dışı bir kavramdır (Hançerlioğlu, 2000, s. 186).

2.2. İnanış

İnanış kelimesi sözlük anlamı olarak “*İnanma, inanılan şey*” (TDK, 1974, s. 410). İnanışın birçok dilde farklı adları vardır. Bunlar; Fransızca ve Almanca karşılıkları olan superstition ve Aberglaube kelimelerinin Türkçeye “batıl itikat”, “batıl inanış”, “yanlış inanış”, “boş inanış”, “hurafe” deyimleri ile çevrildiği oluyor. Bu kavramlar, bir yargı, bir anlam taşıdıkları için, zamansız kullanıldıkları için sakıncalı olur; bilim insanlarının konusu karşısında tarafsız olması, önyargılardan kaçınması kurallarına ters düşer” (Boratav, 1999, s. 19). İnanışların büyük bir çoğunluğu efsanelere dayanır ve onlar sayesinde vücut bulurlar (Boratav,1999, s. 21).

Efsanelerin en belirgin özelliği “inanılan bir olayın anlatıcısı” olduğuna göre, her efsanevi olayda da bir veya birden fazla inanış unsuru vardır. Sadece efsaneler değil, halk edebiyatı türlerinin hepsi; atasözleri, masallar, tekerlemeler, bilmece de içlerinde inanış unsuru bulundurur ama özellikle efsanelerin anlatım özelliği olduğu için en çok inanış unsuru bu tür içinde saklıdır (Boratav, 1999, s. 21).

Halk inanışları toplumsal hayatımızın her evresinde; evlenmede, doğumda, ölümden, sosyal hayatımıza kadar her alanda kendini gösterir. İnsanoğlu asırlardan beri birçok şeye inanma ihtiyacı duymuş ve inandığı şeyin mantıklı olmasını beklememiştir. İnsanoğlu, gördüğüne, duyduğuna, doğumundan başlayıp ölümüne kadar edindiği halk kültürü çerçevesinde, inancından taviz vermeden inanmıştır. İnsan için inanılan şeyin mantıklı olması değil, inanmanın verdiği haz ve mutluluk ön plandadır (Artun, 2018, s. 345).

“Bugün birçok kişinin “batıl” olarak adlandırdığı halk inanışlarına kültürel düzeyi ne olursa olsun birçok insanın yaygın olarak inandığı bir gerçektir. Örneğin; bugün yaygın olarak ağaçların yapraklarının geç dökülmesi sonucunda kışın geç geleceğine inanılır. Bunun gibi halk, birkaç örneğini gördüğü olayları inanç haline getirerek onu yıllarca sürdürmektedir. Bu inançlar daha çok korktukları bir doğa olayı etrafında oluşmaktadır ve o doğa olayını olağanüstü bir şekilde düşünmektedirler. Örneğin; yağmurlu havada eşiğin üstünde oturulunca yıldırım düşeceği inancı oluşturarak günümüze kadar taşımıştır. Bu olayın bilimsel bir açıklaması olmasa bile, halk bu olaya birkaç kes tanık olmuşsa, eşiğe yağmurlu havada oturmamak inanca dayalı bir davranış oluvermiştir. Halkımız pek çok şeyde olduğu gibi inançlarında da dini, ahlaki duygularından ve tecrübelerinden faydalanmıştır” (Artun, 2018, s. 345).

İnsanlar düşünebilen, mantık ve akıl yürütme vasıtasıyla erişemediği bir takım fizik ötesi kavramları kendi iç dünyasında, sezgi yoluyla öğrenmeye çalışır ve bir çeşit mistik düşünceye ulaşır ona inanır. Böylesi bir inanmanın zemininde saygı duyulan, korkulan “Yaratıcı”ya teslim olmak, bu teslimiyeti çeşitli yollarla kitleselleştirmek ve kültüre dönüştürmek söz konusudur (Oğuz vd., 2014, s. 347).

Bireysel ve gruplar arası iletişim; sosyal birlik ve müesseselerin oluşumu; gündelik hayata ilişkin ihtiyaçlar ve bunların giderilmesi; toplumsal ideoloji ve dünya görüşü vb. ferdi veya toplumsal birikimlerin tümü, büyük ölçüde bu inançların yönlendirmesiyle meydana gelmektedir. Türk toplumunda tabiat, kendine “tabi kılınacak olgular alanı-mekânı” değil, “nesnel ve üzerinde yaşanacak mekân” durumundadır. Bu genel yargılar içinde eski Türk dinin, Gök Tanrı merkezli ve onun

etrafında şekillenmiş, tamamen kendine has bir işleyişin varlığı görülmektedir (Oğuz vd., 2014, s. 349).

2.3. Kırgızlarda İnanç ve İnanışlar

Kırgızların dini geçmişini genel Türk dini tarihi ile birlikte ele almak gerekir. Türklerin İslamiyet'i kabulünden önceki inançları Geleneksel Türk dini etrafında gelişmiştir. Geleneksel Türk dini ise, Tenirçilik inancı, kültler ve tabiat olaylarına inanma gibi üç ana nokta da birleştirmek mümkündür (Polat, 2005, s. 31). Bunlara ek olarak ta eski Türkler Budizm, Hinduizm, Maniheizm, Mecusilik ve Hristiyanlık gibi dinlere de mensup oldukları görülür. Bu mensubiyetlik toplu bir şekilde değil de bazı boyların geleneksel inançları haricinde bu dinleri benimseme durumu olmuştur (Polat, 2005, s. 25). Bununla beraber bazı Kırgızlar Nesturi Hristiyanlığını benimsedikleri hakkında kaynaklar mevcuttur. S.Klyastorniy'a göre, 9. Asrın ortalarında bazı Kırgız boyları Nesturi Hristiyanlığını benimsemiştir. Bu dinin benimsenmesinde en önemli etki Karluklardır. Çünkü Kırgızlar, Karluklarla birlikte Uygurlara karşı beraber mücadele etmiştir. Bu din Kırgızların iç dünyasında fazla etkili olmamış ve mevcut kültürlerine bir şey katmayarak 9. asrın sonlarında etkisinin azaldığını görülmektedir (Polat, 2005, s. 28).

Kırgızlar İslamiyet'ten önce Hinduizm ve Taoizm'inden de izler taşıdığı görülmektedir. Ç. Ömüralı Uulu, ekseriyetle Taoizm ile Teñirçilik'in birçok yönden benzer ve aynı yönlerinin olduğunu ileri sürmüştür. Diğer kaynaklar ise, Kırgızların diğer boylar ile beraber Musevilik, Zerdüştlük, Mecusilik, Lamaizm gibi dinlerle de temas ettikleri görülür (Orozobaev, 2010, s. 17). Çin kaynaklarında, Kırgızlar çok tanrıya taparlar fakat sadece su ve ağaç tanrılarına kurbanlar adarlardı. Aynı dönemde Gan adını verdikleri o dönemde din adamı vazifesi yükledikleri sihirbazın sözlerine de inanırlardı. Ölen kişinin etrafında üç defa dönerek cesedini yakıp kemiklerini de bir yıl sonra defin ederlerdi (Orozobaev, 2010, s. 17).

Görüldüğü gibi, Kırgızlar yukarıda bahsettiğimiz inançları kısmen de olsa bir dönemler kabul etmişler ve yakından da uzaktan da ilgilendikleri görülmüştür. Ancak diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlarda İslamiyet öncesi kalıplaşmış din olan Teñirçilik (Gök Tanrı) inancına sahiptirler (Polat, 2005, s. 28). Eski Türk kavimleri çok geniş bölgelere yayılarak çeşitli ulusların kültürlerine maruz kaldıkları için 11.yüzyılda

kadar Gök Tanrı inancı kendini çok net bir şekilde göstermektedir. Hunlar döneminde “Tanrı” kelimesi hem göğü hem de ulûhiyet anlamına gelmektedir (Çiğdem Kılıç, 2003, s. 14).

Kırgızlar, diğer Türk boyları gibi İslam öncesi inançlara bağlıdır. Gök Tanrı inancı, göçebe yaşayan Türk topluluklarının asıl dinidir. A. Baytur’a göre: Gök Tanrı dinin yanı sıra Günes Teniri, Ay Teniri, Yıldız Teniri, Su Teniri, Yer Teniri, Ateş Teniri, Ata baba Teniri gibi koruyucu dinleri de vardır. Gök Tanrı inancı bu inançların başında bulunurdu ve hepsinin üstünde yer alırdı. İslamiyet yayıldıktan sonra bile Gök Tanrı inancı etkisini koruyordu. Ebu Belhi, Kırgızların ölüleri yaktıklarını söyler sebebinin ise ateşin temizleyici ve arındırıcı olduğunu söyler. Bunun yanı sıra put, güneş ve gökyüzüne tapanlarında olduğunu söylemektedir (Azızılla Uulu, 2019, s. 7).

Çin kaynaklarında ise Kırgızlar için ağaç ve su tanrıları için çeşitli kurbanlar kestiklerini söylerler. Bilindiği üzere eski Türk inançlarının temelini su, ağaç, ateş, dağ gibi doğa unsurları teşkil ederler bunlara da *ıyık yani kutsal* unsurlar denir. Türk inanç sistemi içerisinde su her şeyden evvel temizliği ve arınmayı temsil etmektedir. Dünyadaki yaşam döngüsünün devam edebilmesi için de gereken en temel şey de su ‘dur. Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlarda da suyun koruyucu bir ruhu olduğuna inanılır. Bu koruyucu ruh İslamiyet öncesinde *Suu Tenir* olarak adlandırılır. Bunlara ek olarak Kırgızlar suyun olduğu her yerde yani nehir, ırmak, akarsu, deniz gibi yerlerin bir koruyucu bir ruh tarafından korunduğuna inanırlar (Orozobaev, 2010, s. 19).

Kırgızlarda bir diğer inanç sistemi ise *ot* yani *Ateş*’tir. Bilindiği gibi ateş tıpkı su gibi insanoğlunun var olduğu dönemden itibaren kullanılan ve yaşamımızın bir parçası olmuş bir unsurdur. Diğer Türk boylarında görüldüğü gibi ateş de kötülüklerin def edilmesi, önlenmesi, kirlerin giderilmesi, iyileştirici bir unsur olduğuna inanılır. Çeşitli kaynaklarda da Kırgızların ateşi belli dönemlerde gerek maddi gerekse manevi bir unsur olarak kullandıkları görülür. Bunu en temel göstergesi ise ölen insanların yaktıkları, mumu kendisi söndürene kadar söndürmedikleri yer alır. Kırgızlar diğer tüm canlı, cansız varlıkların ruhu olduğuna inandıkları gibi ateşin de bir ruhu olduğuna inanırlar. Bu ruha da *Ot Tenir* denmektedir. Bazı kaynaklarda *Ot ene* yani *Ateş ana* gibi farklı adlarla da geçmektedir (Orozobaev, 2010, s. 20).

Kırgızlarda bir diğer inanç sistemi ise Şamanizm'dir. Şamanizm'in temeli tabiat olaylarına dayanan çok yönlü bir inanç sistemidir. Eskiden Türkler ağaç, ateş, demir, toprak ve suyu kutsal varlıklar olarak görülürken zamanla daha fazla kutsallıklar sayılmaya başlamıştır. (Azızcılla Uuluu, 2019, s. 8). Çin kaynaklarında Kırgızların Şamanizm inancıyla ilgili Gan adını verdikleri ve bir nevi din adamı gibi görülen bir kişinin dediklerine inanıldığı görülmektedir (Orozobaev, 2010, s. 22). Başka bir belgeye göre Kırgızlar içinde "Fagitun" adında bir kişinin çeşitli dini uygulamalarda bulunduğu, o gelince büyük bir ziyafet verildiği ve dini ritüeller sırasından kendinden geçerek bir yıl içinde gerçekleşecek olaylar hakkında bilgiler verildiği söylenir (Erşahin, 1999, s. 398). Türklerin çeşitli ayin ve törenlerin yönetilmesinde ve ruhlarla iletişime geçilmesinde sorumlu olan kişiye kam denirdi. Kam, Tunguzcada Şaman kelimesine karşılık gelmektedir. Şaman kelimesinden yola çıkarak Türklerin eski dinini Şamanizm olarak nitelendirmek yanlıştır. Hikmet Tanyu'ya göre, bu isimlendirmenin yanlış olduğunu Türklerin dinin "Tek Tanrı" dini olduğunu belirtir. Şamanizm ile kast edilen Türklerin eski dinin olmadığı daha çok dinsel öğelere nüfuz etmiş, animizm ve natürizm kaynaklarından oluşmuş olup varlığını çok uzun zaman Türk inanışlarında varlığını hissettiren bir inanç sistemidir (Yücel, 2011, s. 91,92).

Orta Asya'daki farklı Türk kavimlerinin inanış tarzı olan Şamanizm, Orta Asya Türklerinin İslam'la tanışmalarından sonra da İslamiyet altında çeşitli şekillerle de varlığını devam ettirmiş ve çeşitli yollar ile Şamanizm Anadolu'ya taşınmıştır. Bugün Anadolu'da görülen Alevilik ve Bektaşılık bir zamanlar Şamanizm faaliyetlerinin yoğun olarak görüldüğü Orta Asya'ya kadar uzanmaktadır (Çiğdem Kılıç, 2003, s. 142,143).

Kırgızlarda İslamiyet öncesi inanç sistemi içerisinde yer alan bir diğer önemli inanış ise Atalar ruhunun (ata-baba arbagı) varlığıdır. Kırgızlarının yanı sıra tüm Orta Asya milletlerinde görülen ve ataerkil aile yapısı sonucu ortaya çıkan ve bizzat ölen atanın kendisine tapınmanın olmadığı, öldükten sonra ailesine yardımda bulunarak onlara çeşitli yardımlarda bulunduğu sevgi ve korku kavramının iç içe geçtiği bir inanç sistemidir. Türklerin inanç sistemi her zaman yaşanılan bir dünyanın yanında öldükten sonra da yaşanılacak bir dünyanın varlığına inanılır dolayısıyla ölenlerin sadece bu dünyadan ayrıldığına inanılırken, diğer dünyada yeni bir hayatın başlangıcına inanılır. Dolayısıyla Atalar kültüründe çok yaşayan, akıllı idareci insanlar öldüğünde onların ruhları çeşitli üstün güçlerle donatılacağına ve böylece ailesine ve yaşadığı topluma

yardım edebileceği inancı hâkimdir. Böylece ölmüş atalarına saygılar sunulmuş ve ervahlarına (ruhlarına) çeşitli adaklar adanarak zor günlerde onların kendilerine yardım etmeleri beklenmiştir (Orozobaev, 2010, s. 20,21).

Kısaca anlattığımız gibi, İslamiyet'ten önce Kırgız inanç ve inanışları eski Türklerin inançları etrafında değerlendirilmektedir. Bu devirde Türklerde görüldüğü gibi Kırgızlarda da tabiat güçlerine inanma, Gök Tanrı inancı, Atalar Kültü gibi inanışlar görülmektedir. Bazı araştırmacılar İslamiyet öncesi Kırgız inançlarını şamanlık olarak nitelendirmekle beraber bu inancın insanüstü varlıklar olan cin, peri ve ruhlara emirler vererek onlardan yardım etmelerinin istenmesi yahut gelecekte bilgi verilmesi şeklinde yorumlanmaktadır (Erşahin, 1999, s. 399).

2.4. Kırgızların İslamlaşma Süreci

Bir topluluğun İslamlaşma süreci genellikle şu şekilde olur: Müslüman kumandanlar ya bir bölgeyi fetih ederek oranın bir İslam beldesi olmasını sağlarlar ya da fetih edeceği bölgedeki yöneticilerin birini veya birkaçını İslam'a kazandırıp, halkın da İslamiyet'i benimsemesi sağlanarak o bölgenin İslamlaşmasını hızlandırmış olurlar. Yeni fethedilen bir coğrafyanın İslamlaşmasına destek olmak için de gaziler, tacirler, ilim adamları, din adamları, şairler, mimarlar gibi destekleyici unsurların varlığı da coğrafyanın İslamlaşmasında önemlidir (Erşahin, 1999, s. 403).

Kırgızların İslamiyet'i benimseme süreci diğer Türk boylarla aynıdır. Türkler İslamiyet'i 7.yüzyıldan itibaren benimsemeye başlamıştır. Abdullah b. Amir'in önemli kumandanı olan Ahmef b. Kays ilk olarak Horasan'a gitmiş daha sonra ise Nisabur, Herat, Serahs'ı kontrol altına alarak Merv'e yönelmiştir. Arap Müslümanların Maverünnehir'e hareketi Muaviye b. Ebu Sufyan devrinde olmuştur. Daha sonra ise İslamlaşma hareketi diğer dönemlerde de devam etmiş özellikle Samaniler döneminde Hanefi mezhebi desteklenerek yayılmaya başlamıştır. Özellikle Türklerin İslamiyet'i tamamen kabulü ve benimsemesi Karahanlılar döneminde gerçekleşmiştir (Azızcılla Uuluu, 2019, s. 4).

Kırgızların İslamlaşması hakkında birçok farklı görüş vardır. Birçoğu Rus asıllı olan Kırgız tarihçilerinin bu konu hakkındaki görüşlerini dört grup altında toplamak mümkündür:

1. 16. Yüzyılın sonu-17. Yüzyılın Başı: Bu görüşün lideri konumundaki S.Zakirov ve K.İ. Petrov'a göre; Kırgızlar, 17. yüzyılın sonlarında kitleler halinde Tanrı Dağlarına göçme esnasında İslamiyet'i benimsemeye başlamışlardır. Kırgız feodalleri halk üstünde iradelerini devam ve güçlendirebilmek için yeni bir ideolojiye ihtiyaç duymuşlar bunu da İslamiyet ile karşılamışlardır.
2. 16-17. Yüzyıllarda Mutasavvıflar Yoluyla: Bu görüş S. Mambataliev, çerçevesinde gelişmiş olup, Kırgızların İslamiyet'i Nakşibendiyye ve Kadiriyye tarikatları vasıtasıyla İslamiyet'i benimsedikleri ileri atılmıştır.
3. 17. Yüzyılın ikinci yarısı 18. Yüzyılın Başı: Bu fikir daha çok B. Camgırçinov, S.M. Abramzon ve S.B. Darcanov tarafından ileri atılmıştır. Bu fikir daha çok Kalmuklardan kaçan Kırgızların güneyde Buhara, Fergana, Semerkant ve Kaşgardaki Müslümanlar ile çeşitli temaslar ile İslamiyet'i benimsediklerini savunurlar.
4. 18. Yüzyılda Hokand Hanlığı Döneminde: K. Üseyinbayev ve T.C. Balyalieva tarafından atılan görüştür. Hokand hanlığı ile Kırgız beylerinin iş birliği yaparak zorla Kırgızları İslamlaştırılmaya çalışıldığını iddia eden görüştür (Erşahin, 1999, s. 404).

Bütün bu tarihsel süreç gösteriyor ki Kırgızlar, maddi ve manevi olarak birçok aşamadan geçmiştirler. Görüldüğü gibi Kırgızlar hemen hepsi İslamiyet'i benimsemiştirler. Ancak 19.yüzyılın sonu ve 20.yüzyılın başlarında birtakım araştırmacılar; Kırgızların İslami yaşamları hakkında verdiği bilgiler ışığında Türkistan Türkleri içerisinde İslami etkinin en az olduğu boylardan birinin Kırgızlar olduğu net bir şekilde görülmektedir.

Türkistan'da İslamiyet'in zamanla benimsenmesinin en büyük nedenlerinden biri de İslam öncesi inanç sisteminin İslamiyet'e benzemesidir. İslamiyet öncesi kam, şaman gibi dönemin dini lideri konumundaki kişiler İslamiyet'in benimsenmesiyle beraber derviş, evliya ve şeyhlere benzetilmesi Kırgızların müslümanlaşmasını hızlandıran en önemli nedenlerden biridir. Özellikle sufilerin istedikleri zaman Kırgızların arasına karışması İslamiyet'in daha hızlı benimsenmesine ve kabulüne yol açmaktadır. Türkistan'a gelerek, İslamiyet'in benimsenmesinde ve yayılmasında tasavvuf önderlerinin etkisi de çoktur. Özellikle tasavvuf önderlerinde Hallac-ı Mansur:

Horasan, Talekan, Turfan gibi şehir ve bölgelerin İslamlaşmasında çok önemli katkıları olmuştur. Bazı Kırgız şecerelerinde Hallac-ı Mansur Kırgızların atası olarak gösterilmektedir (Azılla Uulu, 2019, s. 13).

Kırgızların İslamlaşma sürecinin geç gerçekleşmesini dört başlık altında sıralayabiliriz:

1. İslam kültür bölgelerinden uzakta kalma: Kırgızların büyük bir kısmı İslam'ın Orta Asya da olduğu dönemlerde Yenisey ve Altay bölgelerinde yaşadıkları için İslamiyet'le geç tanışmışlardır.
2. Din eğitimi yetersizliği: 19.yüzyılda sonlarına kadar konargöçer yaşayan Kırgızların dini eğitim verecek mektep, medrese, mescit, dergâh gibi yerler olmadığı için müslümanlaşma süreci biraz daha geç olmuştur.
3. Sosyo-ekonomik şartlar: Toplumsal yapılanmanın konargöçer, ataerkil ve kabileciliğe dayanması, ekonominin de hayvancılığa paralel bir şekilde gelişmesi Kırgızların İslamiyet'i geç benimsemesinin bir diğer nedenidir.
4. Kırgızların Muhafazakâr Karakterleri: Türk kavimlerinin büyük bir kısmı Müslüman olduktan sonra İslam inancına ters düşen eski inançlarındaki birtakım davranışlarını bırakırken, Kırgızlar, İslamiyet'i benimsedikten sonra da eski inançlarından kalan birtakım davranışlarından olan töre ve yasalara başvurmuşlardır (Erşahin, 1999, s. 433).

Farklı bölgelerde dağınık bir şekilde yaşayan ve göçebe bir şekilde yaşam tarzı olan bir ulusun toplu bir şekilde din değiştirmesi bir anda beklenemez. Kırgızların Müslüman olma süreci Yenisey bölgesinden İslam inancının hâkim olduğu bölgelere göç etmesiyle başlamıştır. İslamiyet ilk olarak Karahanlılar ve Çağataylar devrinde gerçekleştiği ancak bütün Kırgızları kapsamadığı düşünülmektedir. Kırgızların farklı boyları, farklı bölgelerde, farklı aşamalarda Karahanlılar devrinden Hokand Hanlığı devrine kadar İslamlaşma sürecinin devam ettiği tarihi kayıtlarda yer almaktadır (Cihan, 2015, s. 222).

Kırgızların dini hayatıyla ilgili başta Manas destanı olmak üzere farklı kaynaklarda çeşitli bilgiler ve görüşler yer almaktadır. Yerleşik hayatın olmadığı Kırgızlarda İslamlaşma iki gruba ayrılır: İlk grup, azınlık olmakla beraber, İslami

esaları az çok bilen gruptur. İkinci grup ise İslamiyet'i yüzeysel yaşayan gruptur (Cihan, 2015, s. 234).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Kırgız Destanlarında İnanç Motifleri

Kırgız destanlarında tespit edilen İnanç motifleri alfabetik sıralamaya göre başlıklara ayrılmıştır. Tespit edilen İnanç motifleri şunlardır:

3.1.1. Abdest

Genel olarak destanlarda suların bir ruhunun olduğuna inanılır dolayısıyla su İslamiyet öncesi Türklerde kutsal sayılan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Her şeyden önce su, yaşamın kaynağı, temizliğin ve saflığın sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. İslamiyet ile birlikte su yani abdest kavramı hayatımızın her aşamasında olmaya başlamıştır. İncelediğimiz destanlarda da Abdest terimi birçok beyitte geçmektedir. Bu beyitler şunlardır:

*Abdest alıp Karıpbay,
Sabah namazına kalkmış idi.* (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 121)

*Abdest alıp yara in.
Göreyim ben de kuvvetimi.* (Çelebi, 2007, s. 71)

*Abdestsiz adam uğramaz
Yaklaşıp benim köyüme.* (Çelebi, 2007, s. 71)

*Taharete varıp
Elini suya sokup
El abdestini alıp,
Ayağını suya sokup
Ayak abdestini alıp
Namaz kılıp bitirip,* (Yıldız, 2009, s. 98)

*Yıkayıp temiz suyla abdest aldı.
Namazın kazalarını kıldı.* (Türker, 2010, s. 60)

3.1.2. Ahiret

İslamiyet öncesi Türk kavimlerde kurgan denilen mezarlara ölen kişi ile birlikte ölünün yanına bazı kıymetli eşyalar da gömülürdü. Bununla birlikte ölünün ardında “Ölü Aşı” diye anılan yemekte dağıtılırdı. Bu ve buna benze birçok adet eski Türklerde ahiret inancının varlığını gösteren en temel hususlardır. İslamiyet’in benimsenmesiyle birlikte gerek sözlü gerek ise yazılı eserlerde İslamiyet motifiyle ilgili birçok kavram karşımıza net bir şekilde çıkmaktadır. İncelediğimiz Kırgız destanlarında “Ahiret” motifi şunlardır:

*Fani dünyada sadece malı olmayan,
Fakirler yaşıyor boşuna* (Turgunbayer, 2007, s. 45).

*Ahiret sözü ile
Dost olayım* (Turgunbayer, 2007, s. 53).

*Ahrette yanma diyerek
Ant ederler dostunun ateşinde* (Turgunbayer, 2007, s. 71).

*Ahrete gidene kadar,
Andımdan sözümünden dönmem.
Halkın bende emanet,* (Turgunbayer, 2007, s. 75).

*Tek dostum fani dünyada,
Sen, derdi Er Eşim* (Turgunbayer, 2007, s. 117).

Ahirete kadar dert ortağım (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 131)

Bu yalan dünyada gidip rastladım, (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 219)

*Bu dünya bize hilekâr dünya
Bu fani dünyadan kim kalmış?* (Özgün Öztürk, 2009, s. 67).

*Bu dünyadan kim kalmış
Kendisi yalnız olduktan sonra
Allah yalnız, ben yalnız* (Özgün Öztürk, 2009, s. 69).

*Gözü dönerek çok sövüp sayıyor
Ahiretlik yârime* (Çelebi, 2007, s. 19)

*Durup kalasım gelmiyor.
Emanet yalan dünyada* (Çelebi, 2007, s. 23)

*Aldığım Zuura kulak ver.
Ahiretlik karım,* (Çelebi, 2007, s. 25)

Ah yalan dünya!
Sarardı benim benzim. (Çelebi, 2007, s. 31)

Ahiretlik karın,
Dediğinden çıkmayan, (Çelebi, 2007, s. 37)

Rahatlamadı ışıldayıp
Bu yalan dünyada gönlüm. (Çelebi, 2007, s. 61)

Ahiretlik Zuura'nın
Sebebini söylesene evliya (Çelebi, 2007, s. 69)

Ahiretlik eşimin
Nazlandırıp görmedim (Çelebi, 2007, s. 91)

Öbür dünyaya göndermiş
Otağdan çocuklar kaçmış. (Yıldız, 2009, s. 40)

Devirip onu yıkarsın,
Ahirete gönderip, (Yıldız, 2009, s. 57)

Öbür dünyaya vardığında
Üzüntünün hepsi yok oldu. (Yıldız, 2009, s. 135)

Gözünü yumup gitmiş,
Öbür dünyaya yetmiş. (Yıldız, 2009, s. 193)

Ahiretlik dost oldu,
Yolun açık olsun diyerek,
Boston ile vedalaştı. (Yıldız, 2009, s. 282)

Ahmak Boston olur mu?
Öbür dünyanın yüzünü görür mü? (Yıldız, 2009, s. 311)

Avcılardan can çıktı,
Öbür dünyaya gittiler. (Yıldız, 2009, s. 404)

Ölmeden yiğitliğini görünce,
Yola çıkar, dönmek üzere bu yalan dünyaya. (Türker, 2010, s. 39)

Yeter ki bu yalan dünyada yaşasın insan, (Türker, 2010, s. 75)

Bu yalan dünyada eğer ölmezsem, (Türker, 2010, s. 98)

Saldırdı ahir zaman gelmiş gibi, (Türker, 2010, s. 112)

Yalan dünyada benim gönlüm rahat,
Yaratılışınız inanılmaz. (Turan Kallimci, 2010, s. 26)

*Fani dünya yalanmış diye,
Aklımızı Allah almış diye* (Turan Kallimci, 2010, s. 148)

*Ahirete gitmişse Bolotkan,
Beni de alsa ya tez elden.* (Turan Kallimci, 2010, s. 221)

*Vefasız yalan dünyada
Bizler kime nazlanalım.* (Karadavut, 2012, s. 54)

*Ahiretlik dost bahadır
Bırakıp gitmiş gibi* (Karadavut, 2012, s. 92)

Ahiretlik dost yiğit, (Karadavut, 2012, s. 92)

Yalan dünyada böyle at görmedim, (Karadavut, 2012, s. 103)

Ahiretlik dostun Ernazarbek geldi. (Karadavut, 2012, s. 121)

*Gaflet yalan dünyadan
Gidecek oldum hoşça kal* (Alimov, 2013, s. 120)

*Ecelim gelip, gün bitip.
O dünyaya gidiyorum esen kal!* (Alimov, 2013, s. 121)

*Vedalaşayım can dostum,
Öbür dünyayı boylayayım* (Alimov, 2013, s. 121)

Ahirette de yârim olacak, (Alimov, 2013, s. 128)

*Küçük yaşta evlenen,
Ahirette buluşacak,* (Alimov, 2013, s. 128)

Öbür dünyaya gitti elinden, (Alimov, 2013, s. 131)

Ahretlik dost olmuştuk. (Alimov, 2013, s. 34)

*Öbür dünya yüzünü gördü deyip
Arslan gibi heybeti* (Aça, 2013, s. 83)

*Ölenini toplayıp gömmeden
Yattığı yeri mekânıdır deyip
Öbür dünyaya doğru gidince* (Aça, 2013, s. 84)

*Eyvah yalan dünya
Elden gelir iş olsa* (Aça, 2013, s.136)

*Öteki dünyaya göçtü de,
Annemiz Gülayım
Kocasıyla birlikte yaşlanıp,*

Bu dünyadan göçtü, de. (Alimova, 2017, s. 86)

*Ağaça Han'ı öldürüp,
Onu öbür dünyaya göndermişsin, (Alimova, 2017, s. 117)*

*Canaalı Dev öldü, diye,
Öbür dünyaya gitti, diye, (Alimova, 2017, s. 124)*

Bu yalan dünyada çektim keder. (Alimova, 2017, s. 130)

*Bu dünya hakkında
Öbür dünyayı da tahmin ederek, (Alimova, 2017, s. 175)*

*Fani dünyaya iki kere gelir miyim?
Yolculuk edip gelirken, (Alimova, 2017, s. 193).*

*Olmazsa, bahadır öleceğiz, diye,
Öbür dünyaya gideceğiz, diye, (Alimova, 2017, s. 208)*

*Sen yardım etmezsen,
Öbür dünyaya gideceğiz. (Alimova, 2017, s. 211)*

*O dünyayı göreceğiz.
Eğer ölürsek, (Alimova, 2017, s. 211)*

*Dört yiğit Maamıt ölmüş,
Öbür dünyaya gitmişler. (Alimova, 2017, s. 217)*

Gitmiş öbür dünyaya, (Alimova, 2017, s. 281)

*Öbür dünyaya gidemeyip,
Sağ salim döner, diye, (Alimova, 2017, s. 287)*

*Bahadır Orozdu öldüğünde,
Öbür dünyayı gördüğünde, (İnayet, 2017, s. 37)*

*Elliden fazla adamı,
Öbür dünyayı boylattı (İnayet, 2017, s. 134)*

*Dödür Alp'ten başkasını,
Öbür dünyaya gönderdi. (İnayet, 2017, s. 135)*

*Bahadır Orozdu öldüğünde,
Öbür dünyayı gördüğünde, (İnayet, 2017, s. 171)*

*Ahir zaman olana dek,
Konuşulacak Ir nayza. (İnayet, 2017, s. 180)*

Şu yalan dünyayı,

*Ufalayıp rahatlayacak gibi,
Altını üstüne getirecek gibi,* (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 333)

Ölülerinin kemiklerini sızlattın! (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 360)

*Ömür boyu dönemeyeceği yere,
Geçirip onu yolcu etti.* (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 370)

Kim düşünür dünyanın zevkini? (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 4000)

*Yaşı olup epeyce,
Ahir demlerine varıp,
Yiğitlik geçip, gençlik gidip,
Yaşlanıp yaklaşmış sonuna.* (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 493)

*Durulmaz yalan dünyadan,
Ayrılmaya yaklaştım.* (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 495)

*Geriye düşüp yiğit Bağış,
Göçüverdi dünyadan.* (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 499)

*Ahiretini bekleyenler
O dünyalık dost olur.* (Arvas, 2019, s. 197)

*Öbür dünyalık ak nikâh
Kıyanım esen geldin mi?* (Arvas, 2019, s. 248)

*Kurban olayım han dostum,
Ahiretlik can dostum,* (Arvas, 2019, s. 255)

3.1.3. Allah

İncelediğimiz Kırgız destanlarında çok net bir şekilde Allah'ın varlığını ve birliğinin yansıtıldığını görmekteyiz. Eski Türklerde olduğu gibi Kırgızlarda da İslamiyet öncesi inanç sistemlerinde Gök Tanrı yani Tenirçilik'te yaratıcı tektir. Gök Tanrı göğün ruhu ve yegâne sahibidir. Gök Tanrı, gökyüzünde yaşadığına inanılan Tek tanrılı bir inançtır. Dolayısıyla Gök Tanrı ile Allah birbirine benzetilmiştir. İncelediğimiz Kırgız destanlarında İslamiyet'in net bir şekilde gördüğümüz için Allah kavramı birçok destanda kendini net bir şekilde göstermektedir.

*Yüce Allah baht verir.
Deyince Er Eşim* (Turgunbayer, 2007, s. 35)

*Yüce Allah'tan hepinize
Deyip böylece bitirir* (Turgunbayer, 2007, s. 45)

Allah'a ısmarladık şimdiyse yiğit Eşim, (Turgunbayer, 2007, s. 75)

*Güttüm hanın subayını
Kederli yaptın Allah'im.* (Turgunbayer, 2007, s. 111)

Sarıbay'a Allah vermiş bir güzel kız (Turgunbayer, 2007, s. 143)

Sen gidince Kakıbek'e Allah verir. (Turgunbayer, 2007, s. 183)

Alacağım diyen Godolkul'u Allah kahretti. (Turgunbayer, 2007, s. 183)

*Almak istemiyorum parayı.
Hakk'tan çok azap çektim* (Turgunbayer, 2007, s. 199)

Tanrı yüreğime büyük yara açtı. (Turgunbayer, 2007, s. 211)

Bahtını Allah'ın sana vermesidir. (Turgunbayer, 2007, s. 265)

Eninde sonunda Allah verir, der, (Turgunbayer, 2007, s. 267)

*Tanrının verdiği hüner deyip
Giydiği geyik derisi,
İsterse yüz tane olsun,
Birini sağ bırakmazdı.* (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 25)

*O (Allah) hüner vermiş deyip.
Kocacaş yürür bozkırda,* (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 27)

Yaratan Tanrı sen miydin? (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 47)

Allah'ısmarladık der gibi yürüdü, (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 119)

Allah'ın takdiriymiş (Özgün Öztürk, 2009, s. 20)
Allah'a tevekkül edip

Düzlüğe doğan bırakıp (Özgün Öztürk, 2009, s. 54)

*(Allah) Vermese de olur çok malı
Ondan ağlayarak sadece bala istedim.* (Çelebi, 2007, s. 21)

*Unutup beni Allah'im?
Yaradanım yalnız görmedin.* (Çelebi, 2007, s. 23)

*Yaradan'a yalvarıp,
Bir isteğim var idi.* (Çelebi, 2007, s. 29)

Alsana Allah'im, alsana! (Çelebi, 2007, s. 31)
Yoksa Allah'ın yetmiyor mu?

Benim gibi dertliye (Çelebi, 2007, s. 31)

*Allah bala verir diye
Boşu boşuna bekledik. (Çelebi, 2007, s. 33)*

*Ezelden bizi Allah'ım.
Dinmez mi diye düşünüyorum
Ölene kadar özlemim. (Çelebi, 2007, s. 39)*

*Rahatlamadı gönlüm
Ya da Allah'ım vermedi. (Çelebi, 2007, s. 41)*

*Allah bala vermezse
Nereden çocuk bulacaksın? (Çelebi, 2007, s. 57)*

Huda'dan daha iyi göründün. (Çelebi, 2007, s. 121)

*Bir olan Allah'a yalvarıp,
Öleceği vakte geldiği zaman (Çelebi, 2007, s. 129)*

*Himmet ederse Yaradan
Kan içmeyi kan içinde bırakıp (Çelebi, 2007, s. 189)*

*Yaradan Huda saklamış.
Gözünü diken düşmana (Çelebi, 2007, s. 259)*

*Perşembe, Cuma zor deyip,
Allah'ın gününü ayırmadan, (Çelebi, 2007, s. 307)*

Biricik Allah'ım vermiş, (Yıldız, 2009, s. 29)

*Toplanıp yüksek sesle,
Hüda'dan da dileyip, (Yıldız, 2009, s. 31)*

*Altmış yaşı aştığımda,
Çocuk verdi Hüda'm. (Yıldız, 2009, s. 37)*

*"Kurban olduğum Hüda'm
Çocuk verdi kız, diye,
İdarem düzgün, diye,
Çocuk verdi hüdam'm, (Yıldız, 2009, s. 37)*

*Şaşıran Han Buuba,
Gökyüzüne bakıp, Hüda'ya
"Ad ver" diye yalvardı. (Yıldız, 2009, s. 38)*

*Hüda'm verip doğdun.
Muhterem yavrum, (Yıldız, 2009, s. 44)*

*Çocuk vermeyen Hüda 'm
Bela vermemiş mi?
Şimdi halkım yok olmaz mı?
Oğul vermeyip Hüda 'm
Acayip bir şey vermiş değil mi? (Yıldız, 2009, s. 52)*

*Hüda tealla, kudretli
Seni layıkıyla yaratmış. (Yıldız, 2009, s. 96)*

*Allah Hüda Alalh diye,
Zikredip durun, (Yıldız, 2009, s. 109)*

*Akıl veren ulu dostun,
Tanrı 'nın birleştirdiği can dostun, (Yıldız, 2009, s. 179)*

*Halkımı arayıp bulayım diye,
Hüda 'm yar olsun, (Yıldız, 2009, s. 192)*

*Hüda 'm buyruğu
Bana gelirse görürüm.
Allahü Teâla yar olursa, (Yıldız, 2009, s. 291)*

*Hüda 'nın başa verdiği
Öncesinden görürüm. (Yıldız, 2009, s. 296)*

*Allah huu, Allah huu deyip
Zikrederek yürüdüler,
Hüda 'ya sığınıp,
Tövbe, dua edip, (Yıldız, 2009, s. 415)*

Çok sevindirdi, Tanrı ona çocuk verse, (Türker, 2010, s. 34)

Şükürler olsun Huda 'ya. (Turan Kallimci, 2010, s. 21)

Korusun Allah beladan. (Turan Kallimci, 2010, s. 31)

*Kudreti Allah veriyorsa,
Beklememizin sebebi ne? (Turan Kallimci, 2010, s. 43)*

*Bir Allah baht verirse,
Sözlerim gerçekleşirse, (Turan Kallimci, 2010, s. 43)*

*Allahu Taala korusun,
Arkamda ki yoldaşımı, (Turan Kallimci, 2010, s. 44)*

Huda 'ya yalvarır. (Turan Kallimci, 2010, s. 59)

Hüda 'dan yoktur başka arzum. (Turan Kallimci, 2010, s. 70)

Kurban olduğum Hüda'm. (Turan Kallimci, 2010, s. 87)

İsteklerini Allah verdi mi? (Turan Kallimci, 2010, s. 103)

Talihi Allah verdi mi? (Turan Kallimci, 2010, s. 103)

Allah beni cezalandırmaz mı? (Turan Kallimci, 2010, s. 112)

*Ölmeyenler Allah deyip,
Öz vatanını arzuladı. (Turan Kallimci, 2010, s. 191)*

Allah verir kuvveti. (Turan Kallimci, 2010, s. 211)

*Sıkıntıya düşürdüğü için,
Tanrı'sına küstü. (Karadavut, 2012, s. 27)*

*(Tanrı'dan) dileyip aldığı bir tanem.
Söyledim ya sana yerlerini (Karadavut, 2012, s. 57)*

Yaratan Tanrı'm olur yoldaşım, (Karadavut, 2012, s. 58)

İşi Tanrı düzeltsin (Karadavut, 2012, s. 59)

*Dileğini Tanrı verine,
Onlar ile buluştu. (Karadavut, 2012, s. 63)*

*Tanrı bana yar olsa,
Bayet ata, evliya (Karadavut, 2012, s. 68)*

*Ölürsem öleyim.
Yalnızın yâri Allah
Sözümün şahidi ol. (Karadavut, 2012, s. 68)*

Tanrı'dan ferman istedi. (Karadavut, 2012, s. 79)

*Çıktı evden yiğit Kasım.
Tanrı aklını alınca (Karadavut, 2012, s. 91)*

Tanrı'mın dileğini vermediği, (Karadavut, 2012, s. 94)

Tanrı aklımı başımdan aldı. (Karadavut, 2012, s. 96)

Allah'a emanet ol Akkan, (Alimov, 2013, s. 56)

Allah nasip buyurursa, (Alimov, 2013, s. 72)

Allah beni afetsin. (Alimov, 2013, s. 74)

Allah'a ben sığınırım. (Alimov, 2013, s. 79)

Tanrı kol kanatsız yaratmış, (Alimov, 2013, s. 84)

Allah düzeltmiş işini, (Alimov, 2013, s. 99)

Bahtsızım, Allah'a etme isyan. (Alimov, 2013, s. 106)

Zavallım, Allah'a etme isyan. (Alimov, 2013, s. 106)

Allah gazabına uğrayan beyin! (Alimov, 2013, s. 124)

Allah'ım nasip buyurmuş,

Asa ve sarığı

Allah adını tanıtan (Alimov, 2013, s. 21)

Tanrı koymuş yoluna işini. (Aça, 2013, s. 53)

Tanrı'nın yazdığını gördük deyip (Aça, 2013, s. 82)

Yaradan Tanrı izin verirse

Geri gelirim gece vakti. (Aça, 2013, s. 115)

Tanrı beni kargamış

Hiç aklıma gelmemiş. (Aça, 2013, s. 130)

Hazırlıklı çık yola,

İzin olursa Allah'tan, (Alimova, 2017, s. 83)

Üç kere ağlayıp yalvarsam da,

Duymadı onu Allah'ım. (Alimova, 2017, s. 107)

Bize ayrılan kısmeti,

Allah'ım bize yazdıysa. (Alimova, 2017, s. 127)

Yaradan öyle yazdıysa

Ebediyyen yar. Dedi. (Alimova, 2017, s. 134)

Altın cilalı yay oku,

Sen, Allah'ın gazabına mı uğradın. (Alimova, 2017, s. 153)

Yürüyüşünü değiştirmeden,

Allah izin verirse, (Alimova, 2017, s. 153)

Dilesem Allah verir mi?

Tamamen gittikten sonra, (Alimova, 2017, s. 161)

Allah'imdan buldun mu?

Şaşırp yoldan saptın mı? (Alimova, 2017, s. 164)

Allah'ın gazabına uğradın mı?

*Ara yolda böylece,
Eceli kovalayıp geldim mi? (Alimova, 2017, s. 164)*

*Sopasını tutarak Allah'a yalvarıp,
Halini görünce düşmanın, (Alimova, 2017, s. 231)*

Allah'ın gazabına uğramışlar, dostum. (Alimova, 2017, s. 260)

*Tanrıdan gördüm bunu da.
Bu dünyada tükenmez, (İnayet, 2017, s. 73)*

*Zarlı çocukmuş yahu,
Bu Allah'ın verdiği! (İnayet, 2017, s. 73)*

*"Bu Tanrı'nın lütfudur.
Manas adını kaldırıp
Yeniden ad verelim." (İnayet, 2017, s. 76)*

*"Tanrı dilediğimi verdi" deyip,
Altına kurulup bindi. (İnayet, 2017, s. 89)*

*Elin açık olsun,
Bize Allah daha verir. (İnayet, 2017, s. 156)*

Tanrı Manas'ı korudu. (İnayet, 2017, s. 174)

*Git oğlum, yolun açık olsun,
Tanrı yolunu rast getirin. (İnayet, 2017, s. 199)*

*Tanrı kabul eyledi,
Hakirlerin talebini (İnayet, 2017, s. 200)*

*"Çon Cindi" koymuştum, dedi.
Tanrı'mın severek sana verdiği
Adını Manas idi (İnayet, 2017, s. 215)*

*Feryat ettiniz Tanrı'ya
Hizmet ettiniz Kalmuk'a (İnayet, 2017, s. 279)*

*Sağ selamet git, gel,
Allah'ım seni korusun!
Dünyamda güneşimdin,
Aldımda yıldızımın, (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 306)*

*Mançu'dan önce ölürsünüz!
Halkım için Bağış ölürüm,
Yiğitlik taslayıp Mançulara,
Allah'a havale derim,
Cediger şansın açık olsun,*

Bu söylediğim yemin olsun. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 329)

*Develeri görüp hayran kalıp,
“Allah Allah kimin devesi imiş, (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 259)*

*Vücuduna, her uzvuna,
Kuvvet versin Tanrı'm. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 308)*

*“Allah'ım bu ne güzellik” deyip,
Koşuverse kıvrılıp, (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 403)
Ağlatacağı, sevindireceği
Kendi bilir Allah'ım. (Arvas, 2019, s. 141)*

Kuday diyenlerin duası tutsun. (Arvas, 2019, s. 148)

*Yaratan Kuday izin verirse
Teltoru atımı vermeden, (Arvas, 2019, s. 163)*

*Halksız olarak yalnız gittin.
Kuday'a seni emanet ettim, (Arvas, 2019, s. 165)*

*Allah diye ervah çağırıp,
“Aa Kuday diye” bağırap, (Arvas, 2019, s. 171)*

*Tanrım Teâla bu hüznü
Bana verdi, neyleyim.
Öz olanlardan iyilik olmadı,
Üveyi Kuday vermedi.
Düşmandan iyilik vermedi, (Arvas, 2019, s. 189)*

*Allah'a işi hoş gelen dost,
Ecelsiz ölecek çağımda,
Hassaten gelip bulan dost.
Kuday diyen Akkan dost, (Arvas, 2019, s. 195)*

*Tekrar dönüp gelinceye kadar,
Emanet ettik Allah'a (Arvas, 2019, s. 230)*

*Allah'a işim hoş geldi dost,
Ölüp gidecek çağımda, (Arvas, 2019, s. 256)*

3.1.4. Âmin

Eski Türk inancında Tanrıdan bir şey istenildiğinde yukarıya bakıp istenilirdi çünkü Tanrının yukarıda olduğuna inanılırdı. İslamiyet'te ise bir şey istenildiğinde eller genel olarak yukarıya kaldırılarak Allah'tan istenilirdi bu bağlamda İslamiyet öncesi ve

İslamiyet sonrası inançlarda bu benzerlik dikkat çekmektedir. İncelediğimiz Kırgız destanlarından olan Kurmanbek destanında şu şekilde geçmektedir:

*Aldı beyin buyruğunu.
“Âmin, Allahuekber!” deyip, (Arvas, 2019, s. 143)*

3.1.5. Ayet

İslamiyet'in kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'deki her tümceye verilen addır. Kırgızların Müslüman olmasıyla beraber birçok eserde İslam terminolojisiyle ilgili kavramlar yer almaya başlamıştır. Kırgızların önemli destanlarından olan Boston destanında da Ayet kavramı şu şekilde geçmektedir.

*Âlemdeki hareketi
Ayetinden bu öğrenmiş. (Yıldız, 2009, s. 131)*

3.1.6. Azrail

Azrail, İslamiyet'te dört büyük meleklerden biri olarak bilinir. Aynı zamanda eceli dolmuş insanların canını almakla sorumlu olarak bilinen melektir. Canış Bayış destanında Azrail ile ilgili şu beyitler yer almaktadır.

*Azrail gibi düşmandan
Kurtulmaya çare buluverdi. (Aça, 2013, s. 83)*

*Azrail gibi düşman elinde
Horlanıp durur baksana. (Aça, 2013, s. 94)*

3.1.7. Bahaeddin Nakşibendi

Bir toplumun İslamlaşmasında dini liderlerin ve tarikatların payı çok yüksektir. Özellikle Kırgızların Müslümanlaşmasında Nakşibendi tarikatının çok büyük etkileri olmuştur. Kırgız destanlarında geçen şu beyit Nakşibendi'nin nedenli büyük etkisi olduğunu göstermektedir:

*Bahaeddin'e ithaf ederiz
Ona varıp, derman olup. (Çelebi, 2007, s. 83)*

3.1.8. Beddua

Eski Türk inanç sisteminde Beddua kelimesine dolaylı olarak benzeyen kavram “Kargış” kelimesidir. Birçok Kırgız yazılı ve sözlü eserlerinde Kargışla ilgili örnek görmektediriz. Özellikle destanlarda Kargışla ilgili önemli örnekler vardır.

Beddua ile karışık

Ak Maral’ın üzüntüsünü. (Alimova, 2017, s. 161)

Babanın huyu böyle işte,

Tartışırsa bizimle

Tepeye çıkıp beddua eder. (İnayet, 2017, s. 105)

Huzurlu ülkede kargaşa çıkardın deyip,

Mançu halkını lanetleyip (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 336)

Kıymetlim Kıpçak zavallı halk,

Babanın olsa bedduası, (Arvas, 2019, s. 145)

Babanın tutup bedduası,

Haram ölsün bozkırda. (Arvas, 2019, s. 145)

Ağzımdan düşürmediler bedduayı. (Turan Kallımcı, 2010, s. 108)

3.1.9. Bereket

Bolluk ve bereket uygulamaları her dönemde gerçekleşen bir olgudur. Bereket doğa olayları ile insanın emek ve çabalarının birleşmesi sonucu ortaya çıkan bir husustur. Aynı zamanda bolluk ve bereket için de Allah’a dua edilir. Eski Türklerde bereket te yeni yıllar başlayıp baharla devam eder ve son olarak ta hasat zamanı da doruklara çıkar. Tespit edilen Bereket motifi şunlardır:

Evinin bereketi artsın, (Turgunbayer, 2007, s. 49)

3.1.10. Cenaze

Eski Türklerde çok farklı cenaze törenleri vardır. Ölü bazen toprağa bazen de yakılarak toprağa gömülmüştür. Ateşte yakılmasının temel nedeni o dönemde ateş bir arınma ve temizlenme unsuru olarak görülmesidir. Ölen kişinin ardından da yuğ

törenleri söylenmesinin yanı sıra ölünün ardında da ölü aşı dağıtılırdı. Tespit edilen Cenaze motifi şunlardır:

*Kocakarının cenaze ziyafetine benzetip,
Yer ocaklarının kazarak* (Turgunbayer, 2007, s. 29)

3.1.11. Cennet/Cehennem

Eski Türk inanç sisteminde ölümden sonra yaşamın olduğuna inanılır. Dolayısıyla ruh (tin) ölümsüzdür. Ölenler, dünya hayatında iyi davranışlarda bulunduysa uçmak'a yani cennete kötü davranışlarda bulunduysa tamu'ya yani cehenneme gidileceğine inanılırdı. İncelediğimiz destanlardaki Cennet/Cehennem motifleri şunlardır:

*Savaş baltalarını çekerek
Cehennemdeymiş gibi savaşırlar,* (Turgunbayer, 2007, s. 129)

*Zaman zaman yolunu cehenneme çevirerek,
İneklere katarak alay eder.* (Turgunbayer, 2007, s. 129)

*Cennetten çıkıp gelmese
Onun gibi insan burada yok* (Özgün Öztürk, 2009, s. 30)

*Hangi yolla cennete
Nasıl gidip gireceksin?* (Çelebi, 2007, s. 103)

*Sen cennete gidemezsin.
Halktan ıskat alıyorsun.* (Çelebi, 2007, s. 103)

*Kendinden başkasını
Cehenneme kıyıp salıyorsun.* (Çelebi, 2007, s. 103)
*Hüda'm versin cennetten (yer),
Kurtarsın cehennem azabından,* (Yıldız, 2009, s. 110)

*Kadamış gibi han için
Cennetin kapısı açıldı.* (Yıldız, 2009, s. 135)

*Cennet yolu zor diye
Cehennem ateşini üstünden
Kıl köprüye vardığımda
Peygamberler kollsa,
Cennet yolunu açsa
Kıl köprüünün zorluğundan
Elimden tutup geçirse
Diye dilek dileyip varmıştım.*

*Ben öbür dünyaya vardığımda,
Cehennem ateşi yandığında,
Alevlenip önümde,
Geçemeyip ben kaldığımda,
Taş köprüde, ayak kaydıran yolda,
Kaymadan geçsem iyi olur.
Hüda Teâla, kudretli
Orada yolumu düzeltse (Yıldız, 2009, s. 136)*

*Cehennem ateşinden kurtarıp
Cennet ver demiştim. (Yıldız, 2009, s. 137)*

*Kurtulduk diye cehennemden,
Birbirine söz söyleyip
Baybıçeler gidiyor. (Yıldız, 2009, s. 367)*

*Cehennemi Kögöy iyi düşün,
Çıkacak bugün canınız. (Turan Kallimci, 2010, s. 218)
Sekiz cennet ağı gibi*

Ak yüzünün güzelliği (Karadavut, 2012, s. 86)

*Öbür dünyada cenneti ver,
Cehennemden yer verme diye (Alimov, 2013, s. 22)*

*Elimizin değdiği
Cennete almaz deyip (Aça, 2013, s. 84)*

*Cennet gibi bir yer imiş,
İki kıyısı büyük bir orman, (Alimova, 2017, s. 95)*

*Cehennemine razı olayım.
Tümen Kırgız ecdadım gibi,
Toprağa düşüp öleyim! (İnayet, 2017, s. 100)*

*Uğramadan giderse yabana,
Cehennemde canım yanar diye, (İnayet, 2017, s. 102)*

3.1.12. Cin

Cin, göze görünmeyen ama istediği her türlü surete girebilen iyilik veya kötülük yapabilen bir varlıktır. Kırgız destanlarında tespit ettiğimiz Cin motifleri şunlardır:

*Kanlı ağzına kan dolasın,
Cin ağzına cin dolasın, (Turgunbayer, 2007, s. 147)*

Cinlerimi başıma toplama (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 37)

Cin çarpmış bir derviş seni alacağım deyip. (Karadavut, 2012, s. 109)

*Cin ile periye işi bitirtirmiş.
Görürse insanoğlu,* (Alimova, 2017, s. 228)

*Cin şehrine rast gelmiş.
Cin padişahı Ulan Dev,* (Alimova, 2017, s. 264)

*Cin çarpmış adam gibi,
Uzaktan gelen Cakıp Bay,* (İnayet, 2017, s. 86)

3.1.13. Derviş

Derviş, herhangi bir tarikat'e bağlı ve o tarikatın töre ve yasalarına göre yaşamını devam ettiren kimse için verilen isimdir. Kırgız destanlarında birçok yerde geçmektedir.

Padişahım, ben bir derviş gördüm, (Karadavut, 2012, s. 104)

Derviş nereden geliyorsun. (Karadavut, 2012, s. 105)

Derviş dostunu gördüm, diye, (Alimov, 2013, s. 25)

Gözü uykuda açıkken bir çukurun içinde yatar.

Bir yaşlı derviş gelip işaret verir. (Turgunbayer, 2007, s. 193)

3.1.14. Dua

Dua kelime olarak Allah'a yalvarma ve yakarma anlamına gelmektedir. Eski Türklerde dua terimine karşılık olarak "Alkışlar" örnek verilir. Alkış; insanların bizzat kendileri veya yakınları için övgü, iyilik, esenlik gibi Allah'a hoş dileklerde bulunması anlamına gelmektedir.

Diye hayırlı duasını verir, (Turgunbayer, 2007, s. 49)

*Kalmuklar bedduasını,
Her gün okuyup hava bozarlar.* (Turgunbayer, 2007, s. 67)

*Her zaman kolla diye
Dua edip Manas'a* (Turgunbayer, 2007, s. 131)

*Annesi hayırlı duasını verip,
Kozuke'yi yolcu eder.* (Turgunbayer, 2007, s. 165)

Şükür duaları Allah'a (Turgunbayer, 2007, s. 219)

Pirlerim dua etti, devi yendin. (Turgunbayer, 2007, s. 229)

Halkı hayır duasını verir, (Turgunbayer, 2007, s. 261)

Dua eder akrabaları,

Ömrümün uzun olsun diye, (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 27)

Hayır, duasını verip bağırıp,

Karakoco anladı. (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 65)

Ruhuna dua et

Emanet can ne kadar tatlı (Özgün Öztürk, 2009, s. 21)

Yaşlıların hepsinden

O yiğit dua aldı (Özgün Öztürk, 2009, s. 28)

Çocuğunuzun birini verin!

Alın bizden duayı. (Çelebi, 2007, s. 43)

Hayır, duasını alayım,

Deyip öyle düşündü. (Çelebi, 2007, s. 43)

Çaba gösterip, dua et.

Odunu toplayım. (Çelebi, 2007, s. 69)

Elimden gelir, dua ederim,

Söz vereyim sana. (Çelebi, 2007, s. 95)

Okuduğum duama

Bahşişimi vermiyorsun. (Çelebi, 2007, s. 101)

Hekimden dua alıp,

İzin verirse o kişi (Çelebi, 2007, s. 143)

Balanıza ad koyup,

Duanızı veriniz. (Çelebi, 2007, s. 143)

Ağabey sana dua ettim. (Çelebi, 2007, s. 157)

Uzun olsun diye dua ediyor

Er Kökül'ün ömrü.

Aksakallar hayır dua ediyorlar. (Çelebi, 2007, s. 161)

Ahiretlik yakını

Kurban olayım nurum,

Hayır, duamı vereyim. (Çelebi, 2007, s. 325)

Toplanan halkı ağlayarak

Gökyüzüne bakıp yüksek sesle

*Çocuk ve Hüda diye
Avuç açıp dua ederek
Halkı bakışıp durur. (Yıldız, 2009, s. 24)*

*Avucunu açıp
“Amin” diyerek
Dua ediverdi.
Buuba Han’a baktı
“Çocuk sahibi ol” dedi.
Halk uğuldadı.
Ellerini yukarı kaldırıp,
Duaya hemen katıldı. (Yıldız, 2009, s. 24,25)*

*Babacığım benim için dua ediniz,
Hayır, yoluna salınız, (Yıldız, 2009, s. 56)*

*Amin diye Han Buuba,
Avucunu açmış,
Elini yukarı kaldırıp,
Yolun açık olsun diye, (Yıldız, 2009, s. 64)*

*Hep beraber kalkın,
Zikredip durun. (Yıldız, 2009, s. 109)*

*Gelen okları,
Dua ile döndürmüş.
Kendilerine değmeden
Taşa değip eğilmiş. (Yıldız, 2009, s. 134)*

*Elini açıp dua etti.
“Herkesi sahip ol,
Kıymetli güvey, halk için
Şimdi hayırsever ol. (Yıldız, 2009, s. 176)*

*Kadamış Han o zaman,
Hayır, duasını etmiş.
Sağ salim ulaşır var diye
Hayırlı yoluna salmış.
Hayır duasını vermiş, (Yıldız, 2009, s. 189)*

*Yüce Allah’tan,
Çocuk ver diye dua edip,
İstedliğini aklına getirir, (Yıldız, 2009, s. 196)*

*Mollaları gelmiş,
Güvey ile kızın yanına
Nikâh duasını okumuş,
Nikâhı kıyılıp,
Duaları okunup,*

*Hüda'nın emrettiği farz diye,
Peygamberin söylediği sünnet diye,
Altınay ile Boston'a
Nikâhı kılmış. (Yıldız, 2009, s. 208)*

*Dua ile olan Boston'un,
Halkından çok dua alıp,
Şöhreti artmış, (Yıldız, 2009, s. 397)*

Çaki, yolun açık olsun diye dua ederim, dedi, (Türker, 2010, s. 27)

Gidiyorum, duanı ver bana halkım, (Türker, 2010, s. 48)

Dua alıp halkından, çıktı yola, (Türker, 2010, s. 49)

Duaya âmin deyip elini yüzüne sürdü. (Türker, 2010, s. 78)

İçinden dua etti yaradana, (Karadavut, 2012, s. 100)

*Kız o zaman dua etti âmin deyip, (Karadavut, 2012, s. 118)
Duanızı da verin de, (Alimov, 2013, s. 88)*

*Dilenciyim dua eden,
Gece gündüz zikrederim. (Alimov, 2013, s. 21)*

*Hayır, duası etti oğlanlara.
Yüksek sesle âmin deyip.
At sürüp çıktığında kırk bahadır (Aça, 2013, s. 39)*

Hayır, duanızı verin ağalar. (Aça, 2013, s. 57)

*Dua ile bağlanıp,
Çoyun Alp adlı küstahın,
Hizmetini yapmış. (Alimova, 2017, s. 80)*

*Duasını alıp halkının,
Çabucak yola koyul, dedi. (Alimova, 2017, s. 81)*

*Duasını ver anneciğim,
Uzun yola çıkacağım, (Alimova, 2017, s. 82)*

*Ecel gelmeden insan ölür mü?
Duanı ver, anneciğim, (Alimova, 2017, s. 83)*

*İçinden ise ağlıyordu.
Halktan dua alıp, (Alimova, 2017, s. 85)*

*İçten bir dua vereyim,
İyiliğini göster, bahadır. (Alimova, 2017, s. 157)*

*Bahadır için dua edip,
Nurperi güzel orada kaldı. (Alimova, 2017, s. 198)*

*Dua okunarak tamamlanmış.
Yedi yıl yerde saklattırıp, (Alimova, 2017, s. 228)*

*Duayla okuyup, üflemiş.
Canını alıp değiştirip, (Alimova, 2017, s. 264)*

*Allah'im yardım et Coodar'a, diye,
Yardana yalvarıyor. (Alimova, 2017, s. 273)*

*Ondan sonra gelenler,
Cakıp Bay senden dua alsınlar. (İnayet, 2017, s. 65)*

*Arzusuna ulaşmış gibi,
Tanrı'ya dua ettiler. (İnayet, 2017, s. 68)*

*Bıçak alıp eline,
Dualar etti. (İnayet, 2017, s. 98)*

*Dışarıya götürüp,
Dua ettirerek, (İnayet, 2017, s. 161)*

*Duam kabul oldu.
İşim rast gitti. (İnayet, 2017, s. 187)*

*Akbalta'dan dua alıp,
Beyaz kâğıda yazılan mektubu alıp, (İnayet, 2017, s. 199)*

*Dua et yeter, diye,
Han Bakay'a baktı. (İnayet, 2017, s. 204)*

*İki elini kaldırıp,
Bay Bakay dua etti. (İnayet, 2017, s. 205)*

*Halkını bir araya topladı.
Allah deyip dua edip (İnayet, 2017, s. 206)*

*Olmayanı olandan istediler.
Hepsi Manas'a hayır dua edip
Gürültü yaptılar. (İnayet, 2017, s. 230)*

*Bizi elçi edip gönderdi.
İkinizden dua almaya, (Arvas, 2019, s. 144)*

*"Bütün halkım, hoşça kal" deyip,
Duasını isteyiverdi şimdi. (Arvas, 2019, s. 167)*

*Balası inmeden hıçkırarak,
Dua edip çoğunluk, (Arvas, 2019, s. 167)*

*Atasına küsüp,
Son dua olsun deyip,
El açıp heyecanlandı, (Arvas, 2019, s. 170)*

*Yaşlı genç dua ettiğinde
Kalenin içi yankılandı. (Arvas, 2019, s. 170)*

*“Müslüman cadıgöy,
Dualı olur” diye duymuştum. (Arvas, 2019, s. 182)*

*Bırak, Akkan dost, ol esen,
Dua et benim esenliğim için. (Arvas, 2019, s. 214)*

*İnceleyip inceleyip tuttu.
“Âmin” deyip dua et, (Arvas, 2019, s. 223)*

3.1.15. Ecel

Kırgız destanlarında ecel ile ilgili olarak ecelin varlığına inanıldığına ecelin geldiği zaman hiçbir çarenin olmadığına inanılır. Aynı zamanda ecelin Allah’ın emri ile Azrail tarafında yapılarak, ahiret hayatının başlayacağına inanılır. Her insanının bir gün ecelinin geleceğine inanılır. Tespit edilen Ecel motifi şunlardır:

*Atların bağrında eceli gelmiş olanlar
Kan içinde kıvranırlar. (Turgunbayer, 2007, s. 79)*

Ecel güçlü, zengin bey Karabay ölür. (Turgunbayer, 2007, s. 145)

Eceli gelip hayatı sona erer. (Turgunbayer, 2007, s. 185)

*Ecele gidiyoruz,
Ölümden alıp koyarsan (Turgunbayer, 2007, s. 205)*

*Ecele can vermişsin. (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 79)
Eceli gelen ölmez mi?
Tanrının başa verdiği, (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 89)*

*Ecel aniden geldiğinde
Onlar dünyaya doyamadı (Özgün Öztürk, 2009, s. 52)*

*Ecel gelirse yanıma
Asla geriye çekilmedim (Özgün Öztürk, 2009, s. 68)*

Ecelim yetse dünyada,

Sakin olur benim ölümüm. (Çelebi, 2007, s. 29)

*Kurban olayım divane,
Ecele gönder, giderim. (Çelebi, 2007, s. 69)*

*Ecelin gelip ölürsün
Hesap soran Allah'a (Çelebi, 2007, s. 103,105)*

Ecelim yetip ölmedim. (Çelebi, 2007, s. 107)

*Ecelden önce ölümü?
Önüme çıktığında
Yıldızın sıcak göründü. (Çelebi, 2007, s. 169)*

*Ecel yetse ölümünden
Azalmasın Allah'ım (Çelebi, 2007, s. 175)*

Ecele doğru gideyim. (Çelebi, 2007, s. 175)

*Kim olmuş ağabeyime
Ecel gibi yapışan? (Çelebi, 2007, s. 259)*

*Başımızı keserse görelim,
Ecel yetişirse ölelim. (Yıldız, 2009, s. 124)*

*Çare yok, burada ölüyoruz,
Ecele boyun eğimiz. (Yıldız, 2009, s. 253)*

*Geçekten ecelim gelip ben ölmeden,
Şaşılacak derde rastladım. (Yıldız, 2009, s. 252)*

*Ecelden seni böylece,
Kurtarırsınız. (Yıldız, 2009, s. 259)*

*Ecelin yetmeden ölmeyeceksin,
Pişmiş olan yiyeceklerden
Doyuncaya kadar ye. (Yıldız, 2009, s. 283)*

*Ecelden evvel ölüyoruz,
Öbür dünyanın yüzünü görürüz.
Ecel yetip ölmezsek,
Eziyet çekeriz. (Yıldız, 2009, s. 290)*

*Ecelim yetişip günüm biterse,
Nerede olsa ölürüm. (Yıldız, 2009, s. 296)*

*Ecelim yetip öleceğim vakitte,
O dünyayı göreceğin vakitte, (Yıldız, 2009, s. 377)*

*Ecele karşı tek başına atılan,
Bahadırlar çok olmuş, derler atalarımız da.* (Türker, 2010, s. 32)

Razıyım sonra ecel gelse bile (Türker, 2010, s. 34)

Hiçbir insan kurtulamaz ecelden. (Türker, 2010, s. 39)

Ecele meydan okuyup gitmiştim. (Türker, 2010, s. 64)

*Ecelinizi bulup ölüp kalmayın.
Kurban olayım oğullarım,* (Turan Kallimci, 2010, s. 26)

Ecel yanına tez geldi. (Turan Kallimci, 2010, s. 48)

Eceli daha gelmemiştii. (Turan Kallimci, 2010, s. 58)

*Eceliniz gelmeden,
Darda asılıp ölünüz.* (Turan Kallimci, 2010, s. 113,114)

Ecelinden önce ölürsün. (Turan Kallimci, 2010, s. 129)

Ecelim bugün yetti mi? (Turan Kallimci, 2010, s. 172)

Naken (Nar) ecele yöneldi. (Turan Kallimci, 2010, s. 172)

*Her gün koşturdu.
Gözüne ecel göründü.* (Karadavut, 2012, s. 19)

*Ecelden önce öleceğinize
Sağ kalsın canınız.* (Karadavut, 2012, s. 25)

Ecel gelip ömrüm bittiğinde, (Karadavut, 2012, s. 58)

*Ecelim yetmişse ölürüm.
Korkup vuruşmayı bırakmam,* (Karadavut, 2012, s. 69)

Ecelden kaçıp kurtulamaz. (Karadavut, 2012, s. 79)

Bir gün ecel yetince göçer dünyadan, (Karadavut, 2012, s. 113)

Ecelin yüzünü görürsün, (Alimov, 2013, s. 21)

Ecel gelip, günümüz biterse, (Alimov, 2013, s. 24)

Ecelim şimdi gelmiş, diye, (Alimov, 2013, s. 43)

Ecelinin geldiğini bilsin. (Alimov, 2013, s. 47)

Ecel gelip ölmezsem, (Alimov, 2013, s. 55)

Ecelim gelip ölmezsem, (Alimov, 2013, s. 62)

*Ense saçımı tarayayım,
Ecelim gelmemişse (Alimov, 2013, s. 135)*

Ecelsiz insan ölmesin diye, (Alimov, 2013, s. 22)

*Dilsiz düşmandan ölmektense
Gerçekten ecel gelinceye
Tutuşup, kapışıp göreyim (Aça, 2013, s. 71)*

Ecel rast geldiğinde (Aça, 2013, s. 83)

*Ecel denilen adama
Korkunçtur gerçekte. (Aça, 2013, s. 85)*

Eceli dursa yaklaşıp (Aça, 2013, s. 94)

*Ecelle tutuşup
Ejderha ile kapışıp
Sonunda yendin mi? (Aça, 2013, s. 134,135)*

*Ecele boyun eğse de
Halk adamı olan yiğit için (Alimova, 2017, s. 72)*

*Ecel gelirse başına
Altından eve girse de, (Alimova, 2017, s. 83)*

*Ecel çıkıp önünden,
Böyle horluğu kim gördü. (Alimova, 2017, s. 102)*

*Cenazeni kaldırmaz mı?
Ecel gelip, gün biterse, (Alimova, 2017, s. 110)*

*Ecelin başını sıkıştırıp,
Buraya getirdiklerindensin. (Alimova, 2017, s. 115)*

*Ecel sıkıştırınca,
Durakladı hayvancağz, (Alimova, 2017, s. 156)*

Ecelim gelse ölürüm. (Alimova, 2017, s. 159)

*Böyle yaparsan, Kılıra,
Ecel gelmeden ölür müyüm? (Alimova, 2017, s. 165)*

*Bunları söylememizin nedeni, Nurperi,
Ecelimiz geldi, ölmek üzereyiz, (Alimova, 2017, s. 211)*

*Ecel gelmişse ölürüz,
Allah'tan yardım olmazsa, (Alimova, 2017, s. 211)*

*Ecelimiz gelmişse ölürüz.
Yaradan Allah işimizi rast getirirse, (Alimova, 2017, s. 225)*

*Ecelin sürüp getireceğini,
Önceden tahmin etmiştim. (Alimova, 2017, s. 225)*

*Ecel gelse ölürüz, diye,
Azabı beraber çekeriz, diye. (Alimova, 2017, s. 277)*

*Kıymetli canın çınarını,
Ecel etrafından sardı. (İnayet, 2017, s. 29)*

*Orozdu'yu aç ecel,
Ejderha gibi sarmış. (İnayet, 2017, s. 37)*

*Kadınları böylece
Ecelden önce kırdırdı. (İnayet, 2017, s. 44)*

*Develeri gütmeye gitmişti,
Eceli gelmiş. (İnayet, 2017, s. 55)*

*Bana çarpan cin mi var?
Ecelimin dolduğu gün mü var? (İnayet, 2017, s. 61)*

*Çekişirse baş keser,
Ecel gelir dar yerde. (İnayet, 2017, s. 106)*

*Eğer gelse ecelim,
Çubak adında oğlum var, (İnayet, 2017, s. 121)*

Ecel gelip çattı. (İnayet, 2017, s. 169)

*Attığı kurşun boşuna gitmeden
Eceli canı aradı. (İnayet, 2017, s. 191)*

*Eceli gelenin hepsi,
Yere sarılıp yattı. (İnayet, 2017, s. 274)*

*Aynı olan biri imiş,
Eceliyle ölmüş, (İnayet, 2017, s. 287)*

*Esirgediğiniz canınızı
Ecel, ölüm bırakır mı?
Ölürsün bir gün yığılıp,
Yatarsın nefesin tükenip,
Elin-ayağın buz kesip,*

Kaskatı kesilip kalırsın, (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 304)

*Ecel gelip ölmezsem,
Bastıralım, Cedger,
Varalım deyip davransak. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 305)*

Ecel gelse ölürüz. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 374)

*Sonunda kuma rast gelip,
Ecel, ölüm ulaşmış gibi, (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 40)*

*Tan atmaya yakın zamanda,
Gülayım öldü canı çekilip. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 500)*

*Ecelim gelip öldüğümde,
Matem yarışında koşturacağım. (Arvas, 2019, s. 147)*

*Atlayım, gideyim,
Ecelim gelse öleyim.
Alnıma yazılan
Neyse göreyim. (Arvas, 2019, s. 164)*

*Ecelim gelse ölürüm.
Şimdiden vazgeçsem, (Arvas, 2019, s. 168)*

*Yoruldu mu, Kurmanbek?
Ecel senin başına (Arvas, 2019, s. 178)*

*Gizlesen de hastalığın
Ecel açar ayıbını. (Arvas, 2019, s. 205)*

*Ahiretini satma.
Eceli yeten ölecekti, (Arvas, 2019, s. 213)*

*İyileştirmeden zorlansa,
Eceline yol vereceğim. (Arvas, 2019, s. 222)*

*Esen kaldı Kanişay,
Ecelinin olmadığından. (Arvas, 2019, s. 247)*

3.1.16. Evliya

Evliya, Allah dostu veya Allah’a yakın kimseler için kullanılan bir sıfattır. Kırgız destanlarında birçok yerde “Evliya” kelimesinin geçtiğini görmekteyiz. Tespit edilen Evliya motifleri şunlardır:

Ben annen evliyayım doğru yola koyan. (Turgunbayer, 2007, s. 215)

*Evliyasını bileceğim diye,
Günde üç vakit iç çekip, (Çelebi, 2007, s. 23)*

*Evliyanın çehresi
Değecekmiş gibi göründü. (Çelebi, 2007, s. 71)*

*Evliya söyler her türlü
Yılığa salıp almış gibi. (Çelebi, 2007, s. 75)*

*Evliya olan kişi küfreder mi?
Vurmadan, dövmeden baksa
Yoksa Allah'ı bilmez mi? (Çelebi, 2007, s. 77)*

*Evliya mı oluverdin?
Dediğinde, Orolkan ona: (Turan Kallimci, 2010, s. 140)*

*Görmek istediği mal buydu:
Evliya Kambar Ata'nın
Okşadığı iz var mı? Diye, (İnayet, 2017, s. 112)*

*Evliyanın abladı,
Müslüman'ım mabladı, (Arvas, 2019, s. 180)*

*Evliyam diye el vereceğim.
Onlarca nara altın vereceğim. (Arvas, 2019, s. 222)*

*Yerinden kalktı bey Akkan,
Kurban olayım, tabipler, (Arvas, 2019, s. 225)*

*Ev sizinki, evliyam,
Arası çınar büyük ev,
Söğüt sizindir, evliyam.
Ak cambı örtülen büyük kümbet,
O sizindir, evliyam. (Arvas, 2019, s. 226)*

3.1.17. Ezan

Ezan, İslam'da namaz vaktinin geldiğini bildiren ve Müslümanları namaza davet eden kutsal sözlerdir. Kırgız destanlarında tespit edilen Ezan motifi şunlardır:

Ezandan yükleyip yükünü, (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 199)

Ezanla çözüp, yükleyip, (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 225)

Bir gün sabah ezanında haberciler (Karadavut, 2012, s. 103)

Ezan gibi sesi yankılanıp, (Alimova, 2017, s. 214)

*Ertesi ezanla birlikte,
Yağ kaydattı kazanda. (İnayet, 2017, s. 188)*

3.1.18. Günah

Günah, kelime anlamı olarak Allah'ın kural ve yasaklarına karşı çıkmaktır. Kırgızlar, İslamiyet'i benimsemesiyle birlikte yaşamlarını Allah'ın istek ve yasaklarına göre yaşamaya başlamışlardır. Dolayısıyla günah kavramı günlük hayatta çok sık karşılaşılan bir kelimedir. Destanlarda tespit edilen günah motifi şunlardır:

*Bu günahımı han öğrenirse,
Beni canlı bırakmaz. (Turgunbayer, 2007, s. 205)*

*Günahı kıza yükleyip
İnsanoğlunun hoşuna gitmemiş, (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 31)*

Günahı olmayana eziyet etti. (Çelebi, 2007, s. 107)

*Kızlar ile nöbetçi
Günahsız yere ölmüş. (Yıldız, 2009, s. 117)*

Affedin beni, günahım varsa, (Türker, 2010, s. 104)

*Bu yalan dünya kimi ebedi yapmış ki,
Günahsız nicelerini götüren
Hiçbir insan kurtulamaz, diye düşünür,
Ardından kovalayan ecelden (Türker, 2010, s. 127)*

*Kendi halindeki halkın,
Hangisinde günah var? (İnayet, 2017, s. 228)*

3.1.19. Haram

Haram, dinin emir ve yasaklarına karşı olan yeme, içme, eylem ve söylemlerin tümüne denir. Kırgız destanlarında tespit edilen Haram motifi şunlardır:

*Aç gözlülüğünü bırakmayan
Haram şeyleri düşünen (Turgunbayer, 2007, s. 203)*

3.1.20. Helallik

Helallik, dinin emir ve yasaklarına aykırı olmayan eylem ve tutumların tümüdür. Kırgız destanlarında tespit edilen Helallik motifleri şunlardır:

Helallik isteyip geceleyelim. (Çelebi, 2007, s. 91)

Elveda ana, gelemesem sütünü helal et, (Türker, 2010)

Mağaranın mezar olmasını diledi. (Türker, 2010, s. 121)

*Helalliğini isteyip,
Ölmek üzere olsa bile,* (Alimov, 2013, s. 130)

3.1.21. Hızır

Hızır ve İlyas'ın Ab-ı Hayat'ı bularak ölümsüzleştğine ve bu dünyada yardıma muhtaç insanlara yardım ettiklerine inanılır. Bunlara ek olarak dilek dileme gibi inançlarda mevcuttur. Kırgız destanlarında daha çok Hızır, darda ve sıkıntı da olan insanlara yardım eden bir motif olarak karşımıza çıkar. Tespit edilen motifler şunlardır:

Kırk gün geçtikten sonra, sabahın erken saatlerinde Hızır Aleyhis-selam gelir. (Turgunbayer, 2007, s. 193)

*Abası sırtında,
Hızır gelip,
Han'a yöneldi.* (Yıldız, 2009, s. 39,39)

*Hızır kollayıp gelmiş.
Erkek çocuğun adını
Boston koymuş.
Kızın adını rehberlik edip
Karaçaç diye koymuş.* (Yıldız, 2009, s. 39)

*Hızır kollasın diye,
Yanında Hızır olsun diye,* (Yıldız, 2009, s. 64)

*Hızır uğramış yoluna,
Peygamberin eline,* (Yıldız, 2009, s. 164)

*Hüda seni esirgesin,
Hızır olsun yoldaşın,* (Yıldız, 2009, s. 314)

Hızır olsun yoldaşın,

Peygamberler kollasın, (Yıldız, 2009, s. 440)

Hızır kollayan yönü var. (Alimov, 2013, s. 79)

*Zarif başlıklı “şökülö”,
Hızır değıp gitmiş gibi (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 297)*

*Yenilecek güç değil,
Yıkılacak dağ değil.
Onu koruyan Hızır,
Bağış ’ın hiç aklı başında değil, (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 440)*

*Hızır olur denirdi.
Hastaya bakan insanın (Arvas, 2019, s. 216)*

*Koca Hızır dahi geçer.
Hayatta kullar arasında (Arvas, 2019, s. 216)*

3.1.22. İman

İmam, kelime anlamı olarak önder, lider gibi anlamlara gelen bir terimdir. İslami terimi olarak ise cemaate namaz kıldıran bir dini görevliyi ifade eden kimsedir. Kırgız destanlarında tespit edilen İman motifleri şunlardır:

*Alevlenir mi ki imanı,
Kudalaşıp el açıp, (Arvas, 2019, s. 148)*

*Sağ omzunda oynayan,
İmanım esen geldin mi? (Arvas, 2019, s. 248)*

3.1.23. Kader

Kader, Allah’ın bütün varlıkların yapacağı eylemleri önceden planlaması olarak nitelendirilebilir. Kader motifi Kırgız destanlarında kendini çok net bir şekilde göstermektedir. Baktığımızda destanlardaki kahramanlar çok istedikleri bir olay veya durum gerçekleşmediği zaman bu durumu Kader’e bağlayarak, Allah’a herhangi bir isyanda bulunmayıp aksine tevekkül ederler. Tespit edilen Kader motifleri şunlardır:

İki tane nasip oldu, alın yazısı yazılıp (Turgunbayer, 2007, s. 145)

*Kaderin emrine inanamayıp,
Sarıbay aklını şaşırır. (Turgunbayer, 2007, s. 145)*

Ahlaksız adam, gençlerin kaderlerini mahvetti. (Turgunbayer, 2007, s. 185)

Çançarkan bu işleri kader olarak görür. (Turgunbayer, 2007, s. 193)

Kaderin yaptığına şaşırır. (Turgunbayer, 2007, s. 233)

Kader şu zamanda

Kölene bakıp güç al, (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 41)

Yavrumun böyleymiş yazısı diye (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 211)

Baladan yana bahtın bağlanmış.

Kaderdeki felaketini (Çelebi, 2007, s. 57)

Şimdi nereye kaçayım?

Alın yazım yalnızlık. (Çelebi, 2007, s. 191)

Hayattaki insan görür ya

Alnına yazılanı! (Çelebi, 2007, s. 291)

Diz çöküp sığınp,

Alın yazıma razı oldum. (Yıldız, 2009, s. 138)

Hüda'nın bana yazdığını,

Ben orada görürüm. (Yıldız, 2009, s. 268)

Kaderin yazdığı alın yazısını gör. (Türker, 2010, s. 33)

Kader yüzlerine güler, karısı hamile kalır. (Türker, 2010, s. 34)

Kaderin iyisini de kötüsünü de ben göreceğim. (Türker, 2010, s. 105)

Kaderim, sen böyle mi yapacaktın, (Türker, 2010, s. 119)

Kaderin yazısına boyun eğer. (Türker, 2010, s. 121)

Kader, sen taş yürekli bir zalim miydin? (Türker, 2010, s. 121)

Alın yazısını şimdi görecek. (Karadavut, 2012, s. 61)

Ecel geldiyse ölürüm.

Kaderin buyruğuysa,

Eğer ölmezse Margo'n (Karadavut, 2012, s. 90)

Kaderden eceli gelen yiğit, (Karadavut, 2012, s. 96)

Kaderden bir iyilik dileyelim. (Karadavut, 2012, s. 118)

Kaderde varsa durmak yok (Alimov, 2013)

*Alın yazın lanetlenir, bahadır,
Azap çekip birçok yıl,* (Alimova, 2017, s. 158)

Kaderime baş eğeceğim. (Alimova, 2017, s. 159)

*Dışarı çıkınca kulun olayım, abla.
Alın yazımda nikâhım varmış, abla,* (Alimova, 2017, s. 257)

*Allah'ın yazdığı kaderden,
Kulu kurtarabilir mi?* (İnayet, 2017, s. 55)

*Tanrı'nın verdiği baht talih,
Halkını korusun genç Manas.* (İnayet, 2017, s. 264)

Kaderde ölüm görünüp, (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 430)

3.1.24. Kadir Gecesi

Kadir Gecesi, Kur'an-ı Kerim'in Hz. Muhammet'e indirilmeye başladığı olarak bilinen kutsal ramazan ayının 27.gecesidir. Kırgız destanlarında tespit edilen motifler şunlardır:

*Yıldızlar yayılarak parlayarak
Kadir Gecesi evi doldurdu.* (Turgunbayer, 2007, s. 55)

Parlayınca parlaklığı Kadir Gecesi'ninki gibidir. (Turgunbayer, 2007, s. 185)

*Güya Kadir gecesi gibi,
Oturur avcı çadırda,* (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 45)

*Kadir gecesini bu halka,
Getiren Coodar değil miydi?* (Alimova, 2017, s. 254)

Kadir gecesine girdin mi, bahadır. (Alimova, 2017, s. 255)

3.1.25. Kâfir

Kâfir, Allah'ın varlığına ve birliğine karşı olan kimseler için söylenen bir ifadedir. Destanlarda tespit edilen motifler şunlardır:

*Kâfir ile Müslümanın
Ortasına yerleşti* (Özgün Öztürk, 2009, s. 56)

*Şerefli olmayan kâfirin,
Böyle sözleri çok söyleyip* (Yıldız, 2009, s. 354)

*Gözleri kara Kâfirin
Celladına hemen öldürt,* (Turan Kallimci, 2010, s. 128)

Bu kâfir şimdilik acele etmiyor. (Turan Kallimci, 2010, s. 129)

Kâfiri dönülmez yola gönder. (Turan Kallimci, 2010, s. 129)

Kâfir Han Kögöy, arı yok. (Turan Kallimci, 2010, s. 194)

Kâfirlerle görüşme, (Alimov, 2013, s. 60)

*Kalmuk değil, Kıtay'ı da
Boyun eğdirecek o kâfir.* (İnayet, 2017, s. 43)

*Suyu saçarak
Kâfir Cakıp onma dedi,* (İnayet, 2017, s. 233)

*Kâfir kılıcını salladı,
Kılıcını gören herkes,
Canından ümidi kesti.
İşte sonun geldi deyip
Sevgili bağış sevindi.* (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 319)

*Yığılıp yere düştüğünde,
Kâfirin saldırmasıyla,
Kara yer epeyce sarsılıp,
Koroldoy ölüp felaket kattı* (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 320)

*Yumulup kalmış kâfiri,
'köçük'ten büküp öldürdü.* (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 338)

Kâfir, Bağış, çık! deyip, (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 429)

3.1.26. Kefen

Kefen, ölülerin kabre konulmadan önce sarıldığı beyaz bez parçasıdır. Eski Türklerde ise ölen daha çok kendi elbiseleri ve eşyaları ile birlikte gömülmektedir. Kırgız destanlarında tespit edilen kefen motifi şunlardır:

*Temiz yıkayıp, ak kefenle
Başımı, belimi sarınız,* (Alimov, 2013, s. 117)

*Ölecekse temiz yıkayıp,
Ak kefenle gömelim,* (Alimov, 2013, s. 118)

*Ak kefenleyip güzelce yıkayıp
Kur'an okuyup gömelim.* (Aça, 2013, s. 86)

*Giyip çıksın kefenini,
Öldüğünde giyeceği şeyi,* (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 426)

*İç çekip kederlenip,
Öleceğini anlayıp,
Kefenini hazırlayıp,
Hepsi birleşiverdi.* (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 445)

3.1.27. Kelime-i Şahadet

Kelime-i Şahadet, İslam'ın temel şartlarından biridir. Kırgızların İslamiyet'i kabulüyle birlikte birçok yazılı eserlerde bu motif karşımıza çıkmaktadır. Kırgız destanlarında tespit edilen Kelime-i Şahadet motifleri şunlardır:

*Kelime-i Şahadet öğretip
Başımı vurup kesin.* (Turan Kallımcı, 2010, s. 126)

*Kelime-i Şehadeti getirdi,
"İmanım ile al, deyip,
Ölecek olsan zavallı baş,
Şehit gibi öleyim, deyip,* (Arvas, 2019, s. 180)

3.1.28. Keramet

Keramet, Allah dostları diye nitelendirebileceğimiz kimselerde görülen ve tabiat kanunları ile açıklanamayan sıra dışı olaylardır. Tespit edilen motifler şunlardır.

Bu Keramete, bu sırra şaşırır, (Turgunbayer, 2007, s. 177)

*Kerametini gösterip
Söz verdiği gibi baharda,* (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 125)

Kerametli can idin, (Alimov, 2013, s. 132)

3.1.29. Kible

Kible, Müslümanların namaz kılarken durması gereken yön olan Kâbe'nin yönünü ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Tespit edilen motifler şunlardır:

Kibleye doğru yönelir, (Turgunbayer, 2007, s. 267)

Kibleye doğru yönelip

Huzurla yola koyuldu. (Özgün Öztürk, 2009, s. 53)

Kible tarafından saldırı. (Karadavut, 2012, s. 68)

*Kibleye doğru başını koyup,
Akkankı eyerine başını yaslayıp, (Alimova, 2017, s. 96)*

Bir kere Kur'an okuyup da git.

Ömrünün sonu geldi, (Alimova, 2017, s. 108)

Bir kere Kur'an okuyup git. (Alimova, 2017, s. 122)

Kible tarafından saldırı. (Karadavut, 2012, s. 68)

3.1.30. Kıyamet

Kıyamet, Dünyanın ve tüm canlıların sonunun gelip, bütün ölülerin dirilip mahşerde toplanmasıdır. Kırgız destanlarında kıyametin bir gün mutlaka kopacağına ve kıyamet gününün çok zor geçeceğine inanılır. Tespit edilen motifler şunlardır:

Kıyamet günü gibi yaparım der, (Turgunbayer, 2007, s. 65)

Kıyamet günündeki gibi kırgın olur. (Turgunbayer, 2007, s. 67)

*Kıyamette haram diye,
Gelenin birini beğenir diye, (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 29)*

Kıyamete kadar yârimsin, (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 71)

*Kıyamete kadar
Hizmetinden ayrılmayayım (Özgün Öztürk, 2009, s. 23)*

Kıyamete ben gidersem, (Alimov, 2013, s. 106)

*Kıyamet gününde dahi
Senden razı oldum. (Aça, 2013, s. 117)*

*Kıyamet kaim olana dek,
Konuşulacak dünyada. (İnayet, 2017, s. 175)
Altı bin evli Kıpçak için
Kıyamet günü oldu. (Arvas, 2019, s. 170)*

Kıyamet için de sözleşip,

Evlendiğim esen geldin mi? (Arvas, 2019, s. 248)

3.1.31. Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim, İslamiyet inancının kutsal kitabıdır. Dinin bütün emir ve yasaklarının olduğu kitaptır. İslamiyet'in benimsenmesiyle birlikte birçok yazılı eserde bu motif görülmektedir. Kırgız destanlarında tespit edilen Kur'an-ı Kerim motifleri şunlardır:

*Çare arayan niceleri,
Kur'an okuyup, hu çekip, (Yıldız, 2009, s. 138)*

*Evliyalar toplanıp,
Vasiyetini söyleyip hanına
Kur'an okuyup durur mu? (Yıldız, 2009, s. 200)*

*Kur'an'ı olur diye duymuştum.
Kur'an'ı okuyup ezberleyen,
Basiretli olur diye duymuştum. (Arvas, 2019, s. 182)*

*Kur'an'a el basıp, ekmek yiyişip
Kuday üstüne ant nerede? (Arvas, 2019, s. 198)*

*Kur'an'la verdiğim andım var,
Arkadaşlarımdan nasıl geri kalayım. (Arvas, 2019, s. 203)*

*O dünya için sözleşmiştik.
Kur'an koyup ortaya, (Arvas, 2019, s. 182)*

*Ak Kur'an'ı ezbere okuyan
Bilge Molla, ihtiyar geçer.*

Ellerinde kemik yok, (Arvas, 2019, s. 216)

3.1.32. Kurban

Kurban kesme âdeti, İslamiyet'ten önceki çağlara kadar uzanmaktadır. Kurban çeşitli nedenlerden dolayı kesilmektedir. Bunlar; tabiata bağlı olan unsurlara karşı duyulan hayranlık ve şükran, Tanrılara karşı af dileme, adak adama ve günahlarının kefareti ödeme gibi sebeplerdir. Eski Türk inancında kurban; kanlı ve kansız olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Konargöçer toplumlarında genellikle at kurban edilmektedir. Şaman ayinlerinde de kesilen kurban açık renkli bir at'tır (Bekki, 1996, s. 2,14). İncelenen Kırgız destanlarındaki Kurban motifi şunlardır:

Sarı oğlaktan getirip,

Kurban kestirir. (Turgunbayer, 2007, s. 257)

*Bir hayvan kesip, dua okuyup,
Görevini önceden yaptı. (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 233)*

*Sarı başlı beyaz koyun adak için
Kurban olarak kesildi. (İnayet, 2017, s. 59)*

*Haftada bir telaşla,
Sarı başlı kurban adıyorsun. (İnayet, 2017, s. 61)*

*Kurban keseceğim diye,
Oğlağı yedeğe aldırıp,
Bıçağı iyice bileterek,
Oğlanları hazır bekletti. (İnayet, 2017, s. 158,159)*

*Tövbe istiğfar ederek,
Sarı oğlağı yere serdiler.
Bıçakla başını kesip
Karnını yardılar. (İnayet, 2017, s. 160)*

*Suyla canlanmış gibi
Kurban sundular. (İnayet, 2017, s. 236)*

*Kula aygır kestireceğim
Sadaka, kurbanlık kestireceğim, (Arvas, 2019, s. 146)*

3.1.33. Kutsal Yerler

Kırgız destanlarında İslamiyet'e ait birçok kutsal yer motifi geçmektedir. Tespit edilen Kutsal Yer motifi şunlardır:

*Halifeyle selamlaşmış
Medine'ye yol vermiş. (Yıldız, 2009, s. 109)*

*Medine'den geliyoruz
Kadamış Han azizin
Hacılığı kabul oldu,
Haberini biz vereceğiz.
Allah hu, Allah hu,
Uzaktan geliyoruz,
Hacılık haberini veriyoruz. (Yıldız, 2009, s. 109)*

*Hu çekip durmuş
Medine'den geliyoruz, (Yıldız, 2009, s. 134)*

*Mekke, altın Kâbe'ye,
"Hak" deyip ben gelmişim. (Yıldız, 2009, s. 137)*

*Ben Medine'ye vardığımda,
Muhammed'in mekânını tavaf edip
O yerden ben döndüğümde,
Ona seni verdim. (Yıldız, 2009, s. 138)*

*Medine ile Mekke'den
Düniir olup onlar gelirler, (Yıldız, 2009, s. 139)*

*Medine'den geldik diye
Kalabalık halkı aldatırlar. (Yıldız, 2009, s. 165)*

Söylenen Mekke'deki Ali pehlivanın, (Türker, 2010, s. 44)

Kutsal yer, ata yurt diye hizmet ederim. (Türker, 2010, s. 65)

Gidecek yeri Medine'dir unutmasın, (Türker, 2010, s. 70)

Medine bir şehirdir gidip geldiğim, (Türker, 2010, s. 108)

*Medine, Mekke, sahabe
Gençliğimden yurdum yok (Alimov, 2013, s. 22)*

*Mekke'ye gitti Kurmanbek,
Gönderdiydi benimle selamı, (Arvas, 2019, s. 246)*

*Baatırından kalan balanı.
Hacı oldu Kurmanbek, (Arvas, 2019, s. 246)*

3.1.34. Kümbet

Kümbet, tabanı silindir olup, üst kısımları ise konik yapılı olan anıt mezarlardır. Türkler İslamiyet'ten önceki devirlerden itibaren zengin bir mezar kültürüne sahiptirler. Bu zenginliğe biz mezar, anıt, kümbet, türbe gibi mezar çeşitlerini örnek verebiliriz. Bu zenginlik Orta Asya'dan başlayıp dünyanın birçok yerinde kendini göstermektedir. Kırgız destanlarında tespit edilen Kümbet motifleri şunlardır:

Manas'ın kümbet mezarı, (Turan Kallimci, 2010, s. 42)

*Kümbet gibi damları yıkılıp
Şehrim bitmeden kalacak gibi. (Aça, 2013, s. 35)*

*Aş verip, Kur'an okutup,
Yaptırıp bitirdim kümbetini.* (Arvas, 2019, s. 246)

3.1.35. Mekke

Mekke, İslam inancında kutsal olarak sayılan önemli şehirlerden biridir. Bunun en temel nedeni ise Hz. Muhammedin burada doğması ve Kâbe'nin bu şehirde olmasıdır. Kırgız destanlarında tespit edilen Mekke motifi şunlardır:

Kibleli Mekke nurunu sizi gördüm. (Turgunbayer, 2007, s. 235)

*Mekke'ye giden Kurmanbek,
Göndermiş benden selamı,* (Alimov, 2013, s. 113)

*Hacca giden Kurmanbek,
Benden selam söyledi,* (Alimov, 2013, s. 113)

3.1.36. Melek

Melek, Allah'ın emir ve yasaklarını itaat eden iyi niyetli varlıklardır. İslamiyet'in benimsenmesiyle birlikte gerek sözlü gerek ise yazılı eserlerde kendini en çok gösteren motiflerden biridir. Kırgız destanlarında tespit edilen Melek motifi şunlardır:

*Melekler karşılayıp,
Bütün hazine saçıldı,
Diye haberi söyleyip,* (Yıldız, 2009, s. 135)

*Münkir-Nekir geldiğinde,
Onları nasıl aldatacaksın?* (Yıldız, 2009, s. 410)

3.1.37. Mezar

Ölünün gömülüp üzerine toprakla örtülmesine mezar denir. Mezar geçmişten günümüze kadar farklı olarak isimlendirilmiştir. Bunlar; bark, kümbet, oba, kereksür, türbe, gibi isimlerdir. Ölümünden sonra hayatın var olduğuna dair inanç yıllardır süregelen bir inançtır. Türklerde ölümlerin ilk mezarları çadırlardır. Kazakistan ve Kırgızistan'da bugün bazı mezarların şekli çadırlara benzemektedir. Kurgan en eski mezar şeklidir. Bu mezarların belli olması için geniş bir daire biçiminde toprak ya da taş yığarak yaptıkları, piramit tarzındaki yapıtlara kurgan denir (Sağıroğlu Arslan, 2017, s. 1924,1925). Tespit edilen Mezar motifleri şunlardır:

Dolaşalım azap çekerek

Bala verecek mezarı (Çelebi, 2007, s. 67)

Mezara başını tıkarsın,

Öldürüp onu rahat edersin, (Yıldız, 2009, s. 57)

Ya da mezarsan mı çıkıp geldin?

Açıkça beni yiyecek misin? (Yıldız, 2009, s. 119)

Bulup başını keseyim,

İssız mezara koyayım. (Yıldız, 2009, s. 237)

Dönüp geri çıkamaz,

Mezara girdi Boston 'un. (Yıldız, 2009, s. 250)

Razıyım mezara beraber girmeye. (Türker, 2010, s. 97)

Kestirme yol mezarlık denilen yerden,

Satkin ve Kalça adlı baturlar (Turan Kallimci, 2010)

Mezardan çıkıp Çambıl Bel'e Han olan, (Karadavut, 2012, s. 98)

Cenazende dağıtılsın,

Mezarının tavanı, (Alimov, 2013, s. 115)

Mezar gibi oldu yalnız başım. (Alimov, 2013, s. 124)

Öleyim desem arımdan

Canlı mezara sığmadım. (Alimov, 2013, s. 35)

Geçidi Eren-Kabırğa

Öte yanı Tırgoot halkı işte, (Alimov, 2013, s. 70)

Ruhlar ile söyleşip,

Karanlık yer kıyamet

Mezarda kaldı er Bayış. (Aça, 2013, s. 102)

*Cenazesini kaldırıp
Sıyadat hanı yerleştirip
Mezarının üstüne
İşareti koyup hilali (Aça, 2013, s. 136)*

*Kaba saba sözü var,
Açılmış mezar gibi sözü var. (Alimova, 2017, s. 115)*

*Mezarımı derin kazıp git,
Köpeğe, kuşa yem etmeden,
Cenazemi kılıp git, (Alimova, 2017, s. 121)*

*Mezarımı yapıp git.
Kuu Kulan atımı eyerleyip git, (Alimova, 2017, s. 122)*

*Gizleyip cesedini gömdüler.
Kara taş ile duvar örüp, (Alimova, 2017, s. 124)*

Derin mezar kazıp koyarsın, (Alimova, 2017, s. 211)

*Kocaman taşı devirdi,
Her tarafı mezar gibi karardı. (İnayet, 2017, s. 112)*

*Atbaşı denen yar vardı,
Çeç-Döbö Mezar derlerdi. (İnayet, 2017, s. 126)*

*Çaldıbar diye ad kalmıştı.
Çeç-Döbö Ata mezarı, (İnayet, 2017, s. 141)*

*Yolun sonu mezar imiş.
Her şey keyfine kalmış. (İnayet, 2017, s. 146)*

Han Şıgay olmayıp çukura gir,

Dönüşü yok mezara gir, (İnayet, 2017, s. 167)

Köyümü Kalmuk çiğneyip

Mezarını kazdırdı. (İnayet, 2017, s. 231)

Kaçıp gidecek yeri yok,

Hangi mezara girecekmiş? Diye (İnayet, 2017, s. 260)

Önce Bay'ı öldürüp,

Kendi elin ile gömüp,

Kalmuk'a ondan sonra git. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 305)

“Ölüm hak bize yiğit deyip,

Bolot gömülmedi mi? (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 418)

Kadınların ölüsünü,

Taş dikip göm. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 469)

Abike'ye dokunmadı,

Köbüş'ü mezara soktu. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 497)

Sayısı yirmi pehlivana,

Sekiz gün mezarını kazdırıp,

Deriye sarıp,

Kalabalık halkı galeyana getirip, (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 499)

Sağlar kaldı yerinde,

Öleni koydular mezara. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 500)

Kabrinin tepesi

Üç gün olmadan oyulsun. (Arvas, 2019, s. 177)

3.1.38. Minare

İslamiyet’i benimsemiş olan toplumlarda görülen bir mimari tarzıdır. Kırgız destanlarında tespit edilen Minare motifi şunlardır:

*Minareye çıkarmış.
Herkesin fikri kendine göre, (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 31)
Minarenin altına
Halk toplanıp geldi. (Aça, 2013, s. 38)*

3.1.39. Müslüman

İslamiyet’i benimsemiş ve dünya hayatını ona göre yaşayan kimseler için söylenen ifadedir. İncelenen destanlarda en çok tespit edilen motiflerden birdir. Kırgız destanlarında tespit edilen Müslüman motifi şunlardır:

Müslüman değil, kâfirsın. (Turan Kallimci, 2010, s. 123)

*Müslüman edip öldürüp,
Çok sevap kazanın. (Turan Kallimci, 2010, s. 126)*

*Ben inandım dinine,
Müslümanlık ilmine, (Turan Kallimci, 2010, s. 126)*

Müslüman veya kâfir olsun kazanana (Karadavut, 2012, s. 98)

Müslüman mısın, kâfir misin, kimsin? (Karadavut, 2012, s. 105)

Müslümanım ben ta ezelden (Karadavut, 2012, s. 105)

Müslümanlık olur sınırımız, (Alimov, 2013, s. 60)

*Yatıyormuş öylece
Müslzaman’ın çocuğu. (Alimov, 2013, s. 119)*

3.1.40. Namaz

Namaz, İslamiyet’in temelini oluşturan bir ibadet şeklidir. Ancak İslamiyet öncesi kavimlerde ise günün belli saatlerinde belli bir yöne veya bir objeye karşı çeşitli ritüeller yapılarak insanların arınacağına inanılırdı. Kırgız destanlarında tespit edilen Namaz motifi şunlardır:

*İkindi namazı vaktinde
Varır yiğit Eşim. (Turgunbayer, 2007, s. 103)*

*Gökyüzü yıldızlarla dolunca,
Yatsı namaz olunca, (Turgunbayer, 2007, s. 125)*

Namaz kılıyormuşum. (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 75)

*İkindi namazı vaktinde
Köyüne ulaşır geldi (Özgün Öztürk, 2009, s. 63)*

*Akşam vakti olduğunda,
Akşam namazı vaktine denk (Yıldız, 2009, s. 55)*

*Ali 'nin on beş günlük namazları,
Kılınmadığından kazaya kaldı hepsi.
Namazların kazaya kalmasından dolayı,
Yıkamam şimdi seni, dedi Ali. (Türker, 2010, s. 59)*

*Ben kılalım namazın kazalarını,
Böyle bir iş hayatımda yapmadım.
Sebepsiz kazaya kaldı beş vakit namaz,
Affedilmez benim bu günahım. (Türker, 2010, s. 59)*

*İleriye atılıp yola çıktı,
Yatsı namazı zamanında (Turan Kallımcı, 2010, s. 83)*

*Savaşarak ben ölürsem,
Cenaze namazını kılmaz oldun. (Alimov, 2013, s. 105)*

*Savaşarak ben ölürsem,
Cenaze namazını kılmaz oldun. (Alimov, 2013, s. 105)*

3.1.41. Oruç

Allah'a ibadet etmek için yılın belli günlerinde yeme, içme ve benzeri dünyevi ilişkilerden kendini alıkoyma işlevidir. Kırgız destanlarında tespit edilen Oruç motifi şunlardır:

*İnsanoğlunun farzıdır,
Otuz günlük orucu, (Alimov, 2013, s. 22)*

3.1.42. Ölüm

Eski Türkler 'de ölümü, ruhu ve canı ifade etmek için kullanılan terim 'tın' dır. Tın'ın vücuttan çıkmasıyla ölümün gerçekleşeceğine inanılır. Ancak eski Türklerde tın

sadece ölüm anında değil uyku halinde veya hastalıkta da terk edileceğine inanılırdı. Tın bedeni ağızdan çıkararak terk edeceğine ve ağızdan çıktığında da bir kuşa dönüştüğüne inanılırdı. Ölünün ardından çeşitli yuğ törenleri yapılarak ölünün ruhunun kutsanıldığına inanılırdı. Eski Türklerde ölümden sonra hayatın olduğuna inanıldığı için ölen kişinin yanına eşyaları ile birlikte hizmetçilerde gömülürdü. Çünkü İslamiyet'te olduğu gibi İslamiyet öncesi inanç sistemlerinde de ölüm bir son değil yeni bir hayatın başlangıcıdır. Kırgız destanlarında tespit edilen ölüm motifi şunlardır:

*Hepsini öldürdün.
Babadan oğuldan
Birer kişi gidin.* (Turgunbayer, 2007, s. 27)

Ölüleriyle halkın hepsini ele geçirir. (Turgunbayer, 2007, s. 67)

*Öldürülenlerin cesetleri her tarafa saçılır.
Gökyüzüne kül savururlar.* (Turgunbayer, 2007, s. 69)

*Ölülerini çukura,
Yığan bundan daha çok* (Turgunbayer, 2007, s. 81)

*Ölümünü getirecek bir yere nişan alırsam,
Ölmeyecek de ne yapacak der.* (Turgunbayer, 2007, s. 87)

Nice zalim hükümdar kana doymadan ölmüştü, (Turgunbayer, 2007, s. 143)

Kaderden ecel, gelip oracıkta ölür. (Turgunbayer, 2007, s. 145)

Bu ölüm ikisini de kötü etkiler. (Turgunbayer, 2007, s. 145)

*Ölüm gelse bile dönmem, anne,
Şerefimi satmam, anne,
Ölürsem bir defa ölürüm, anne,
Bayan güzel kısmetimdir, anne,
Sağ salim olursam, alırım, anne,* (Turgunbayer, 2007, s. 149)

*Gidersen bir cevap vereceğim, çocuğum,
Gelmezsem ağlayarak öleyim, çocuğum,* (Turgunbayer, 2007, s. 153)

Artık Han ölüme bile razı olmuştu. (Turgunbayer, 2007, s. 193)

Kocakarı Mastan ölmedim, (Turgunbayer, 2007, s. 205)

*Evliya isen söyleyiver,
Ben hangi gün öleceğim?* (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 47)

*Ölüme yorumlanacak yerler varsa,
Öleceksin diye söyleyiver.* (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 71)

Ölsem de gitmez kalırım diye, (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 97)

*Garip avcı kendi ölmeden,
Bizi de öldürecek derler.* (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 207)

Anne ve babası ölmüşler (Özgün Öztürk, 2009, s. 18)

*Mendirman gibi kahramanı
Öldürmek için anlaşıp* (Özgün Öztürk, 2009, s. 18)

Ölmedim senin varlığından (Özgün Öztürk, 2009, s. 52)

*Yaman imiş benim gibiye
Ölümün uzak arası* (Çelebi, 2007, s. 31)

*Sonunda ölür sağ adam.
Bu söylediğin makul değil.* (Çelebi, 2007, s. 51)

*Öleceğim vaktimde
Ölüp gitsem bir gün,
Geride kalan bala yok.
Kara toprağa girerim
Ölümlerin yanına.* (Çelebi, 2007, s. 55)

*Bundan sonra ölsem diye,
Ölüme canını kıymadı.* (Çelebi, 2007, s. 59)

Ölümden beter değil mi? (Çelebi, 2007, s. 189)

Hali yetse öldürmeye (Çelebi, 2007, s. 203)

*Kazaen ben ölsem,
Kara toprağa girdiğimde* (Çelebi, 2007, s. 205)

*Ölen insanların cesedi
Tepe tepe yığıldı.* (Çelebi, 2007, s. 233)

*Kalkıp kalkıp haykırıyor,
“Keşke ölsem” diye çarpınıyor.* (Yıldız, 2009, s. 31)

*Yiğitlerin hepsi
Açlıktan yolda ölür.* (Yıldız, 2009, s. 68)

*Babamızın öldüğü,
Altı yıl kadar olmuş,* (Yıldız, 2009, s. 85)

Adamların hepsi ölür.

Böyle felaketi kim görmüş. (Yıldız, 2009, s. 103)

*Yiğitler ölüp yığılmış.
Boyunları kırılmış (Yıldız, 2009, s. 174)*

*Kaygı duyup zayıflamış Boston,
Ölüme yaklaşmış Boston. (Yıldız, 2009, s. 182)*

*Çare bulamayıp ezilir.
Öleyim desem canım çıkmaz, (Yıldız, 2009, s. 236)*

*Canım fena üzüldü,
Ölümüm yaklaştı mı? (Yıldız, 2009, s. 242)*

*Anacığuma görünürsen,
Boş yere ölürsün. (Yıldız, 2009, s. 259)*

*Çoyun Alp'ı yok eder,
Çaresini bulup öldürür. (Yıldız, 2009, s. 280)*

*Çoyun Alp'a gitmiş,
Varıp orada ölmüş, (Yıldız, 2009, s. 281)*

*Boş yere ölmez miyim?
Boston da razı olmadı, (Yıldız, 2009, s. 283)*

*Şiddetli savaş ederim.
Ölene kadar dövüşüp, (Yıldız, 2009, s. 287)*

*Ölürsem ölürüm,
Çoyun Alp'a varırım. (Yıldız, 2009, s. 290)*

*Ana babanı görmeden,
Böyle yaşayıp ölürsün. (Yıldız, 2009, s. 299)*

*İnsanların çoğu öldü.
Ölmeyen adamlar,
Eziyet çekti. (Yıldız, 2009, s. 345)*

*Anlatayım o halde, yazmak istersen,
Ölmezsem görünürüm bu işin sonucunu. (Türker, 2010, s. 25)*

*Benim arzu, ölmeden önce
Düğününü görüp zevkini tatmak
Maksadına erip de öleyim, (Türker, 2010, s. 38)*

Öyle arzumu görüp ölsem hani (Türker, 2010, s. 38)

Ölmek isteyip kucaklardı çocuğunu,

Ama insanın canı tatlı, ölmedi. (Türker, 2010, s. 97)

Adam öldürse diyet vermez. (Turan Kallimci, 2010, s. 18)

Ölülerini nehre dökelim. (Turan Kallimci, 2010, s. 35)

Ölecek gibi şaşırılmış. (Turan Kallimci, 2010, s. 42)

Altışar adam ölüyordu. (Turan Kallimci, 2010, s. 65)

*Ölenlerimizi sayısız,
Bedenlerinden can çekilerek* (Turan Kallimci, 2010, s. 107)

*Yarın gerçekten öleceğim, diye
Yüreği sızladı.* (Karadavut, 2012, s. 105)

Ölmedim, sağ kaldım, diye (Karadavut, 2012, s. 105)

Her gün ölmeye başladı. (Karadavut, 2012, s. 23)

*Ölsem, malımı sahiplenecek,
Yakın akrabam, ağabeyim yok.* (Karadavut, 2012, s. 26)

Ölüp gitti demezsen, (Karadavut, 2012, s. 52)

Evde kalınca ölmeyecek miyim? (Karadavut, 2012, s. 58)

*Vadesi dolunca
Ölüp gitti güçlü yiğit idi.* (Karadavut, 2012, s. 67)

*Ölürsem öleyim,
Ölmezsem başını alayım.* (Karadavut, 2012, s. 82)

Ölüm pençesinden kaçılmaz, (Alimov, 2013, s. 21)

*Emanet bu dünyadan?
Sonunda bir gün ölürsün,* (Alimov, 2013, s. 21)

Ölenin kanını yerde bırakmayıp (Alimov, 2013, s. 31)

*Yaşlı Ekez sen ölmeden,
Kan kusarak ben ölmeden,* (Alimov, 2013, s. 36)

Sen de ölürsen, ben de ölürsem, (Alimov, 2013, s. 102)

Ölümden canımı kurtardı. (Alimov, 2013, s. 31)

Ölüme baş sunan

*Sorgusuz günahlı biziz. Minarenin altına
Halk toplanıp geldi. (Aça, 2013, s. 28)*

*Kurban edip öleyim,
Deyip sustu oğlan. (Aça, 2013, s. 34)*

*“Tutarsa öldüm” deyip
Arkasına bakmadan kaçmış. (Aça, 2013, s. 56)*

*Sır bilmeyen oğlanı
Aniden öldürürse (Aça, 2013, s. 57)*

İkisi ölürse biz de öldük deyip (Aça, 2013, s. 58)

*Korkuyorsanız eğer ölümden
Buraya ne diye geldiniz? (Aça, 2013, s. 66)*

Ölüm denilen bir ayıp, (Aça, 2013, s. 99)

Savaşta ölen kalabalık askerin (Aça, 2013, s. 100)

*Üst üste öldürüp devleri,
Şöhretini yurda yaymış. (Alimova, 2017, s. 71)*

*Başını ölüme
Feda etti bu genç, (Alimova, 2017, s. 75)*

*Çaresizlikten ölmez mi?
Uzun ömür baht ise, (Alimova, 2017, s. 83)*

*Gazabına uğramaktansa,
Yaşamadan öleyim, (Alimova, 2017, s. 84)*

*Ölsem de gam yemem,
Bu dünyadan gidersem, (Alimova, 2017, s. 108)*

*Suçsuz yere zindana atmış.
Ölmeyecek şekilde, (Alimova, 2017, s. 113)*

*Genç hunhar olarak nam salıp,
Yiğit öldüren aslandır. (Alimova, 2017, s. 129)*

*Vefat edip annem, babam,
Hatırlamaktan kurudum. (Alimova, 2017, s. 130)*

*Ağaça Han'ı Canaalı
Öldürmüş, diye, duydum. (Alimova, 2017, s. 133)*

Öldürme beni, bahadır,

Bu dediklerimi yapmazsan, (Alimova, 2017, s. 157)

*Han Mamay öldüğünde
Halk toplanıp gömdüğünde, (İnayet, 2017, s. 260)*

*Feryat edip ağlayıp,
Ölecek kadar kırgındı. (İnayet, 2017, s. 51)*

*Cakıp durup böğürdü,
Öldürüdüm diye çocuğunu (İnayet, 2017, s. 55)*

*Rezil olup ölüyorum, dedi.
Bunları düşünerek Cakıp Bay, (İnayet, 2017, s. 56)*

*Ölüm çukuru önünde,
Seğirtip nereye kaçarsın? (İnayet, 2017, s. 66)*

*Geniş ormanın altını üstüne getirdiler.
Nice canı öldürdüler, (İnayet, 2017, s. 67)*

*Öleceğim galiba,
Rızkımı yedim, dedi. (İnayet, 2017, s. 75)*

*İki kocakarı, bir çocuk,
Az kalsın ölecekti. (İnayet, 2017, s. 76)*

*Gözü yaşarıp ölecek gibi,
Vücudu tayın titredi. (İnayet, 2017, s. 92)*

*Cakıp Bay göçüp geldiğinde
Han Nogay çoktan ölmüştü. (İnayet, 2017, s. 93)*

*Az kalsın ölecekti.
Nefesi kesilmiş gibi,
Düşecekmiş gibi oldu. (İnayet, 2017, s. 113)*

*Ölüm umurunda değil,
Amirlik taslayıp şöyle dedi: (İnayet, 2017, s. 135)*

*Ölülerini buldular,
(Üzerindeki) taşı alamadılar.
Ölülerini getirip “işte bak” diye,
Gözdağı veremediler. (İnayet, 2017, s. 165)*

*Cediger dediğimiz (aslında) sensin,
(ey) aziz (insan), dediler,
Orozoy eceliyle öldü. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 288)*

Tamamını öldürür,

*Canlı koymaz kimseyi!
Onu yapmaktansa sakın olun,
Alırsa alsın malınızı! (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 299)*

*Aç karnına ata binip,
“Ölmedik sağ kaldık” deyip,
Cediger’den altı elçi,
Köyüne geldi sevinip. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 303)*

*İhtiyarları korkup sersemleyip,
Çiğneyip öldürür deyip. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 304)*

*Öldürüverip Kalmuk’u
Geri dönüp sen övün.
Her insan boşu boşuna,
Ölüp gider bir nefeste,
Hastalık kapsa yiyecekten.
Evde hastalanıp ölmektense,
İline hizmet edip (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 307)*

Kalmuk elinden ölmen daha iyidir. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 307)

*Öldürdüğünü öldür,
Önce yüreğini saplayıp,
Deşebildiğini kadar deş
Sağ selamet gidip gel,
Özletmeden erken gel. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 307)*

*Halk söylerse ölürüm.
Ne zaman gelirse ölüm, (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 307)*

*Kalmuk’u öldürevereyim!
Karagıt’ı öldürmeden,
Kanını döküp öldürdü. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 313)*

*Ölüverdi boşu boşuna.
Karagıt’ın ardından.
Tam elli tanesini Er Bağış,
Gün batana kadar öldürdü.
Cins tüfeğin mızrağını,
Kızıl kana buladı. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 313,314)*

*Bin kişi öldürüp canı sıkılıp,
Sıkıntısı dağılmıyor.
Er yürekli kahrolası,
Ölürüm diye düşünmüyor (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 314,315)*

Sağlı sollu saldırıp öldürmezsem,

Cediger'e gitmezsem, (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 317)

*Öldüren Bağış değil mi?
Elinden geleni Kalmuk'a (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 317)*

*Ölümü hatıra getirmeden,
Can havliyle savaştı bu ikisi. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 318)*

*Su dolu bir çukurda,
Geri kalanların hepsi öldü. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 320)*

*Kalmuk'un beyi'ni öldürdü.
Mallarını geri aldı.
Koroldoy başta olmak üzere,
Tam iki bin kişiyi,
Yiğit Bağış öldürünce,
Bize de ölüm gelir diye,
Saklandık ikimiz, (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 324)*

*Tepişen düşmana hücum edip,
Izdıraplı anam ölme, (Arvas, 2019, s. 142)*

*Anam kalıp, ihtiyar ölmedi,
Anamdan önce o ölmedi, (Arvas, 2019, s. 142)*

*Hanlık yapar beylere,
Bu ne zaman ölür bükülüp. (Arvas, 2019, s. 143)*

*Sıkıntı çekmem için doğan balam,
Bu ölmezse rahat etmem ki, (Arvas, 2019, s. 145)*

*O balamın öldüğü
At vermeyeceğim öyle balaya, (Arvas, 2019, s. 145)*

*Ölüm gitsin böyle ihtiyar,
Kime vefa gösterecek. (Arvas, 2019, s. 149)*

*Ölüp gidecek kurnaz ihtiyara
Dövüşmeden yeter kuvvetim. (Arvas, 2019, s. 149)*

*Düşmanın kırılıp ölmesidir.
Belde kaldım dediğin (Arvas, 2019, s. 156)*

*Kılıcımın keskinliğinden
Ölüm bulsun Kalmuk'un (Arvas, 2019, s. 157)*

*Kuday'a ant içip, ekmek yemiştik.
Öldü diye mektup gelse,
Ölecektik gelmeden. (Arvas, 2019, s. 211)*

*Ecel ile uğraşma.
Yaradan dolayı ben ölsem,
Canına kıyıp sen ölsem,
Savaşarak ben ölsem,
Aydın arkasından sen ölsem, (Arvas, 2019, s. 213)*

*Ölmüş olsa, gömdüm mü?
Diri olsa, gördün mü? (Arvas, 2019, s. 245)*

*Alan düşman elinden,
Hüzünden ölüp kalan bek oyy! (Arvas, 2019, s. 272)*

3.1.43. Peygamber

Peygamber, Allah'ın insanlar arasında seçmiş olduğu kişilerce Allah'ın dinini veya buyruklarını insanlara anlatan ve aktaran kişidir. Kırgız destanlarında tespit edilen Peygamber motifi şunlardır:

*Ya bir peygamber balası
Sen efendisin, ben köleyim, (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 41)*

*Ali, sultan denilenler,
Peygamber'den dua alanlar, (Yıldız, 2009, s. 109)*

*Öbür dünyayı düşünüp kaldığımda,
Bir olan Hüda'ya yakın olup,
Peygamberi yar edinip,
Medine'ye doğru yola çıkıp,
Hazret-i Muhammed'in
Cenazesini tavaf edip,
Öbür dünyaya vardığımda,
Yar olsa diye düşünüp
Medine'ye varmışım. (Yıldız, 2009, s. 136)*

*Hazret-i Ali Çaryar
Onlar gelip kollasa,
Hazret-i Osman'ım
Bana gerçekten dost olsa,
Kaygan yoldan geçirse,
Hazret-i Ömer'im
Aşıkara bana dost olsa,
Cehennem ateşinden kurtarsa,
Hazret-i Yunus'um,
Himaye eden dostum,
Dört halife toplanıp,
Gerçekten dostum olsa, diye
Kıl köprüünün zorluğundan*

*Taş köprünün kayganlığından,
Kollayıp onlar geçirse diye,
Cehennem ateşini söndürse diye,
Hazret-i Muhammed
Ümmetim benim dese deyip,
Elimden tutup gitse diye,
Cennetin kapısını açsa diye, (Yıldız, 2009, s. 137)*

*Medine'nin içinde,
On iki sultan, on efendi,
Peygamberden türeyen,
Soyundan gelen,
Nişanlandığın güveyin var. (Yıldız, 2009, s. 138)*

*Peygamber kabrinin
Kapısını açmıştım. (Yıldız, 2009, s. 138)*

*Uzaklardan haber gelmiş,
Peygamberler soyu,
On iki sultan, on törö
Peşlerindeki şeyhler,
Müridleri ne kadar,
Elinden fazla olmuş. (Yıldız, 2009, s. 160)*

*Gerçekten Hüda'm kollamış,
Peygamberim Muhammed, (Yıldız, 2009, s. 161)*

*Peygamber bize dost mu ki?
Bir Hüda bizden yana mı ki?
Bildiğim bu evliya,
Sözünü söyleyip biçare
Takatten düştü. (Yıldız, 2009, s. 230)*

*Arabın büyük pehlivanı Hz. Ali ile
Kız Darıka'nın tutuştuğunu, (Türker, 2010, s. 25)*

*Vatanının şöhret verdiği Hz. Ali, (Türker, 2010, s. 44)
Sonunda bütün gücüyle Hz. Ali,
Yıkarım, diye saldırır Darıka'ya. (Türker, 2010, s. 58)*

Peygamber mi oluverdin? (Turan Kallimci, 2010, s. 140)

*Ana baba, yiğitlikte, peygamberler
Kederliyim, babanıza ağlıyorum. (Karadavut, 2012, s. 118)*

*Teslim olur nice hanlar.
Peygamber gibiydin, (Alimov, 2013, s. 132)*

Peygamber gibi babası,

Bey zadedir büyük dayısı, (Alimov, 2013, s. 21)

*Musa'nın asası değneğin
Haberini biliyormuşsun (Alimov, 2013, s. 24)*

3.1.44. Rızık

Rızık, Allah'ın canlıları için verdiği her türlü faydalı şeylerdir. Kırgız destanlarında tespit edilen Rızık motifi şunlardır:

*Rızıkı gökten dökülen
Isık-Köl gibi gölü ele geçirir. (Turgunbayer, 2007, s. 67)*

*Rızıkını, talihini sağlam yaptım,
Dağ kayaları arasında size uygun mekân verdim
Rızıkını bol verdim, (Turgunbayer, 2007, s. 215)
Rızık için ücretle iş görsem, (Çelebi, 2007, s. 19)*

*Rızık yapıyorum
Elimdeki varlığımı. (Çelebi, 2007, s. 19)*

Rızıkları birbirini buldukları yer. (Karadavut, 2012, s. 115)

3.1.45. Ruh

İslamiyet öncesi inanışlarda ruh yani kut daha insan bedenine girmeden önce gökte bulunurdu. Ruh gireceği bedene kırmızı bir kurt tarzında annenin karnına girer ve doğum tanrıçası Umay Ana çocuğun ne kadar yaşayacağına karar verirdi. Eski Türklere sadece insanın değil bütün doğanın bir ruhu olduğuna inanılırdı ve bu inanca göre doğaya saygı gösterilirdi. Kırgız destanlarında tespit edilen Ruh motifi şunlardır:

*Senin ervahın varsa,
Düşmana ok atayım. (Karadavut, 2012, s. 68)
Kör Uulu bahadırın
Ervahı şimdi var ise, (Karadavut, 2012, s. 71)*

Kendi ruhlarını çağırdı. (Karadavut, 2012, s. 79)

*At üstünden haykırıp,
Ruhları çağırıp, (Karadavut, 2012, s. 81)*

Ruhlarınız da şad olsun. (Alimov, 2013, s. 50)

3.1.46. Sadaka

Sadaka, Müslüman bir kişinin içinden gelerek ya da dini yükümlülüğünü yerine getirmek için muhtaç kişilere yaptığı maddi yardımdır. Kırgız destanlarında tespit edilen Sadaka motifi şunlardır:

*Sadaka dilenip herkesten,
Gücümüz bitiyor.* (Turgunbayer, 2007, s. 117)

Sadaka olarak altın gümüş veriyor. (Karadavut, 2012, s. 110)

*İnek kestirip dağıttı,
Sadaka diye para verdi.* (İnayet, 2017, s. 71)

3.1.47. Selam Vermek

Türk kültüründe geçmişten günümüze birçok selamlaşma şekli mevcuttur. Bunlar arasında en dikkat çekenleri ise el sıkışmak, baş ile selam vermek, el sallamak, sarılarak selamlaşmak, elin başa konularak selam vermek, sağ eli göğse koyarak selam vermek, eli öperek selam vermek. Tespit edilen Kırgız destanlarında ise daha çok söz ile selamlaşma şekli olan “Selamünaleyküm” tercih edilmiştir. Destanlarda tespit edilen motifler şunlardır:

*Bekçilere selam verir:
-Selamünaleyküm,* (Turgunbayer, 2007, s. 127)

*Esselamün aleyküm
Ata nerden geliyorsun?* (Çelebi, 2007, s. 167)

*Selamünaleyküm,
Adil padişah babamız.* (Turan Kallimci, 2010, s. 23)

*Selamünaleyküm,
İnsanüstü beylerim.* (Turan Kallimci, 2010, s. 132)

*Selamünaleyküm,
Aksakallı ihtiyarlarım, gençlerim.* (Turan Kallimci, 2010, s. 188)

*Aleykümselam,
Uzaktan yorgun argın gelen yiğit,* (Turan Kallimci, 2010, s. 213)

*Esselam aleyküm,
İyi misiniz, Cakıp Han'ımız.* (Karadavut, 2012, s. 20)

*Selamünaleyküm,
Esen misin can babam?* (Alimov, 2013, s. 50)

*Selamünaleyküm,
Selam söyledim size* (Alimov, 2013, s. 70)

*Selamünaleyküm,
Asilzade hanımımız,* (Alimov, 2013, s. 89)

*Esselamu aleyküm,
Ey, Kurmanbek, pehlivanım,* (Arvas, 2019, s. 177)

*Akkan girdi çadıra.
Esselamu aleyküm* (Arvas, 2019, s. 211)

*Baş aşağı yıkmaya.
Esselamu aleyküm,* (Arvas, 2019, s. 249)

3.1.48. Sevap

Allah'ın emir ve yasaklarına itaat edip, mükâfatın daha sonra verileceğine inanılmasıdır. Kırgız destanlarında tespit edilen Sevap motifi şunlardır:

Sevaba vesile olunuz. (Alimov, 2013, s. 117)

3.1.49. Şehadet

Şehadet, bir ülkü uğrana ölmek olarak nitelendirilebilir. Bu kavram daha çok İslamiyet'i benimsemiş toplumlarda karşımıza çıkmaktadır. Kırgız destanlarında tespit edilen Şehadet motifi şunlardır:

Ben tarafsız şahadet ediyorum. (Turgunbayer, 2007, s. 47)

*Ecelinden önce ölenler,
Azap çekmeden şehit imiş* (Çelebi, 2007, s. 195)

Müslüman şehitlerini. (Alimov, 2013, s. 55)

Şehitliğin tadını tadarım. (Alimov, 2013, s. 100)

*Şehit giden yalnızın,
Arkasından gideyim* (Alimov, 2013, s. 135)

*Şehit olduğunu duyurdun,
Kara yolun kenarında* (Alimov, 2013, s. 136)

*Şehit oldu Kurmanbek,
Düşmanı tarafından
Yaralandı Kurmanbek!* (Alimov, 2013, s. 137)

*Şehit gitsek daha iyidir.
Kırgız'a mahcup olmadan* (Aça, 2013, s. 82)

Şehitler için aş yemeği dedi. (Aça, 2013, s. 103)

*“Zavallı er şehit öldü” deyip,
Kara yelek taktırdım.* (Arvas, 2019, s. 236)

3.1.50. Şeyh

Bir tarikatın kurucusu ya da o tarikatta en yüksek mertebeye ulaşılan kimsedir. Kırgız destanlarında tespit edilen Şeyh motifi şunlardır:

O şeyhe gidelim. (Çelebi, 2007, s. 85)

*Şeyhin köyüne hareket edip,
Beş gün dinlenmeden yol yürüdüler.* (Çelebi, 2007, s. 89)

*Ay gibi yüzünü toz kaplayıp,
Aksakalın söylediği şeyhe* (Çelebi, 2007, s. 91)

*Yalan dünyada yaşadım şeyhim
Ovalayayım ayağını.* (Çelebi, 2007, s. 97)

*Şeyh, molla, dinciler,
Yoksul ve kimsesiz garibin* (Çelebi, 2007, s. 101-103)

*Başına sarık sarılıp
Şeyh olmuşsun.* (Çelebi, 2007, s. 103)

*Şeyh ile mollalar
Yalan sözü satıp
Cennete hiç çıkar mı?* (Çelebi, 2007, s. 107)

*Şehler ile müridler
Sadaka, hayır almışlar.
Söyleyip onlar doğru yolu,
Cenneti hepsi tarif etti.* (Yıldız, 2009, s. 138)

*Şeyhler ile hocalardan
Molla ile sofudan
Soyguncular korkmuyor diye,* (Yıldız, 2009, s. 160)

*Şeyhleri yönlendirmiş,
Müridleri terbiye etmiş,
Sultanları idare etmiş.
Gerçek Müslümanlık dini demiş. (Yıldız, 2009, s. 161)*

*Olmayanın davasını güdüp geliyor.
Direnen Şeyhler (Yıldız, 2009, s. 164)*

*Şeyhler eğip,
Sofuları çömeltip,
Mollaları çöktürüp,
Sarıkları hepsini aldılar. (Yıldız, 2009, s. 165)*

*Şeyhlerini korurlar.
Yeğenlerini himaye ederler. (Yıldız, 2009, s. 165)*

3.1.51. Şeytan

Şeytan, insanların yaşamları boyunca onları doğru yoldan çıkmaları için çeşitli vesveseler veren bir varlıktır. Eski Türklerde de tıpkı şeytan gibi bir varlık olan “Erlik” vardır. Erlik, Türk mitolojisinde Gök Tanrıdan sonra en güçlü varlık olarak kabul edilir. İncelenen destanlarda çok net bir şekilde Şeytan’ın varlığı görülmektedir. Tespit edilen Şeytan motifi şunlardır:

Şeytan ile vuruşurum (Özgün Öztürk, 2009, s. 41)

*Sözleri Şeytana benziyor.
Şimdilik kötülük yapmıyor, (Turan Kallimci, 2010, s. 128)*

*Haram düşünceler düşünür,
Onu şeytan azdırır. (Turan Kallimci, 2010, s. 142)*

Şeytan gibi kurnaz Madılbek. (Turan Kallimci, 2010, s. 159)

*Şeytan çarpasınca Cakıp Han,
“Kızını bana ver, dedi. (Karadavut, 2012, s. 24)*

3.1.52. Sure

Sure, Kur’an-ı Kerimdeki ayetlerden oluşmaktadır ve her biri 114 bölümden meydana gelmektedir. Kırgız destanlarındaki Sure motifi şunlardır:

*Her sureyi ezberden okuyup,
Tek Kудay'a yalvarıp, (Arvas, 2019, s. 225)*

3.1.53. Şükretmek

Şükür daha çok İslamiyet'i kabul eden toplumlarda görülen ve Allah'ın insanlara verdiği maddi ve manevi unsurlardan dolayı insanların bir nevi Allah'a teşekkür etmesi olarak nitelendirilebilir. İncelenen birçok destanda Allah'ın verdiği bereketten dolayı insanların şükür ettiği görülür. Tespit edilen Şükür motifi şunlardır:

Şükrettiler bu çocuğu gördükleri için. (Türker, 2010, s. 34)

3.1.54. Tabut

Tabut, ölen kişinin defin edileceği yere götürülürken içine konulduğu alandır. Kırgız destanlarında tespit edilen Tabut motifi şunlardır:

*Tabuta sizi bağladıklarında,
Baban, anan ağlayıp, feryad edip, (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007, s. 81)*

3.1.55. Tevekkül

Tevekkül, bir işi yaptıktan sonra gerisini Allah'a bırakma olarak nitelendirilir. Kırgız destanlarında tespit edilen Tevekkül motifi şunlardır:

Tevekküle bel bağladım. (Çelebi, 2007, s. 177)

*Tevekkül edip niyetlendim gönlümden
Yazayım da sinasın okuyucularım. (Türker, 2010, s. 29)*

Aslan Ali tevekkülle duruyor yalnız. (Türker, 2010, s. 57)

Tevekkül edip güreşeyim de, dedim, (Türker, 2010, s. 84)

Tevekkülle yola çıktı tek başına, (Türker, 2010, s. 105)

*Tevekkül edip görmek için,
Çağırdığı yere varalım. (Turan Kallimci, 2010, s. 194)*

*Niyetine aldıktan sonra
Tevekkül edip bindi yorgasına,
Tanrı yardım etsin. (Karadavut, 2012, s. 58)*

*Tevekkül yiğidin yoldaşı
Yaratanın kanbağı* (Karadavut, 2012, s. 58)

*Tevekkül edip gidiniz.
Çekinmeden savaşınız.* (Karadavut, 2012, s. 71)

Tevekkül verir Tanrı, dua et. (Karadavut, 2012, s. 100)

Tevekkül deyip yol gitmeye devam etti, (Karadavut, 2012, s. 124)

*En iyisi tevekkül
Kaderde ne varsa göreyim* (Aça, 2013, s. 71)
*“Tevekkül!” deyip, erken atlan.
Tamamdır deyip,* Kurmanbek, (Arvas, 2019, s. 162)

3.1.56. Tövbe

Tövbe, İslamiyet’i benimsemiş olan toplumlarda, bir kişinin yapmış olduğu bir günahı ya da kötü sonuçlanan bir işten dolayı Allah’tan af dilenmesi demektir. Kırgız destanlarında tespit edilen Tövbe motifi şunlardır:

Tövbe ederim gün boyunca. (Turgunbayer, 2007, s. 47)

*Arman ediyorsun.
Atlanıver, tövbekâr,* (Arvas, 2019, s. 162)

*“Tövbe” deyip çekin.
Ölse, öldüğünü görelim.* (Arvas, 2019, s. 210)

*Kaldığına pişman olursam,
Kabul etmez tövbemi.* (Arvas, 2019, s. 214)

*“Tövbe et, Allah” deyip,
Çekti aldı kusturup.* (Arvas, 2019, s. 224)

3.1.57. Türbe

Türbe, halk arasında ünlü bir kişi veya halk arasında sevilen ya da saygı duyulan bir kişinin mezarının bulunduğu alana verilen isimdir. Kırgız destanlarında tespit edilen Türbe motifi şunlardır:

*Çocuk verecek türbesini
İhtiyarlayınca kadar biz astık* (Çelebi, 2007, s. 19)

Türbe arayıp yatayım diye, (Çelebi, 2007, s. 19)
Daha da araştırıp göreceğim
Dolaşıp türbeyi bozkırdan (Çelebi, 2007, s. 19)

Türbede ağlayan kızın sesi,
Oturup yas tutar her gün. (Türker, 2010, s. 127)

Türbesini görkemli yaptırdı,
Görenin gözü kamaştı. (Alimov, 2013, s. 131)

Kılıcının resmini,
Türbesine astırdı, (Alimov, 2013, s. 131)

3.1.58. Zekât

İslam'ın şartlarından biri olan zekât; zengin olan kişilerin ihtiyaç sahibi kişilere maddi yardım da bulunmasıdır. İncelenen Kırgız destanlarında Zekât motifi şunlardır:

Zekât ver diye halka bildirip,
Halktan servet toplayanlar,
Eksiksiz gelsin deyin. (Yıldız, 2009, s. 358)

Hayır, zekât ver de git. (Alimov, 2013, s. 23)

3.1.59. Zikir

Kırgızların İslamiyet'i kabulüyle birlikte birçok terim ve ibadet şekilleri gündelik hayatlarına girmeye başlamıştır. Bu ibadet tarzlarından biri de zikirdir. Destanlarda tespit edilen Zikir motifi şunlardır:

Yemek yemeden zikir çekerek (Karadavut, 2012, s. 118)

Gece gündüz sevap için,
Zikrederek ağlamış, (Alimov, 2013, s. 22)

3.2. Kırgız Destanlarında İnanış Motifleri

Kırgız destanlarında tespit edilen İnanış motifleri alfabetik sıralamaya göre başlıklara ayrılmıştır. Tespit edilen İnanış motifleri şunlardır:

3.2.1. Ab-ı Hayat

Ab-ı Hayat; içen kişinin ölümsüzlük kazanılacağına inanılan efsanevi bir sudur. Dünyanın birçok yerinde bu mitolojik kavramdan bahsedilmektedir. Her millet de farklı adlarla anılmaktadır. Çeşitli rivayetlere göre bu suyu ilk içenlerin Hızır ve İlyas peygamber olduğu söylenir. İncelenen Kırgız destanların da bu motif kahramanların iyileşmesi ya da tazelenmesi için kullanılan bir mistik unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Tespit edilen Ab-ı Hayat motifi şunlardır:

*Ab-ı Hayat şifa, derler,
Benimki gibi hastalığa,
İşte o iyi gelir, derler. (Yıldız, 2009, s. 237)*

*Ab-ı Hayat şifa,
Şifa suyu içerse iyileşirim. (Yıldız, 2009, s. 238)*

*Ab-ı hayatı içip yıkanıp,
Kuzgunun da bin yaşına kadar yaşadığı
Söylenip kalmış.
Ab-ı hayatı içenler,
Yıkanıp tazelenenler, (Yıldız, 2009, s. 336)*

3.2.2. Ağaç Kültü

Türkler, geçmişten günümüze kadar ağaca saygı duyarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Çünkü Ağaçların bir ruhunun olduğuna inanmışlardır. Kırgız destanlarında özellik kavak, söğüt ve çınar ağaçları kutsal bir kültür olarak nitelendirilmektedir. Bunlara ek olarak da kayın ağacı da uğur ve mutluluk getiren bir ağaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırgız destanlarında tespit edilen Ağaç Kültü motifi şunlardır:

*Koyun ağılı kadar ulu çınara
Yakın geldi. (Yıldız, 2009, s. 89)
Ulu çınarın dibinin
Köklerine dayanıp
Saklanıp yat. (Yıldız, 2009, s. 91)*

*Köklü çınara rastlansa,
Boston koparıp gider. (Yıldız, 2009, s. 265)*

*Gölgeli, ulu ardıç ağacının
Dibinde attan indi. (Yıldız, 2009, s. 335)*

*Kuzgun ile ardıç ağacı,
Bin yıldan fazla yaşamış. (Yıldız, 2009, s. 336)*

*Ardıç ağacının koru gibi.
Güzelliği başkadır insanlardan, (Alimova, 2017, s. 128)*

3.2.3. Atkuyruğu bağlama

Eski Türkler atkuyruğunu bağlamak vatana, millete, aileye ve namusu için canını feda etmek anlamına gelmektedir. Kırgız destanlarında tespit edilen Atkuyruğu bağlama motifi şunlardır:

*Kara tulpar at binip.
Katlayarak demir zırh giyip,
Saldırdı Bakbur çocuğa,
Atın kuyruğunu bağlayarak, (Alimov, 2013, s. 80)*

3.2.4. Büyü

Büyü, insanların başından geçen kötü olayları ya da başına gelebilecek iyi olayları kendine çevirmek için yapılan mistik bir uygulamadır. İslamiyet öncesi büyü geleneğinin dünyadaki noktalarından biri olan Orta Asya, Şamanizm diye bilinen bu büyü din ile iç içe geçmiş bir inanç, bunlara ek olarak ta Türk kültürünün beslendiği ana besin kaynağıdır. Orta Asya'dan Anadolu'ya geçmişten günümüze kadar farklı tarz ve uygulamalar ile varlığını sürdürmüştür (Artun, 2018, s. 284). Kırgız destanlarında tespit edilen Büyü motifi şunlardır:

*Büyücülerle birlikte ağlayarak
Üfürükçülerin hepsini,
Yakalayıp bıçaklarlar, (Turgunbayer, 2007, s. 79)*

*“Büyü yaptın, Dana,” diye,
Şamata, kavga çıkardı. (Karadavut, 2012, s. 34)*

*Bir büyücü varmış,
Adı Kerey'miş bunun
Yedi atadan beri peri imiş, (Karadavut, 2012, s. 83)*

Sihir yaptı çocuğa (Alimov, 2013, s. 295)

*Sihrin yardımıyla
Çekimdim uçup gelmekten. (Alimova, 2017, s. 184)*

*Sihri gidermiş,
Çözülüp gizemi. (Alimova, 2017, s. 228)*

3.2.5. Dağ Kültü

Dağ, Türklerde sığınılan, güvenilen bir olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk inanışında kimin bir sıkıntısı, bir derdi varsa o kişi kendini dağa bırakarak orda huzur bulacağına inanır. Çünkü dağın bir ruhu olduğuna inanılır. Dolayısıyla yılın belli dönemlerinde dağın ruhuna çeşitli kurbanlar kesilir. Eski Türk inanışında dağ yer ile gök arasında bir köprü vazifesi üstlenmektedir. Dağın bu kadar mukaddes bir yer sayılmasının diğer bir nedeni ise en verimli toprakların dağın eteklerinde olmasıdır. Görüldüğü gibi Dağ kültürünün bu kadar önemli yer tutmasının birçok nedeni vardır. Kırgız destanlarında tespit edilen Dağ Kültü motifi şunlardır:

Ulu dağ gibi bereketim. (Aça, 2013, s. 75)

*Ulu dağın dönüm noktası olan yer.
Kat kat dizilmiş dağlar varmış, (Alimova, 2017, s. 253)*

*“Dağ anadır, su ata”
Derler bizim Kırgız’da. (İnayet, 2017, s. 126)*

3.2.6. Ejderha

Ejderha, Türk mitolojisinde büyük, farklı renklere sahip, güçlü, intikam alan ve ateş saçan bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok farklı doğa olaylarını temsil eden Ejderha doğaüstü bir varlıktır. Kırgız destanlarında tespit edilen Ejderha motifi şunlardır:

*Ejderhaya gideceğim
Evlatlık doğmasam da (Özgün Öztürk, 2009, s. 39)*

Ejderha gibi boy ölçüştüler (Çelebi, 2007, s. 201)

*Gençliğini sen düşünmeden,
Ejderha gibi hışırdadın, (Yıldız, 2009, s. 119,120)*

*Ejder olduğunu
Boston şimdi anlar.
Ejderha sürünse (Yıldız, 2009, s. 255)*

Ejderhadan kurtarıp

Ecelin elinden aldım. (Yıldız, 2009, s. 258)

*Ejderha gibi olan heybetinden korkma,
Namlı Dariyka o, yenilmez insana. (Türker, 2010, s. 49)*

*Durumumu anlatıp izah ettim,
Yutmak isteyen ejderhaya doğru geldin. (Türker, 2010, s. 56)*

Ejderhanın nefesine karşı gayret etmek (Türker, 2010, s. 60)

Ejderha, kaplan gibi vahşilerle. (Türker, 2010, s. 105)

Ejder görünüşü var. (Turan Kallimci, 2010, s. 65)

Ejder gibi ateş saçtı. (Turan Kallimci, 2010, s. 87)

Ejderha gibi görünüşü (Turan Kallimci, 2010, s. 91)

*Ejderhanın gözleriymiş.
Sallanarak yürüyen,
Ejderhanın kendisiymiş. (Turan Kallimci, 2010, s. 120)*

Ejderhanın kahrı var. (Karadavut, 2012, s. 57)

Bakınca ejderha gibi yiğit endamı, (Karadavut, 2012, s. 104)

*Ak-Munar dağın arası
Ejderhaya dolmuş. (Aça, 2013, s. 52)*

*Önüne çıkan adamın
Ejderhaya dönüşmesi,
Kalmuk ilinin pehlivanının
Ejderha gibi heybetli (Aça, 2013, s. 75)*

*Ejderha ile kavga edip,
Kılıcını kana bulamış. (Alimova, 2017, s. 71)*

*Azılı yırtıcı Ejderha,
Değişik türlü canavarlar çıkar. (Alimova, 2017, s. 87)*

Ejderha gibi halini gördü. (Alimova, 2017, s. 102)

*Annemle babamın gittiklerini,
Ejderha her zaman fark edermiş. (Alimova, 2017, s. 246)*

*Ejderhanın heybeti var.
Tepesine bakılırsa
Alpkarakuş biçimi var.
Sinirlenip haykırsa (İnayet, 2017, s. 216)*

*Hiçbiri geçemedi.
Ejderha misali
Geçitte geçit vermedi. (İnayet, 2017, s. 274)*

3.2.7. Fal

Fal, çeşitli malzemeler ya da uygulamalar ile içinde yaşadığı zaman veya gelecekle ilgili çeşitli yorumlar ya da tahminler yapmaya çalışılan mistik bir uygulamadır. Fal bakma sadece insanların bizzat kendi merak ve ihtiyaçlarını gidermek için değil aynı zamanda toplumu ilgilendiren bir olayı; savaş, salgın hastalıklar, doğa olayları gibi toplumu ilgilendiren olaylar için de tahminler yapılmaktadır. Kırgız destanlarında fal, gökteki cisimlere ya da taşlara, fal kitaplarına bakılarak halk tarafından saygı duyulan kişiler tarafından gelecekle ilgili tahminler yapılmaya çalışılırdı. Kırgız destanlarında tespit edilen Fal motifi şunlardır:

*Büyücülerini çoğaltıp,
Falcılarını iyi eğitip,
Falcı kadınlarını başlarına getirip,
Fal kitabını açtırdı.
Büyücüsünü okutup, (Turgunbayer, 2007, s. 65)*

*Kincilerini yakalatıp,
Fal kitaplarını açtırlar. (Turgunbayer, 2007, s. 79)*

*Falcı çok, izci çok,
Hatibi çok, seyisi çok, (İnayet, 2017, s. 274)*

*Açıp bakacak falı var.
Kitabına verilen, (İnayet, 2017, s. 42)*

*Taş falı var, kürek kemiği falı var,
Bitmeyen bir sürü işi var.
Kürek kemiği falını iyi bilen,
Cangır denen kişi var. (İnayet, 2017, s. 42)*

*Taze kürek kemiği aldırıp,
Falına iyice baktırdı.
İran Küçük denen kâhini, (İnayet, 2017, s. 43)*

*Evine ulaştı.
Fal kitabını, (İnayet, 2017, s. 69)*

*Falcı Kalmuk Elenkır'ın,
Balta ile yan yana, (İnayet, 2017, s. 112)*

Fal bilen insan imiş.
Fala inanır imiş. (İnayet, 2017, s. 202)

3.2.8. Kâhinlik

Kâhinlik, tarihin çok eski zamanlara dayanan, olabilecek olayları birtakım uygulamalarla önceden gören kişilerdir. Kâhinler, kendilerine sorulan soruları hiçbir beklenti olmadan cevaplamaya çalışmışlardır. Bu kişiler halk arasında saygı duyulan kişiler olmakla beraber sosyal hayatta etkin kişilerdir. Kâhinlik, Şamanist inancın devamı olarak nitelendirilebilir. Kırgız destanlarında tespit edilen Kâhin motifi şunlardır:

Kerametli âdeti var.
Tüm Moğol kâhinini, (İnayet, 2017, s. 42)

Yaradana yalvarıp,
Başvurmadığı ırım¹ kalmadı. (İnayet, 2017, s. 47)

Her köye birer rahip,
Kâhinleri koydurdun. (İnayet, 2017, s. 85)

Sözünde damga, mührü olan,
Kâhin geldi bu toya. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 453)

3.2.8. Kara Giysi

Siyah giysiler genellikle ölmüş bir kişinin ardından matem tutulduğunun anlaşılması için giyilmektedir. Bu gelenek geçmişten günümüze dünyadaki birçok ulusta kendini gösteren bir inanış olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırgız destanlarında tespit edilen Kara Giysi motifi şunlardır:

Arap halkı üzülp yas tuttu,
Kara giysiler giydiler hepsi. (Türker, 2010, s. 122)

3.2.9. Kartal Kültü

Eski Türklerde kartal inancı çok büyük bir yer tutar. Çünkü Kartal, göklerin koruyucu hamisidir. Kartal kültü, Ağaç kültü ile beraber anılmaktadır. Sebebi ise kutsal yaşam ağacının üzerinde görkemli bir kartalın olmasıdır. Kırgız destanlarında ise kartal

¹ İrim: Alametlere, fallara ve efsuna inanma.

gücün ve heybetin bir simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tespit edilen Kartal Kültü şunlardır:

*Saldıran kartal gibi,
Üzerine yürü düşmanın, (Alimov, 2013, s. 21)
Kartal gibi pençesine uzattılar.
Gitmesine az kalınca (İnayet, 2017, s. 222)*

3.2.10. Kurt Kültü

Kurt, Türklüğün simgelerinden biridir. Aynı zamanda çeşitli destanlarda kurt, Türklere yardım eden, yol gösteren bir kült olmuştur. Kurt'un Türkler' in sembollerinden biri olmasının en temellerinden biri Kurt'un korkusuz, cesur, savaşçı, güçlü ve yol gösterici özelliklerinin olmasıdır. İncelenen tüm destanlarda başkışiler çok net bir şekilde Kurt'un özellikleri olan cesur, korkusuz ve savaşçı kişiliklerdir. Kırgız destanlarında tespit edilen Kurt Kültü motifi şunlardır:

*Kalabalık Kalmuk kincilerini,
Kurt gibi aralarına dalarak (Turgunbayer, 2007, s. 87)*

*Aldatarak onların yanında
Aç kurt gibi kalmışsın. (Çelebi, 2007, s. 103)*

*Aruuke'yi almak için
Aç kurt gibi saldırdın. (Çelebi, 2007, s. 245)*

*Kurtlar gibi çevik hareketlerle,
Hızla erkenden çıkalım. (Turan Kallimci, 2010, s. 35)*

*Kırk kurdu yanıma alıp,
Savaşayım düşmanla. (Turan Kallimci, 2010, s. 36)*

*Doğrudan Kalmuk'a saldırıp
Kurtlar gibi atılıp (Turan Kallimci, 2010, s. 161)*

*Aç kurt gibi kırk yiğit,
Hep birlikte varıyorlar. (Turan Kallimci, 2010, s. 175)*

*Aç kurt gibi saldırıp,
Gelen delikanlıya (Karadavut, 2012, s. 75)*

Aç kurt gibi düşmana saldırdı doru at ile (Karadavut, 2012, s. 118)

*Kurt gibi saldırarak
Aralarına girdi Kurmanbek. (Alimov, 2013)*

Bir kurt gibi dağıttı. (Alimov, 2013, s. 44)

*Haberini alınca bozkurt
İninde bekleyip yatar mı? (Alimov, 2013, s. 56)*

*Kurt gibi baskın yapar, de,
Kaplan heybetli bahadırın, (Alimov, 2013, s. 88)*

*Bozkurt gibi kişi yok,
Korku ile işi yok. (İnayet, 2017, s. 23)*

*Kurtlar gibi saldırmaya,
Bozkurt ile sen kalıp, (İnayet, 2017, s. 123)*

Kurt gibi sağ bırakmaz. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 439)

3.2.11. Kutsal Ruhlar

Kutsal ruhlar; Tengri merkezli yaratılmış olup, onun yaratmış olduğu her şeyi koruyup ve yardımcı olmak için vardır. Çeşitli “İyeler” yani ruhlar vardır. Bütün kutsal ruhlar Tengri’nin altındadır ve onun hizmetindedir. Çeşitli kaynaklarda bu iyiler Tengri’nin oğulları ve kızları olarak da adlandırılır. Kırgız destanlarında tespit edilen Kutsal Ruh motifleri şunlardır:

*Patmanat’ı çağırınca
Bağrışı başları patlatır. (Turgunbayer, 2007, s. 83)*

*Rüyamda şu telkin geldi.
Baba ruhu dost ise,
Dik yatan taşım,
Çocukluğum, sarhoşluğumdur, (Turgunbayer, 2007, s. 155)*

*Babamın ruhu beni kolla.
Yalnız kalana pirlar dost olursa, (Turgunbayer, 2007, s. 155)*

*Kayberen, ²kırk Çiltan³
Yardım eder, (Turgunbayer, 2007, s. 207)*

*Sinek gibi canımı
Ruhlara teslim edip (Çelebi, 2007, s. 175)*

*Kendi yalnız olsa da
Kayberenler kollamış. (Çelebi, 2007, s. 275)*

² Kayberen: Dağlı geviş getiren hayvanların koruyucu ruhu.

³ Çiltan: Göze görünmeden insanlar arasında yaşayan ve tabiatüstü güçlere sahip varlıklar.

*Bu ak saçlı baybiçe
Umay Ana imiş diye
Boşuna çene çalıyorlar.
Umay Ana gelmiş,
Hüda bize bağışlamış. (Yıldız, 2009, s. 32,33)*

Sen dişilerin sırttanı⁴ olan bir kaplansın, (Türker, 2010, s. 70)

*Ölecek hale geldiğimde,
Melek gelip Hüda'dan,
Bala düşüp içimden,
Umay ana ⁵mükâfatlandırdı. (Yıldız, 2009, s. 325)*

*Ak saçlı kocakarı geldi.
Umay Ana olduğunu,
Hiç kimse anlamadı. (Yıldız, 2009, s. 416)*

Ecdatlarımın ruhuna beni koru, dedim. (Türker, 2010, s. 79)

*Atalarına sığınıp,
Ruhları çağırmış. (Karadavut, 2012, s. 52)*

*Atalarım kollasın.
Yalnız kalırsam ne yaparım (Karadavut, 2012, s. 58)*

Ruhlar olsun yoldaşım. (Karadavut, 2012, s. 58)

Yalvardım ervahlara⁶, Tanrıya. (Alimov, 2013, s. 37)

*Kurban olayım babacığım,
Ruhun beni kollasın, (Alimov, 2013, s. 44)*

*Kurban olayım, göz nurum,
Ruhun göklere yükselsin. (İnayet, 2017, s. 227)*

*Yedi atamın huzurla yaşadığı,
Yedisu'ya gitmesem. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 463)*

*Kutsal Karahan,
Çaçıkey'i torununa,
Aliverdi demiş idi. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 498)*

*Eksiği yok tam dokuz bini.
“Cer⁷” ruhlarının hepsi memnun oldu,*

⁴ Sırttan: Köpekler hükümdarı, azgınlık ve uyanıklık ile temeyyüz eden bir nevi efsanevi köpektir.

⁵ Umay Ana: Eski Türklerde doğum ve bereket tanrıçası.

⁶ Ervah: Ruh

⁷ Cer: Yer-su; yaşadığımız dünya üzerinde bulunan ve birer inanç unsuru şeklinde yaşamaya devam eden bütün varlıkları işaret eden evrenin ruhu.

Cediger halkı baktı. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 429)

*“Çen” siz yiğit Çelekbaş!
Öldürmeyip de ne yapayım? (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 438)*

*“Çer” çarpsa işim rast gider mi?
Ensem den vursa kalkar mıyım? (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 463)*

*Kalmuklardan Köntöy at binse,
Kırgız'ın ilahları(ruhları) vurur. (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 393)*

3.2.12. Kutsal Yerler

Eski Türklerde kutsal olduğuna inanılan birçok yer vardır. Bunlar; dağ, orman, denizler, ırmaklar, mağaralar vb. gibi alanlardır. Bu alanların insanları kötülükten koruduğuna ve arındığına inanılırdı. Dolayısıyla insanlar için bu yerler ulvi ve kutsal yerler olarak sayılırdı. Bu alanlarda yılın belli dönemlerinde çeşitli kurbanlar kesilerek bu alanlardaki kutsal yerlerin ruhlarının şereflendirilmesi sağlanır. Kırgız destanlarında tespit edilen Kutsal Yerler motifi şunlardır:

*Akıllı yaratılan Karaçaç
Göl kıyısına gidermiş
Ak kuğular ile dost olup
Zevkle oynayıp yaşarmış.
Bir gün baksa,
Kuğularını takip edip gözlese,
Yeni bir ak kuğuyu görmüş,
Yanına yaklaşmış,
Bacağından yakalamış. (Yıldız, 2009, s. 43)*

*Dar boğazlı vadide,
Uğurlu vadi idi o, (Yıldız, 2009, s. 52)*

*Göklere yükselen yüce dağlardan
Beller aşıp giderler. (Yıldız, 2009, s. 269)*

*Ata yurt kutsal diye,
Uzaktan arayıp gelse (İnayet, 2017, s. 139)*

3.2.13. Muska

Muska, çeşitli hastalıkların, kötülüklerin veya nazar gibi unsurların uzaklaştırılması için boyna asılan veya üstünde taşınılan bir nesnedir. Genellikle üçgen

veya dört köşeli şeklindedir. İçlerinde genellikle sure, ayet, hadis veya koruyucu dualar yazılmaktadır. Kırgız destanlarında tespit edilen Muska motifi şunlardır:

*Dört köşeli muska var.
Kerametini bilmiş,
Muskayı çözüp almış. (Yıldız, 2009, s. 43)*

*Tılsım, efsun yapıp
Hepsini yerine getirmişler. (Yıldız, 2009, s. 409)*

*Örtünüp endamını gösteren,
Boynuna muska taktıran, (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 453)*

3.2.14. Peri

Peri, eski Türk inanışlarına göre Melek'tir. Ancak İslamiyet'in kabulüyle beraber bu Peri inancı kayıp olmuştur. Çünkü İslamiyet'te peri inancı yoktur. Bazı kaynaklarda perinin karşıtı olarak çirkin ve kötü yaradılışlı bir dev olarak tasvir edilir. Bunlara ek olarak ta bazı kaynaklarda da Peri güzelliğin sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Peri kavramı ilk olarak Dede Korkut hikâyelerinde kendini göstermektedir. Kırgız destanlarında tespit edilen Peri motifi şunlardır:

Peri ülkesini yıllarca yöneten (Karadavut, 2012, s. 99)

Kovalamak için peri kızını bindi ata, (Karadavut, 2012, s. 100)

*Kızı imiş Akmer Peri'nin kunduz gibi,
Biz bulduk karşılaştıktan sonra burayı,
En başından peri kızını aramaya çıktım, (Karadavut, 2012, s. 112)*

*Dev perini şehrine
Sihri aramaya gitmiş. (Alimova, 2017, s. 80)*

*Perilerin padişahı
Nur babanın kızıymış. (Alimova, 2017, s. 175)*

*Ünlü peri şehri var,
İkimize da baba olan (Alimova, 2017, s. 177)*

*Duasını peri okudu, der.
İnsanoğluna gözükmeyen,
Bu perilerin dünyası
Şehir kayboldu, der. (Alimova, 2017, s. 206)*

Periden alan kızı çok,

Kılık değiştiren büyüsü çok, ( nayet, 2017, s. 25)

3.2.15. Put

Put, geçmişten günümüze kendini farklı şekillerde gösteren, doğaüstü g  lere ve etkilerine inanılan tahta, toprak veya taştan yapılan bir simgedir. İşlamiyet  ncesi inanç sistemlerinden en sık karşılaşılan bir inanıştır. Kırız destanlarında tespit dilen Put motifi şunlardır:

Burhun⁸  arpsın, Zu  arpsın. (Alimov, 2013, s. 80)
 mansız bu k firler,
Putlarına tapınıp, (Alimov, 2013, s. 80)

Başına ‘  lk ’ takınan,
Koynundaki puta ibadet eden,
Omuza kalkan koyan,
Beline zincir takınan (Akyüz  ztokmak, 2019, s. 335)

3.2.16. Uğurlu Sayılar

Sayılar, bir ulusun en temel söz varlıklarından biri olmakla beraber o dilin kuruluş dönemine kadar uzanmaktadır. Sayılar, mensup olduğu milletin dünyayı algılama biçimlerini, inanç ve inanışlarını, sosyal hayatlarını, gelenek ve göreneklerini kısacası her şeyleri hakkında bilgi verir. Destanlarda geçen sayıları bilmek aynı zamanda o ulusun değer yargıları hakkında yorum yapmamızı da sağlar. Kırız destanlarında tespit edilen sayı motifi genellikle kendini her alanda hissettiren ve simgesel bir rol olan ‘‘Kırk’’ tır. Baktığımızda destanlarda toy verildiğinde Kırk masa kurulur ve Kırk büyük baş kesilir, başkahraman herhangi bir yere gittiğinde Kırk yiğit kendiyle gelir. Bunlar gibi birçok örnek kültürlerin analizinde yardımcı olan unsurlardır. Kırız destanlarında tespit edilen Uğurlu sayılar şunlardır:

Kırk yiğidin kırkı da farklı,
Kırızlardan başka birçokları var. (Turgunbayer, 2007, s. 33)

Kırk kurt birden gelir,  ocuğum, (Turgunbayer, 2007, s. 159)

Kırk tane altın koyar, torba dolmaz. (Turgunbayer, 2007, s. 201)

Kırk kurt gelirse neden korkacağım. (Turgunbayer, 2007, s. 231)

⁸ Burhun: Kalmukların tapındıkları putlardan biri.

*Zulayka denilen balasını,
Kırk kız uşağın başı, (Türkmen, Uzun, & Hança, 2007)*

Kırk eşi varmış (Özgün Öztürk, 2009, s. 24)

*Kırk kızını yanına alıp
Genç balaya gidin. (Çelebi, 2007, s. 263)*

*Gün geçip, ay dolup,
Dokuz aya ulaşmış.
Dokuz saat dolduğunda
Doğum sancısı başlamış. (Yıldız, 2009, s. 29)*

*Kırk güne kadar toy ver,
Kırk gün eğlendirip,
Bahadırı seç. (Yıldız, 2009, s. 47)*

*Kırk yiğidi seç.
Korkakları bırak. (Yıldız, 2009, s. 47)*

Kırk yürük at kişner. (Yıldız, 2009, s. 97)

*Kırk kız cariye var imiş.
Yata dursun Cezbilek, (Yıldız, 2009, s. 111)*

Kırk gün beklemiş oğlunu pehlivan, (Türker, 2010, s. 121)

*Kırk bin düşman kuşatsa,
Zorlanmayız der idiniz. (Turan Kallimci, 2010, s. 32)*

*Kırk yiğide yamanıp.
Ben arzumu söylüyorum, (Turan Kallimci, 2010, s. 128)*

*Kırk yiğidini sınıdım.
Kırk baturun hepsinin
Kişiliği, niyeti süttten ak.
Kırkını aynı kadın doğurmuş gibi, (Turan Kallimci, 2010, s. 128)*

*Kırk bir gün düğün yapacağım,
Saraya gelsin halk, dedi. (Karadavut, 2012, s. 24)*

*Altı aylık yolu var,
Altı aylık çölü var, (Karadavut, 2012, s. 57)*

Kırk bin asker yoldaşı. (Karadavut, 2012, s. 61)

*Kırk bin asker, kalabalık kol
Bahadırlara katıldı. (Karadavut, 2012, s. 72)*

Kırk yiğidim-yoldaşlarım! (Alimov, 2013, s. 88)

*Kırk günlük yolda yorulmaz,
Güçlü kırk yağız at,
Çekinmeden düşmana saldırsan
Kırkınız bana kırk kanat! (Alimov, 2013, s. 20)*

*Kırk tulum kımız kaynatıp,
Kırk deri tas rakı hazırlattın,
Kırk yiğide teslim edip, (Alimov, 2013, s. 66)*

*Dokuz gün kuşatmışsa,
Doksan yamaçlı Ürgenç'i, (Alimov, 2013, s. 82)*

*Yedi kat çevirmişler,
Yedi bin Kalmuk şehrimi (Alimov, 2013, s. 98)*

*Kırk asker bana seçersin,
Kırk tulpar ile yiğidin (Alimov, 2013, s. 55)*

*Her yıl kırk kız veren
Ar-namustan yoksun yiğit, (Aça, 2013, s. 26)*

*Kırk kaplanım dinleyin,
Gideceğiniz yolunuz önünüzde (Aça, 2013, s. 40)*

Kırk kulaç darağacı kurun deyip (Aça, 2013, s. 92)

*Kırk haydut birleşip,
Biri bile kılıç çekemedi. (Alimova, 2017, s. 103)*

*Haydutların kırk atını
Hediye aldılar. (Alimova, 2017, s. 105)*

*Kırk yere kırk zindan,
Yaptırmış sıra sıra (Alimova, 2017, s. 113)*

*Doksan nehri, yüz geçidi
Doksan kere geçti.
Doksan bir gün olduğunda,
Doksan nehrin döküldüğü,
Doksan dağın buluştuğu yere,
Dinlene dinlene ulaştı. (Alimova, 2017, s. 141)*

*Durmadan beş geyik,
Beş zirveye geldiler.
Beşi gözetleyip beş yönü,
Bekçilik ederek durdular. (Alimova, 2017, s. 145)*

*Kırk eşkıya il barbarı
Yok, ettiği doğruymuş. (Alimova, 2017, s. 202)*

*Yavrularını sağ bırakmadan,
Kırk sene boyu yutmuş. (Alimova, 2017, s. 246)*

*Doksan dağın buluştuğu yer,
Doksan nehrin döküldüğü yer, (Alimova, 2017, s. 253)*

*Kırk Argın'a kamçı vurup,
Kır domuz gibi haykırıp, (Alimova, 2017, s. 274)*

*Kırk yıla kadar bozulmadan,
Hepsi refah içinde eğlendi. (İnayet, 2017, s. 28)*

*Kırk kadar devesi var imiş,
Hepsine havut vurulmuş. (İnayet, 2017, s. 81)*

*Altay'dan buraya kadar,
Kırk günlük yol idi. (İnayet, 2017, s. 97)*

*Oyunda yenen kişiye,
Kırk kısarak ödül koydu. (İnayet, 2017, s. 129)*

*Kırk yerinden kestirdi.
Böbürlenmiş düşmanlar, (İnayet, 2017, s. 161)*

*Bunu bırakalım,
Kırk düşmanın hepsinin
Yok, edilmesinden dinleyelim. (İnayet, 2017, s. 163)*

*Havlayan kırk köpeğe,
Bütün gayretini topladı. (İnayet, 2017, s. 169)*

*Kırk karaltıya ayarlayıp
Yamaçtan çukura doğruladı. (İnayet, 2017, s. 170)*

*Dokuz gün ziyafet oldu,
Doksan bin kadar halk geldi. (İnayet, 2017, s. 238)*

*Kurban olayım, kırk yiğit,
Yürüyün katar halinde. (Arvas, 2019, s. 139)
Kırk akraba ak altın,
Salım hatırdan çıkmıştır.
Kırk günlük gezme, boş seyrar,
İşlerimize engel olmuştur. (Arvas, 2019, s. 139)*

*Argımak atını babamın
İsteyip gelin, kırk yiğit.*

*Gümüş saati ele alıp,
Dönüp gelin, kırk yiğit.* (Arvas, 2019, s. 140)

*Zorluk çektirdi ata balaya
Kırk kocadan boşanan kısır kadın.* (Arvas, 2019, s. 142)

*Kırkından kırk karyola,
Kırk yiğit yatar en başta.* (Arvas, 2019, s. 159)

3.2.17. Yada Taşı

Yada taşı, Türk mitolojisinde yağmur yağdıran veya hava olaylarına etki edebilen kutsal bir taş tır. Kırgız destanlarında hava olaylarının yanı sıra büyü için de kullanılan mistik bir objedir. Kırgız destanlarında tespit edilen Yada taşı motifi şunlardır:

*Yada taşı yakarışcılarına dua okutup,
Yada taşını suya bağlarlar.* (Turgunbayer, 2007, s. 65)

*Yerden yedi taşı alıp,
Daha da fazla büyü yapar.* (Turgunbayer, 2007, s. 67)

*Yada taşı büyüünü yaparak.
Dinleyip bakıp durmam,* (Turgunbayer, 2007, s. 73)

SONUÇ

Bu tez çalışmasında Kırgız toplumunun birer yansıması olarak kabul gören destanlardaki inanç ve inanış motifleri incelenmiştir. Destanlar bir ulusun kültürel haritaları gibidir. Örneğin; Manas destanı, o devrin gelenek ve göreneklerini, dünyayı algılayış biçimlerini göstermesinin yanı sıra o devrin edebiyatını, sanatını, mimarisini ve daha birçok alan hakkında bize bilgiler vermesi bakımından oldukça önemlidir.

Kırgız destanları denilince akla her ne kadar Manas destanı gelse de zengin bir sözlü geleneğe sahip olan Kırgızların Manas destanı dışında çok sayıda destanları vardır. Bu destanlar büyüklük bakımından her ne kadar Manas destanı gibi olmasa da Kırgız sözlü geleneği için oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Destanlarda çok net bir şekilde İslam kaideleri olan inanç motifleri görülmekle birlikte yaşanan coğrafyanın etkisi, konargöçer toplum olmaları ve geçmişten gelen birtakım alışkanlıklardan dolayı bazı inanış motifleri de tespit edilmiştir.

Kırgızlar, İslamiyet'ten önce diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Gök Tanrı inancı ve onun yardımcıları olarak görülen koruyucu ruhlarını varlığını kabul etmişler ve belli bir süre bu inanç sistemini benimsemişlerdir. Kırgız destanlarında, Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önceki görüş ve düşünceleri olduğu gibi İslamiyet'i benimsedikten sonraki görüşleri de mevcuttur. İncelenen destanlarda Allah inancı, kutsal kitap, melekler, peygamberler, ahiret meseleleri, ölüm, ecel gibi İslam inancının esaslarına aykırı bir inanç şekli görülmemiştir.

Destanlarda tespit edilen İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası motiflere bakıldığında ortak bir kültür hazinesine sahip olan Türk kavimlerinin dil, din, tarih, örf, adet ve sözlü kültür gibi birçok alanda benzerliklerini ortaya koyarak aynı kökten geldiğimizi göstermek ve Türk coğrafyasını yakında tanımasını sağlamaktır. Böylece bu çalışma kültür devamlılığının sürdürülmesinde, gelecek kuşakların bilinçlenmesinde ve eğitilmesinde, milli ve manevi duyguların kazandırılmasında çok önemli bir yere sahip olacaktır.

Sonuç olarak “Kırgız Destanlarında İnanç ve İnanışlar” adlı bu tez çalışmasında net bir şekilde inanç ve inanışlar yani “din” olgusu toplumların her dönemde insanları

şekillendiren, yönlendiren ve hayatlarının merkezlerinde koydukları her şeyde dolaylı ya da doğrudan etkileri tespit edilen bir kavram olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abalı, İ. (2015). *Canış, Bayış Destanı (Moldobasan Musulmankulov, Cusupaalı Canayev, Kalık Akiyev, Sarıkunan Dıykanbaev Varyantları) İnceleme-Metin*. İzmir.
- Aça, M. (2013). *Kırgız Destanları XIII Canış-Bayış*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akarsu, B. (1998). *Felsefe Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkilap Yayınları.
- Akmataliyev, A., & S., M. (1996). *El Baylığı Elge", Kococaş, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Manastaanuu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru, El Aralık "Meerim" Kayrımdıuluk Fondusu, "El Adabiyatı"*. Bişkek: Şam Basması.
- Akyüz Öztokmak, Ç. (2019). *Kırgız Destanları XVI Bağış Destanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alimov, U. (2013). *Kırgız Destanları XI Kurmanbek*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alimov, U. (2013). *Kırgız Destanları XII Seyitbek*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alimova, C. (2017). *Kırgız Destanları XIV Coodarbeşim Destanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Artun, E. (2010). *Dini Tasavvufi Halk Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Arun, E. (2014). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. Adana: Karahan Kitabevi Yayınları.
- Artun, E. (2018). *Halkbilimi*. Adana: Karahan Yayınları.
- Arvas, A. (2019). *Kırgız Destanları XVII Kurmanbek Destanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Asanov, Ü., & Akmataliyev, A. (2004). *Kırgız Adabiyatı*. Bişkek.
- Atalay, B. (1999). *Kaşgarlı Mahmut, Divânü Lûgati't- Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atsız, H. N. (1943). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Aylık Kurt Yayınları.
- Azızilla Uuluu, I. (2019). *Kırgız Şiirinde Dini ve Tasavvufi Unsurlar*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Banarlı, N. S. (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi Yayınları.

- Bekki, S. (1996). Türk Mitolojisi'nde Kurban. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları*.
- Bolay, S. H. (1999). *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Boratav, P. N. (1999). *100 Soruda Türk Halk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Cicioğlu, M. N. (2015). Kırgız Şiirinde "Geleneğin" Keşfi ve Egemberdi Ermatov. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 126.
- Cihan, C. (2015). XIX. ve XX. Yüzyılda Bazı Seyyahların Kırgızların Dinî Hayatlarına Dair Gözlem ve Değerlendirmeleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 222.
- Çelebi, F. (2007). *Kırgız Destanları V Eşimkul Menen Zuura*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çeribaş , M. (2019). *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar* . Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çeribaş, M. (2010). *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Tıpkıbasım) (Yayımlanmış Doktora Tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Çiğdem Kılıç, H. (2003). *Türk Kültüründe İnanç ve İnanışlar*. Sakarya.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demir, Ö., & Acar, M. (1997). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Ekici, M. (2002). Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında-I-. *Milli Folklor Dergisi Sayı:53*, 28-30.
- Ekici, M. (2005). *Türkmen Bilgesi-Fikret Türkmen Armağanı Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış* . İzmir: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Elçin, Ş. (1968). Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu. *Türk Kültürü Sayı:63*, 14-23.
- Elçin, Ş. (1988). *Halk Edebiyatı Araştırmaları (1. cilt)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Elçin, Ş. (2019). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erşahin, S. (1999). Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.

- Fedakar, S. (2005). Özbek Sözlü Destan Geleneğinde Değişim ve Tür Sorunu. *Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (s. 216-228). İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (2000). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Yayınları.
- İnan, A. (1954). Türk Destanlarına Genel Bakış. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 189.
- İnayet, A. (2017). *Kırgız Destanları XV Manas Destanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Jirmunskiy, V. M. (2018). *Türk Kahramanlık Destanları (1.-2.Bölüm) Çev. M. İsmail; H. Arslan-Erol*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Karadavut, Z. (2012). *Kırgız Destanları X Güldana Askazan Baatır*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2015). *Kırgız Destanları*. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.
- Kayıpov, S. (2005). Yüzyıllardır Devam Eden Söz Sanatı. *Kırgız Edebiyatı 1-2*. https://ekitap.ktb.gov.tr/arama?_Dil=1 (06.02.2021 Son Erişim Tarihi).
- Köprülü, M. F. (2014). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2000). *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2004). Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları. *Milli Folklor Dergisi Sayı:62*, 6.
- Oğuz, M. Ö., Ekici, M., Aça, M., Düzgün, D., Akarpınar, R. B., Arslan, M., . . . Özkan, T. (2014). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Orkun, H. N. (1943). *Türk Efsaneleri*. İstanbul: Çınar Yayınları.
- Orozobaev, M. (2010). *Kırgızcadaki İslam Dışı Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı*. Ankara: Doktora Tezi.
- Özgün Öztürk, A. (2009). *Kırgız Destanları IV Mendirman*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Parlatır, İ. (2012). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Polat, K. (2005). *Beşikten Mezara Kırgız Türkleri'nde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Sağıroğlu Arslan, A. (2017). "Taşlar Konuşur": Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*.
- Sakaoğlu, S., & Duymaz, A. (2018). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sepetçioğlu, N. (1995). *Karşılaştırmalı Türk Destanları*. İstanbul: Akran Yayınları.
- TDK. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timuçin, A. (2002). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1981). *Tarih içinde Türk Edebiyatı*. İstanbul: Vilayet Yayınları.
- Turan Kallımcı, İ. (2010). *Kırgız Destanları IX Er Soltonoy*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turgunbayer, Ç. (2007). *Kırgız Destanları II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türker, F. (2010). *Kırgız Destanları VIII Kız Daryka*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmen, F., Uzun, G., & Hança, B. B. (2007). *Kırgız Destanları III Kocacaş Destanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız Kültürü İle ilgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, N. (2009). *Kırgız Destanları VII Boston*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, N. (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yücel, Ü. (2011). *Türk Halk İnanışlarında Sayılar*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.